

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
SOSYAL ÇEVRE BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**BİYOETİK ÇERÇEVESİNDE VEGAN VE
VEJETARYENLİK**

Doktora Tezi

Güzin Yasemin TUNÇAY SON

Ankara-2016

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
SOSYAL ÇEVRE BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**BİYOETİK ÇERÇEVESİNDE VEGAN VE
VEJETARYENLİK**

Doktora Tezi

Güzin Yasemin TUNÇAY SON

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Meryem BULUT**

Ankara-2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
SOSYAL ÇEVRE BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**BİYOETİK ÇERÇEVESİNDE VEGAN VE
VEJETARYENLİK**

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Meryem BULUT

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmza

Doç. Dr. Meryem BULUT

.....

Prof. Dr. Berna ALPAGUT

.....

Doç. Dr. Gül GÜNEŞ

.....

Prof. Dr. Hakan YİĞİTBAŞIOĞLU

.....

Yrd. Doç. Dr. Murat Şakir CEYHAN

.....

Tez Sınavı Tarihi: 22 / 02 /2016

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (22 /02 /2016)

Güzin Yasemin TUNÇAY SON

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	vi
Kısaltmalar	viii
Tablo Listesi	ix
Şekil Listesi	x
Fotoğraf Listesi	xi

GİRİŞ	1
Araştırmanın Problemi	2
Araştırmanın Konusu	3
Araştırmanın Amacı	4
Araştırmanın Önemi	4
Araştırma Soruları	5

BÖLÜM I

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

I.1. Vegan ve Vejetaryenlik	6
I.1.1. Vegan/Vejetaryen Kavramları	6

I.1.2. Vejetaryen Çeşitleri	7
I.1.3. Vegan ve Vejetaryenliğin Tarihsel Süreci	11
I.2. Sağlık Yönüyle Vegan ve Vejetaryenlik	14
I.3. Kültür Yönüyle Vegan ve Vejetaryenlik	19
I.3.1. Kültür Kavramı	19
I.3.2. İnsan-Hayvan İlişkisi	20
I.3.3. Dinlerde Hayvanlara Bakış	24
I.4. Ekofeminizm Yönüyle Vegan ve Vejetaryenlik	34
I.4.1. Ekofeminizm Kavramı.....	34
I.4.2. Et Tüketimi ve Toplumsal Cinsiyet Rollerini	35
I.5. Ekoloji Yönüyle Vegan ve Vejetaryenlik.....	41
I.5.1. Ekoloji Kavramı.....	41
I.5.2. Vegan/Vejetaryenlik ve Ekoloji	42
I.6. Hayvan Hakları Yönüyle Vegan ve Vejetaryenlik	48
I.6.1. Hayvan Haklarının Tarihsel Süreci.....	51
I.6.2. Deney Hayvanları	55
I.7. Biyoetik Yönüyle Vegan ve Vejetaryenlik	64
I.7.1. Etik ve Biyoetik Kavramları	64
I.7.2. İnsan-Çevre İlişkisinde Etik Yaklaşımlar	66
I.7.3. Biyoetik Bir Yaklaşım Olarak Vegan ve Vejetaryenlik	69
I.7.4. Abolisyonist Veganlık	76

I.7.5. Veganlar Arasındaki Görüş Farklılıkları	77
I.7.6. Gelecekte Vegan ve Vejetaryenlik	85

BÖLÜM II

YÖNTEM

II.1. ÇALIŞMA ALANI	87
II.2. VERİLERİN TOPLANMASI.....	87
II.2.1. Veri Toplama Aracının Hazırlanması	87
II.2.2. Ön Uygulama	88
II.2.3. Veri Toplama Aracının Uygulaması	88
II.2.4. Verilerin Değerlendirilmesi.....	89
II.3. ALANA İLİŞKİN BİLGİLER	92

BÖLÜM III

BULGULAR VE TARTIŞMA

III. 1. Görüşme Yapılan Kişilerin Tanıtıcı Özellikleri	95
III. 2. Vegan/Vejetaryenliği Tercih Etme Nedenleri	98
III.2.1. Hayvan Sömürüsüne Karşı Bir Duruş	99
III.2.2. Etik	100

III.2.3. Canlı Yaşamına Saygı.....	103
III.2.4. Sağlık	104
III.2.5. Ekoloji	107
III.2.6. Bulantı, Kusma, Etten Tikslenme.....	108
III.2.7. Feminizm	109
III.2.8. Vicdan.....	112
III.3. Vegan/Vejetaryenlerin Yaşadıkları Sorunlar	114
III.3.1. Sosyal İlişkiler	114
III.3.2. Vegan/Et İçermeyen Ürünler Bulma	122
III.4. Bireylerin Vegan/Vejetaryenlik İle İlgili Görüşleri	129
III.4.1. Hayvanların İnsanlar İçin Kullanılması	129
III.4.2. İlaç Kullanımı	133
III.4.3. V-Label Sembolü	135
III.4.4. Diğer Görüşler	138

BÖLÜM IV

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	145
-------------------------------------	------------

BÖLÜM V

ÖNERİLER 157

KAYNAKLAR 158

ÖZET..... 176

ABSTRACT 177

EKLER

EK-1 Veri Toplama Aracı - Görüşme Formu..... 179

EK-2 Tablo-1 Jelatinin Kullanıldığı Ürün ve Amaçları 181

ÖNSÖZ

Artan nüfus ile doğru orantılı olarak tüketim ve çevre sorunlarında da artış olmaktadır. Tüketimdeki artış ile doğanın bir parçası olan hayvanların endüstriyel kullanımında da artış olmaktadır. Vegan ve vejetaryenlik, sadece bir beslenme biçimi değil, bir yaşam tarzı, bir hayat felsefesi ve ayrıca biyoetik bir yaklaşım olarak kabul etmek mümkündür. Vegan/vejetaryenliği tercih etme nedenleri hayvanların endüstriyel kullanıma ve sömürüsüne karşı bir duruş, etik, ekolojiye zarar vermemek, kültür, sağlıklı olmak gibi görüşler olmaktadır. Bu bağlamda konunun biyoetik yönlerinin vurgulanmasının ve aynı zamanda konuya ilişkin bir farkındalığın gelişmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Bunun için vegan/vejetaryenlerin konuyla ilgili görüşleri alınmış ve onlarla yüz yüze görüşmeler yapılmıştır.

Bu araştırmanın gerçekleştirilmesinde beni yönlendiren ve destekleyen tez danışmanım, değerli hocam Doç. Dr. Meryem BULUT'a,

doktora eğitimim boyunca ilminden faydalandığım ve Tez İzleme Komitesi'nde yer alarak beni destekleyen değerli hocam Prof. Dr. Berna ALPAGUT'a,

Tez İzleme Komitesi'nde yer alarak araştırmamı önerileri ile yönlendiren değerli hocam Doç. Dr. Gül GÜNEŞ'e,

doktora eğitimim boyunca bilgisinden yararlandığım ve Tez Jürisi'nde yer alarak önerileri ile beni yönlendiren değerli hocam Prof. Dr. Hakan YİĞİTBAŞIOĞLU'na,

Tez Jürisi'nde yer alarak önerileri ile beni yönlendiren değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Murat Şakir CEYHAN'a,

doktora eğitimim boyunca ilminden yararlandığım, akademik hayatımda beni destekleyen, varlığıyla bana güç veren, cesaretlendiren, engin bilgisiyle beni yönlendiren, örnek aldığım değerli hocam Prof. Dr. Nesrin ÇOBANOĞLU'na,

araştırmanın yazımında Türkçe düzeltmesini titizlikle yapan sevgili Annem Sabahat TUNÇAY'a ve sevgili Babam Hamdi Erdoğan TUNÇAY'a,
ve araştırmaya görüşleri ile katkı veren vegan ve vejetaryenlere çok teşekkür ederim.

Güzin Yasemin TUNÇAY SON
2016

KISALTMALAR

- AB** : Avrupa Birliği (European Union)
- a.g.e.** : Adı geçen eser
- AİFD** : Araştırmacı İlaç Firmaları Derneği
- ev.** : Çeviren
- DSÖ** : Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization)
- Ed.** : Editör
- EVU** : Avrupa Vejetaryen Birliği (European Vegetarian Union)
- GDO** : Genetiği Değiştirilmiş Organizma
- IVU** : Uluslararası Vejetaryen Birliği (International Vegetarian Union)
- LGBT** : Lezbiyen, gey, biseksüel ve transgender
- Md.** : Madde
- TÜİK** : Türkiye İstatistik Kurumu
- TMK** : Türk Medeni Kanunu
- TVD** : Türkiye Vegan ve Vejetaryenler Derneği

TABLO LİSTESİ

Tablo III. 1 Görüşme Yapılan Kişilerin Tanıtıcı Özellikleri 97

Tablo III. 2. Kişilerin Vegan/Vejetaryenliği Tercih Etme Nedenlerinin Dağılımı... 98

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1. Çevre Etiği.....	68
Şekil 2. V-Label Sembolü.....	137

FOTOĞRAF LİSTESİ

Fotoğraf 1. Veganka, Ankara'daki ilk vegan kafe.	93
Fotoğraf 2. Veganka, Ankara'daki ilk vegan kafe.	93
Fotoğraf 3. Veganka, Ankara'daki ilk vegan kafe.	93

GİRİŞ

Dünyada giderek artış gösteren vegan ve vejetaryenlik,^{1,2,3,4} sadece bir beslenme şekli değil, bir yaşam tarzı, bir hayat felsefesi, bir duruş, etik bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir.^{5,6} Hindistan nüfusunun %35, İtalya ve Almanya nüfusunun %9, Amerika nüfusunun %4'ü (%5 şeklinde veriler de bulunmaktadır) vejetaryen iken, %2'si vegandır.^{7,8} Aynı şekilde İsveç'te de vejetaryen sayısının son beş yıl içinde artış gösterdiği ve bu yaşamı benimseyenlerin sayısında dörtte bir oranında artış olduğu saptanmıştır.⁹ İnsanların vegan/vejetaryenliği seçme nedenleri farklılık göstermektedir. Bazıları bunu daha sağlıklı olabilmek için tercih ederken, bazıları ise hayvanlara saygı gösterilmesi gerektiğini düşünerek etik gerekçelerle tercih etmektedir. Ekolojik, lezzet, kültürel veya dini inançlar edenlerle vejetaryen olanlar da bulunmaktadır. Ayrıca birden fazla nedenle bu yaşam tarzını benimseyenler de vardır.^{10,11,12,13,14,15} Vejetaryenliğin dünyanın artan nüfusunu

¹ Peter Clarys, et. al. "Comparison of Nutritional Quality of the Vegan, Vegetarian, Semi-Vegetarian, Pesco-Vegetarian and Omnivorous Diet", **Nutrients**, 2014, 6, 1318-1332.

² Patricia Dyett, et. al. Evaluation of a Validated Food Frequency Questionnaire for Self-Defined Vegans in the United States, **Nutrients**, 2014, 6, p. 2523-2539.

³ "İsveç'te Etsiz Yaşam Yaygınlaşıyor" **Veg&Nature Dergisi**, Vejetaryen ve Vegan, Sürdürülebilir Yaşam ve Hayvan Özgürlüğü Dergisi, Türkiye Vejetaryen Derneği yayını, İstanbul, Nisan-Mayıs-Haziran 2014, s. 6.

⁴ Claus Leitzmann, "Vegetarian Nutrition: Past, Present, Future" **Am J Clin Nutr** 2014; 100 (suppl): 496S-502S.

⁵ Peter Singer, **Hayvan Özgürleşmesi**, 1. Basım, İngilizceden çeviren: Hayrullah Doğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 224-255.

⁶ Michael Pollan, **Etobur-Otobur İkilemi**, The New York Times Bestseller, 1. Baskı, Türkçeden çeviren: İlke Önelge, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2009, s. 361-395.

⁷ Lap Tai Le and Joan Sabaté **Beyond Meatless, the Health Effects of Vegan Diets: Findings from the Adventist Cohorts** **Nutrients** 2014, 6, 2131-2147.

⁸ Claus Leitzmann, a.g.e.

⁹ **Veg&Nature Dergisi**, a.g.e.

¹⁰ Jiyan Kiran, "Ne Yesem Ne Yemesem" Efsun Karabudak ve Ali Demirsoy ile röportaj, **NTVBLM** Şubat 2011 <<http://yunus.hacettepe.edu.tr/~demirsoy/Haberler_files/beslenme.pdf>> (25.4.2015)

¹¹ "What is a vegetarian?" **Vegetarian Society** <<<https://www.vegsoc.org/definition>>> (25.4.2015)

¹² Efsun Karabudak, **Vejetaryen Beslenmesi**, Sağlık Bakanlığı Yayın No: 726, Klasmat Matbaacılık, Ankara, Şubat 2008, 8-9.

¹³ Michael Pollan, a.g.e.

¹⁴ VEBU - Vegetarierbund Deutschland , Vegetarisch für Profis, Die vegetarische Küche, <<http://vebu.de/attachments/vebu_veg_fuer_profis.pdf>> (15.5.2015)

doymak için de bir çözüm olabileceği düşünülmektedir. Aynı büyüklükteki bir arazide bitkisel ürün yetiştirilmenin, hayvan yetiştirmeye oranla daha çok sayıda insanı ve daha ucuza doyurulabileceği düşünülmekte ve hayvanların sütüyle, yumurtasıyla uzun süre insana besin sağlanırken, bu hayvanların kesilip yenilmesi ile bu kaynaklar tükeneyeceği düşünülmektedir.¹⁶ (Bu görüş veganlar tarafından kesinlikle kabul edilmemektedir. Çünkü veganlar hayvanlardan elde edilmiş sekonder hayvansal ürünleri (yumurta, süt, peynir) de tüketmemektedirler ve hayvanların hiçbir şekilde insanlar için kullanılmaması gerektiğine inanmaktadırlar^{17,18,19}) Bu açıdan vejetaryenliğin et tüketmeye göre daha ekonomik olduğunu savunanlarda da vardır. Vegan ve vejetaryenlik bir beslenme şekli olmasının yanı sıra bir hayat felsefesidir. Vegan/vejetaryenlik, yaşama, canlıya ve doğaya olan bakış ile doğrudan ilgilidir. Bu yönüyle vegan/vejetaryenliğin çevre etiği ve de özellikle biyoetik ile iç içe olduğu düşünülmekte ve farkındalık gelişimi açısından bu konunun bu yönüyle ele alınmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Dünya’da artan nüfus ile doğru orantılı olarak tüketim de artmaktadır. Tüketimdeki bu artış birçok çevre sorunlarını (çevre kirliliği, iklim değişikliği, dünya kaynaklarının tükenmesi, hayvan nesillerinin tükenmesi vs.) beraberinde getirmektedir. Doğal çevrenin bir parçası olan hayvanların endüstriyel düzeyde

¹⁵ Steven Best, **Encyclopedia of Environmental Ethics and Philosophy**, Editors in Chief: J. Baird Callicott and Robert Frodeman, Macmillan Reference USA, a part of Gale, Cengage Learning, 2009, s. 371.

¹⁶ Efsun Karabudak, **Vejetaryen Beslenmesi**, Sağlık Bakanlığı Yayın No: 726, Klasmat Matbaacılık, Ankara, Şubat 2008, 8-9.

¹⁷ **Türkiye Vegan ve Vejetaryen Derneği**, <<<http://tvd.org.tr>>> (4.12.2015).

¹⁸ **Vegetarian Society** <<<https://www.vegsoc.org>>> (5.12.2015)

¹⁹ Murat Kınikoğlu, **Vegan Beslenme**, 1. Baskı, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2015, s.17.

kullanılması da artan dünya nüfusunun bir sonucudur. Vejetaryenlik, çeşitlerine göre farklılık göstermekle birlikte genel anlamda et tüketilmemesi durumudur. Veganlar ise hayvanların yiyecek olarak tüketilmesine karşı çıkmakla kalmayıp, hayvanların insanlar için kullanılmasını da (sirk hayvanları, polis köpekleri gibi) reddetmektedirler. Vegan/vejetaryenlik yaşam tarzına, hayat felsefesi görüşüne bakıldığında bunun biyoetik bir yaklaşım olarak değerlendirilmesinin mümkün olduğu görülmektedir. Çünkü bu dünya görüşü içerisinde canlı hakları, hayvan hakları, tür eşitliği, ekoloji, feminizm, sağlık, kültür, etik ve dolayısıyla biyoetik konuları yer almaktadır. Konunun biyoetik yönü araştırmanın temelini oluşturmaktadır. Araştırmanın problemi bu bakış açısına dayanmaktadır.

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırmanın konusu vegan ve vejetaryenliğin tanımı, vegan ile vejetaryenliğin tarihsel süreci, sağlık, kültürel, feminizm, ekolojik, hayvan hakları, biyoetik yönüyle vegan ve vejetaryenliktir.

Araştırmada öncelikle vegan ve vejetaryenlik kavramlarından, vegan/vejetaryenliğin tarihsel sürecinden ve bunlara ilişkin kurulmuş olan ulusal ve uluslararası derneklerden söz edilmiştir. Ayrıca vejetaryenliğin çeşitleri ve derneklerin vejetaryen çeşitlerine ilişkin bakış açıları ele alınmıştır. Vejetaryenliğin bir çeşidi olarak görülmesine rağmen veganlıktan da ayrıca söz edilmiştir. Veganların kendi içinde var olan farklı görüşlerden de bahsedilmiş, Abolisyonist veganlıktan ve onların savundukları görüşler üzerinde durulmuştur. Vegan/vejetaryenliğin tercih edilme nedenlerinden ve bunun sadece bir beslenme

biçimi değil, bir yaşam tarzı, bir hayat felsefesi olduğunu gösteren yönlerinden de söz edilmiştir.

Araştırmada vegan/vejetaryen bireylerle görüşmeler yapılmış, bireylerin demografik verilerinden sonra vegan/vejetaryenliği tercih etme nedenleri, bu yaşam tarzının yarar ve zararları üzerinde durulmuştur. Ayrıca bireylerin konuya ilişkin bakış açıları ve deneyimlerinden söz edilerek vegan/vejetaryenliğin kolay ve zor yönleri ele alınmıştır.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmada, vegan/vejetaryenliğin tanıtımından, çeşitlerinden, özelliklerinden, tarihsel gelişim sürecinden ve tercih edilme nedenlerinden söz edilmiştir. Vejetaryenlikten sonra gelişen veganlığa ayrıca değinilmiş, bu yaşam tarzının kolay ve zor yönleri, yarar ve zararları ele alınmıştır. Konu sağlık, kültür, ekofeminizm, hayvan hakları, ekoloji yönleriyle ele alınmış ve son olarak biyoetik boyutu üzerinde durulmuştur. Bu şekilde konuya ilişkin bir farkındalığın gelişmesi amaçlanmıştır.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Vegan/vejetaryenliğin çeşitli gerekçelerle savunuların yanı sıra bunun sağlıksız bir davranış olduğunu ve hayvanların insanlar için var olduğunu düşünenlerde bulunmaktadır. Kabul gören genel bir görüşe göre, sağlıklı olmak için belirli miktarda hayvansal ürünlerinin tüketilmesi gereklidir. Ancak veganlar bunun aksini

savunmakta ve hayvanların hiçbir şekilde insanlar için kullanılmaması gerektiğine inanmaktadırlar. Vegan/vejetaryenler, genel bir kanı olarak bilinenlerin aksine bu şekildeki bir beslenme tarzının daha sağlıklı olduğunu savunmakla birlikte onların bu yaşam tarzı seçmedeki temel neden insan sağlığı değil hayvan/canlı sağlığı ve hayvan/canlı haklarıdır. Bu açıdan bakıldığında vegan/vejetaryenliğin biyoetik boyutunun olduğu anlaşılmaktadır. Bu araştırma ile vegan/vejetaryenliğin birçok yönü ele alınarak konu hakkında farkındalığın gelişeceği düşünülmektedir. Ayrıca Türkiye’de bu konuyla ilgili bir araştırmanın yapılmamış olması araştırmanın gerekliliği açısından bir gösterge olduğu ve bu yönüyle alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla konuyla ilgili aşağıda yer alan sorulara yanıt aranmıştır.

ARAŞTIRMA SORULARI

- 1) Vegan/vejetaryenliğini tercih edilme nedenleri nelerdir?
- 2) Vegan/vejetaryenliğin yarar ve zararları nelerdir?
- 3) Türkiye’de vegan/vejetaryen olmanın kolay ve zor yönleri nelerdir?
- 4) Vegan/vejetaryenliğin ekolojik açıdan yararı ve zararları nelerdir?
- 5) Biyoetik bir yaklaşım olarak vegan/vejetaryenlik nasıldır?

BÖLÜM I

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

I.1. VEGAN VE VEJETARYENLİK

I.1.1. Vegan/Vejetaryen Kavramları

Vejetaryen kelimesinin kökeni latince “vegetus”tan gelmektedir. Zannedildiğın aksine “vegetable” sebze kelimesinden değil, vegetus kelimesinden türemiştir. Vegetus; hayat dolu, sağlıklı ve canlı anlamına gelmektedir. 1842’de geliştirilen tanıtımda; kırmızı et, tavuk ve balığın tüketilmediğı, yumurta, süt ve süt ürünlerinin ise tercihe bağılı olarak tüketildiğı beslenme tarzına vejetaryen denilmiştir.²⁰ Vejetaryenlik, ağırlıklı bitkisel kaynaklı besinlerin tüketilmesini içeren bir beslenme tarzıdır. Vejetaryen ise; bitkisel besinleri tüketen, hayvansal ürünleri (kırmızı et, balık, tavuk, süt ve süt ürünleri, yumurta gibi) sınırlı miktarda veya hiç tüketmeyen kişilere verilen addır.²¹ Vejetaryenler, tahıl, bakliyat, meyve, sebze ve tohum ile beslenip et tüketmezler. Et denildiğinde ise her hayvanın eti buna dâhil edilmektedir. Kırmızı etin yanı sıra tavuk eti ve deniz ürünleri (balık, ıstakoz, yengeç, karides vb.) tüketilmeyen gıdalar arasındadır.²² 2011 yılında Uluslararası Vejetaryenler Birliğı (IVU) tüm üye ülke birliklerinin oybirliğı ile vejetaryenliğın tanımını geliştirmiş ve vejetaryenliğı “süt ürünleri, yumurta, bal gibi hayvansal gıdaların dâhil ya da hariç olduğı (tercihe bağılı tüketildiğı ya da tüketilmediğı) tamamen bitkisel kaynaklı bir

²⁰ Vejetaryenlik Nedir? **Vejetaryen Kulübü** <<<http://www.vejetaryenkulubu.com/hizmetdetay.asp?ustmg=283&ustsubg=756&varLang=T>>> (Encyclopedia Britannica) (25.4.2015)

²¹ Efsun Karabudak, **Vejetaryen Beslenmesi**, Sağlık Bakanlığı Yayın No: 726, Klasmat Matbaacılık, Ankara, Şubat 2008, s. 7.

²² “What is a vegetarian?” **Vegetarian Society** <<<https://www.vegsoc.org/definition>>> (25.4.2015)

beslenme biçimi” şeklinde tanımlanmıştır.²³ Türk Dil Kurumu tarafından da vejetaryenlik, Fransızca kökenli bir kelime olarak “etyemez” şeklinde tanımlanmıştır.²⁴ Veganlık ise hiçbir şekilde hayvansal ürün (tavuk, balık, yumurta, süt, bal dâhil) tüketilmemesi durumudur. Veganlık, vejetaryenliğin bir çeşidi olmasına rağmen ayrıca ele alınan bir kavramdır.²⁵

I.1.2. Vejetaryen Çeşitleri

Tüketilen hayvansal ürün türüne göre vejetaryen çeşitleri bulunmaktadır. Kimisi sadece kırmızı et tüketmemekte iken, kimisi etin yanı sıra yumurta da yemeyip, süt ve süt ürünlerini tüketmekte ya da yumurta yiyip süt ve süt ürünlerini tüketmemektedir. **Semi-vejetaryenlik (Flexitaryen)** vejetaryen ve etçil beslenme arasında bir geçiş özelliğinde olan bir vejetaryen tipidir. Sadece tavuk ve balık olmak üzere haftada belli sayıda olacak şekilde sınırlı miktarda et tüketilmektedir. Bu diyetle yumurta, süt ve süt ürünleri de tüketilmektedir. Vegetarian Society (Ulusal İngiltere Vejetaryen Derneği²⁶) tarafından bu grup vejetaryen olarak kabul edilmemektedir. Çünkü onlara göre vejetaryen diyetinde hiçbir şekilde et tüketilmemelidir. **Lacto-ovo vejetaryenlik** de hiçbir et (et, tavuk, deniz canlısı, balık) tüketilmemekte ancak hayvanlardan üretilen sekonder ürünler (yumurta, süt, bal gibi) yenilmektedir. **Lacto vejetaryenlik** de hiçbir et, bunun yanı sıra yumurta da

²³ Tanımlar, Vejetaryenlik Nedir? **Türkiye Vegan ve Vejetaryen Derneği**, <<<http://tvd.org.tr/kilavuz/tanimlar/>>> (25.4.2015).

²⁴ **T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu** <<http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.553c140ef10930.21569785>> (25.4.2015)

²⁵ Zeliha Yıldırım, “Ebru Arıman: ‘Vejetaryenlik bir tercih meselesi değil, bir zorunluluk’ Ebru Arıman ile röportaj, 7.10.2013, **Yeşil Gazete**, <<<http://yesilgazete.org/blog/2013/10/07/ebru-ariman-vejetaryenlik-bir-tercih-meselesi-degil-bir-zorunluluk/>>> (1.12.2015)

²⁶ “About us” **Vegetarian Society**, <<<https://www.vegsoc.org/aboutus>>> (22.1.2016)

tüketilmez, bal, süt ve süt ürünleri tüketilir. **Ovo vejetaryenlik;** yumurta hariç hiçbir hayvansal ürünün tüketilmediği vejetaryen çeşididir. **Pesco-vejetaryenlik;** et ve tavuk yemeyen ancak balık ve diğer deniz canlılarının tüketildiği vejetaryen çeşididir. Bu grup yumurta, süt ve süt ürünlerini de tüketmektedir. Vegetarian Society tarafından bu grubu da yine et tükettiği gerekçesi ile vejetaryen olarak kabul edilmemektedir. **Polo-vejetaryen;** bitkisel besinler yanında sadece kümes hayvanlarını tüketenlere verilen addır. Bu grup da aynı şekilde Vegetarian Society tarafından vejetaryen olarak kabul edilmemektedir. **Veganlık** ise hiçbir şekilde et, hayvanlardan elde edilmiş bal, süt, yumurta, yoğurt, kefir gibi ürünleri tüketmeyen ve bunun yanı sıra yün, ipek, deri gibi hayvansal ürünlerden yapılmış kıyafetleri kullanmayan bir vejetaryen tipidir. Diyetleri sebze, meyve, tahıl, yemiş (ceviz, fındık gibi) vb. besinlerden oluşmaktadır. Veganlar, hayvanlar üzerinde test edilmiş ürünlerin (kozmetik ürünler, deterjan, diş macunu vb.) tüketimine de karşıdırlar. Veganlar ayrıca hayvansal yağ içeren sabunları ve süt içeren çikolata, kek, pasta gibi ürünleri de tüketmezler. Hayvanların kullanılması nedeniyle sirkelere gitmezler ve canlı hayvanların kullanıldığı filmleri izlemezler.^{27,28,29,30,31,32,33,34,35,36}

²⁷ Wiesław Piliś, et. al. "Health Benefits And Risk Associated With Adopting A Vegetarian Diet" **Rocz Panstw Zakł Hig**, 2014; 65 (1): 9-14.

²⁸ Tanımlar, Vejetaryenlik Nedir? **Türkiye Vegan ve Vejetaryen Derneği**, <<<http://tvd.org.tr/kilavuz/tanimlar/>>> (20.4.2015).

²⁹ Frankie Phillips, "Vegetarian nutrition" Briefing Paper, **British Nutrition Foundation Nutrition Bulletin**, 2005, 30: 132-167.

³⁰ Efsun Karabudak, **Vejetaryen Beslenmesi**, Sağlık Bakanlığı Yayın No: 726, Klasmat Matbaacılık, Ankara, Şubat 2008, s.7-8.

³¹ "Nuh'un Gemisinde Veganizm Etiği" **Veg&Nature Dergisi**, Vejetaryen ve Vegan, Sürdürülebilir Yaşam ve Hayvan Özgürlüğü Dergisi, Türkiye Vejetaryen Derneği yayını, İstanbul, Nisan-Mayıs-Haziran 2014, s. 7.

³² "What is a vegetarian?" **Vegetarian Society** << <https://www.vegsoc.org/definition> >> (25.4.2015)

³³ Zeynep Çetin, "Vejetaryen ve Vegan Beslenmesi", 23 Temmuz 2014 tarihli yazı, **medikal akademi**, <<<http://www.medikalakademi.com.tr/vejetaryen-ve-vegan-beslenmesi/>>> (12.4.2015)

³⁴ Dilek Ongan, Gülgün Ersoy "Vejetaryen Sporcular: Özel Gereksinimleri" **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, 2012, 9(1): 261-270. << <http://www.insanbilimleri.com> >> (26.4.2015)

³⁵ Murat Kınkoğlu, **Vegan Beslenme**, 1. Baskı, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 17.

Vegan Derneği'nin (The Vegan Society) 1979 yılındaki tanıma göre veganlık şu şekilde tanımlanmıştır: *“Hayvanların gıda, giyim ya da başka amaçlarla maruz kaldıkları sömürü ve zulmün her türüsünden (uygulanabilir olan en mümkün mertebede) kaçınan ve buna ek olarak insanların, hayvanların ve çevrenin yararına, hayvan kullanımı içermeyen alternatiflerin geliştirilmesini ve kullanımını destekleyen felsefe ve yaşam biçimidir.”*³⁷

Veganlıktan daha fazla sınırlamalar getiren **Zenmakrobiyotik** diyet, doğal ve organik mısır gevrekleri, sebze, meyve, kuru baklagillerden ve tahıllardan oluşmaktadır. Bazıları sebze ve meyve ile kurubaklagilleri de diyetten çıkararak sadece tahıl ürünleriyle beslenmektedir. **Fruitarian ya da Früitist (Meyveciler)** ise hiçbir hayvansal ürün ve sebzenin tüketilmemesi durumudur. Diyet; kuru ve çiğ meyveler, yemiş, bitkisel yağlardan ve tohumlar oluşmaktadır. Bu tip vejetaryenlikte sadece meyve ve bir bitkinin meyvesi olarak kabul edilen kabak, salatalık, biber ve domates gibi sebzeler tüketilmektedir. Bu çeşit vejetaryenlik, bitkilerin öldürülmeden sadece meyvelerin tüketilmesi görüşüne dayanmaktadır. Bu bireyler, en büyük erdemin, hayvan ya da bitki, hiçbir canlıya öldürmemek olduğuna ve ayrıca yediklerinin tekrar toprağa dönerek büyüme döngüsünün devamlılığına inanırlar. Bir insanın kendisine fruitarian demesi için yiyeceklerinin en az %75'inin meyve olması gerekir. Geri kalan sebze, yemiş (ceviz, fındık vb.) ve tahıl olmaktadır. **Vitarian (Raw Vegan)** da sadece, çiğ ve taze gıdaların tüketilmekte, kahve ve çay da tüketilmemektedir. **Liquidarian** de tüketilen gıdalar sulu olarak örneğin meyve suyu

³⁶ Ahmet Berkay Türkmen, “Topyekûn ve Bütünsel bir Özgürlük Talebi: Veganlığın Felsefesi” **Gaia Dergi**, 19 Aralık 2015 <<<https://gaiadergi.com/topyekun-ve-butunsel-bir-ozgurluk-talebi-veganligin-felsefesi/>>> (20.12. 2015)

³⁷ Ahmet Berkay Türkmen, a.g.e.

şeklinde tüketilmektedir. **Sproutarian** da ise tohum ve her türlü bitki ve sebzenin tüketildiği vejetaryen tipidir. Bazıları yenilen gıdaların tüketmeden önce işlenmemiş olması gerektiği, dolayısıyla dilimlenmemiş, doğranmamış olması gerektiğini savunur.^{38,39,40,41, 42,43}

Yourofsky'a göre Vejetaryenlik aslında et yemenin şekil değiştirmiş halidir. Veganizme yakın bile değil; çünkü vejetaryenler hayvanların tutsaklığını, kullanılmasını desteklemeye devam etmektedir. Vejetaryenler, süt endüstrisinde, yavruların doğumdan sonra annelerinden uzaklaştırılmasını ve öldürülmesini, erkek civcivlerin yumurta vermeyeceğinden canlı canlı çöp kamyonlarının presinde ezilerek can vermesine destek vermektedir. Buna ek olarak pek çok vejetaryen evlerini ve kendilerini ipek, kuş tüyü, deri ve yün eşyalarla bezer. Vejetaryenlikten veganlığa geçişte, bir iki yıl sürebilecek kısa bir duraklama noktası olabilir; fakat buna rağmen bu süreç etle beslenen bir hayat kadar vahşice bir yaşam tarzı olarak görülmektedir.⁴⁴

³⁸ Wiesław Piliś, et. al. "Health Benefits And Risk Associated With Adopting A Vegetarian Diet" **Rocz Panstw Zakł Hig**, 2014; 65 (1): 9-14.

³⁹ Frankie Phillips, "Vegetarian nutrition" Briefing Paper, **British Nutrition Foundation Nutrition Bulletin**, 2005, 30: 132-167.

⁴⁰ Efsun Karabudak, **Vejetaryen Beslenmesi**, Sağlık Bakanlığı Yayın No: 726, Klasmat Matbaacılık, Ankara, Şubat 2008, s.7-8.

⁴¹ Zeynep Çetin, "Vejetaryen ve Vegan Beslenmesi", 23 Temmuz 2014 tarihli yazı, **medikal akademi**, <<<http://www.medikalakademi.com.tr/vejetaryen-ve-vegan-beslenmesi/>>> (12.4.2015)

⁴² Dilek Ongan, Gülgün Ersoy "Vejetaryen Sporcular: Özel Gereksinimleri" **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, 2012, 9(1): 261-270. << <http://www.insanbilimleri.com>>> (26.4.2015)

⁴³ Murat Kınıkoğlu, **Vegan Beslenme**, 1. Baskı, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 74.

⁴⁴ Gary Yourofsky ile röportaj, "Gary Yourofsky: Veganlık Herkes içindir!" **Gaia Dergi, Sürdürülebilir Yaşam Dergisi**, Haziran 2015, Sayı: 1, s. 26-29.

I.1.3. Vegan ve Vejetaryenliğin Tarihsel Süreci

Vejetaryenliğin ilk ortaya çıkışına ilişkin kesin bilgiler bulunmamaktadır. Avrupa ve Amerika kültüründe vejetaryenliğin eski tarihlere dayandığı düşünülmektedir. Avrupa’da vejetaryenlik ile ilgili ilk yazılı metinler Antik Yunan’da et yemeyen Orfeciler de rastlanmıştır. Vejetaryen olan Empodices, İÖ. 5. yüzyılda başka canlıları öldürmemenin bir erdem olduğunu söylemiştir. Birçok dinde hayvanlara iyi davranılmasına ilişkin kurallar bulunmaktadır. Hinduizm, Jainizm ve Budizm dinlerinde sağlık ve etik gerekçelerle 3000 yıl öncesine kadar vejetaryenlik anlayışı bulunmaktadır.^{45,46,47} Diğer yandan Yunan filozof ve matematikçi olan Pisagor’un reenkarnasyonu ileri sürmesi ile vejetaryenlik arasında bir bağlantı olduğu düşünülmektedir. 19. yüzyılda pek çok filozof ve bilim insanı onun görüşünden etkilenmiş ve vejetaryen bir beslenme tarzını benimsemişlerdir. Pisagor, etik vejetaryenliğin (etik gerekçelerle vejetaryen olmak) babası olarak da kabul edilmektedir. Vejetaryen beslenmenin uygulanmasına ilişkin gerekçeler aradan geçen 2500 yıl sonrasında değişikliğe uğramıştır. Eski Yunan’da hayvanların, insanlar ile iletişim kurabildiklerini inanmışlardır. Eski Yunan ve Eski Roma çağından sonra 16. yüzyıla kadar Avrupa’da vejetaryenlik ile ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Rönesans döneminde Leonardo da Vinci ve Aydınlanma Çağında Tryon, Rousseau, Voltaire gibi pek çok bilim insanının vejetaryen olarak beslendiği bilinmektedir. O zamanlar vejetaryenlerin sayısının çok az olduğu tahmin edilmektedir.^{48,49,50}

⁴⁵ Steven Best, **Encyclopedia of Environmental Ethics and Philosophy**, Editors in Chief: J. Baird Callicott and Robert Frodeman, Macmillan Reference USA, a part of Gale, Cengage Learning, 2009, s. 371.

⁴⁶ Murat Kınıkoğlu, **Vegan Beslenme**, 1. Baskı, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2015, s.15.

⁴⁷ Claus Leitzmann, “Vegetarian Nutrition: Past, Present, Future” **Am J Clin Nutr** 2014; 100 (suppl): 496S–502S.

⁴⁸ Claus Leitzmann, a.g.e.

1847 yılında İngiltere’de Vejetaryen Derneği (Vegetarian Society⁵¹), 1860 yılında Amerika Vejetaryen Derneği (American Vegetarian Society⁵²), 1867 yılında Alman Vejetaryen Derneği (German Vegetarian Society⁵³) kurulmuş ve bundan sonra pek çok ülkede vejetaryen dernekler kurulmuştur. 1908 yılında Dresden’de Uluslararası Vejetaryen Birliği (International Vegetarian Union⁵⁴) kurulmuştur. Vegan kelimesi ise ilk kez 1944 yılında Donald Watson tarafından ortaya atılmıştır. Watson, veganlığı *“hayvanlar âlemine dair sömürü ve zulmün tüm biçimlerini dışlamanın ve yaşamı gözetmenin yoludur. Et, balık, kümes hayvanı, yumurta, bal, hayvansal süt ve türevlerini dışlayıp bitkiler âleminin ürünleriyle yaşamayı ve tamamen ya da kısmen hayvanlardan üretilen tüm ticari malların alternatiflerini kullanmak şeklinde pratiğe dökülmesi”* şeklinde tanımlamıştır. Aynı yıl ilk Vegan Derneği (The Vegan Society⁵⁵) İngiltere’de kurulmuştur. Bundan sonra 1985 yılında Avrupa Vejetaryen Birliği (European Vegetarian Union⁵⁶) Belçika’da kurulmuştur. Günümüzde vejetaryenlerin sayısında etik, doğal çevre, sağlık ve kültür gerekçelerle git gide artış görülmektedir. Hindistan nüfusunun üçte biri (bazı kaynaklara göre dörtte biri) vejetaryen, Hindular çok eski tarihlerde vejetaryenliği ahlaki bir yaşam biçimi olarak tanımlayarak eti bir katliam ürünü ve pis olarak kabul etmişlerdir. Diğer ülkelerdeki vejetaryenlerin sayısı Hindistan’a göre azınlıkta kalmaktadır.

⁴⁹ Ahmet Berkay Türkmen, “Topyekûn ve Bütünsel bir Özgürlük Talebi: Veganlığın Felsefesi” **Gaia Dergi**, 19 Aralık 2015 <<<https://gaiadergi.com/topyekun-ve-butunsel-bir-ozgurruk-talebi-veganligin-felsefesi/>>> (20.12. 2015)

⁵⁰ Murat Kınıkoğlu, **Vegan Beslenme**, 1. Baskı, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2015, s.15.

⁵¹ “About us” **Vegetarian Society**, << <https://www.vegsoc.org/aboutus>>> (22.1.2016)

⁵² “Founder, H. Jay Dinshah” **American Vegetarian Society** <<<http://americanvegan.org/founder.htm>>> (22.1.2016)

⁵³ “History of the German Vegetarian Societies” **IVU (International Vegetarian Union) World Vegfest**, <<<http://www.ivu.org/history/societies/vbd.html>>> (22.1.2016)

⁵⁴ “About IVU” **IVU (International Vegetarian Union) World Vegfest**, <<http://www.ivu.org/index.php?option=com_content&view=article&id=315&Itemid=268>> (22.1.2016)

⁵⁵ “History” **The Vegan Society** <<<https://www.vegansociety.com/about-us/history>>> (22.1.2016)

⁵⁶ “Our History” **European Vegetarian Union**, <<<http://www.euroveg.eu/about-evu/our-history/>>> (22.1.2016)

Verilere göre vejetaryenlerin %10'u vegan ve veganların artış yüzdesi vejetaryenliğe göre daha hızlı olmaktadır.^{57,58,59}

Dünya Vejetaryen Günü, Dünya'da ilk kez 1977 yılında Kuzey Amerika Vejetaryen Derneği tarafından yerel bir organizasyon olarak kutlanmıştır. Ertesi yıl Uluslararası Vejetaryenler Birliği tarafından resmi olarak kabul edilerek tüm dünyada kutlanmaya başlanmıştır. Günümüzde Dünya Vejetaryen Günü genellikle bir gün olarak değil, bir hafta olarak kutlanmaktadır. Hatta artık 1 Kasım Dünya Vegan Gününü de bağlayan Ekim ayı, Dünya Vejetaryen ayı olarak kabul edilmektedir. Türkiye'de de Vejetaryen Günü ilk kez 2009 yılında Vejetaryen Kulübü'nün basın açıklamasıyla gündeme geldi. Türkiye'de ilk Vejetaryen Günü 2010 yılında Vejetaryen Kulübü organizasyonu ile kutlanmaya başladı. 3 Mart 2012 tarihinde Türkiye Vejetaryenler Derneği'ni kuruldu ve Türkiye'de şu anda vejetaryenleri ve veganları tek çatı altında toplayan ilk ve tek resmi kuruluştur. Vejetaryen kelimesi içinde anlamını barındırmasına rağmen derneğin adı sonrasında Türkiye Vegan&Vejetaryenler Derneği (TVD) olarak değiştirilmiştir. TVD, Uluslararası Vejetaryenler Birliği (IVU) ve Avrupa Vejetaryenler Birliği (EVU) tam üyesidir. Ayrıca vejetaryenlik (ve veganlık) kriterlerine uygunluk simgesi olan ürün etiketi V-Label'in de Türkiye temsilcisi/lisans dağıtıcısıdır. Bunun yanı sıra TVD, Avrupa Vejetaryenlik ve Hayvan Hakları Haber Ajansı'nın Türkiye temsilcisidir.⁶⁰

⁵⁷ Claus Leitzmann, "Vegetarian Nutrition: Past, Present, Future" **Am J Clin Nutr** 2014; 100 (suppl): 496S-502S.

⁵⁸ Murat Kınkoğlu, **Vegan Beslenme**, 1. Baskı, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2015, s.15.

⁵⁹ Ahmet Berkay Türkmen, "Topyekûn ve Bütünsel bir Özgürlük Talebi: Veganlığın Felsefesi" **Gaia Dergi**, 19 Aralık 2015 <<<https://gaiadergi.com/topyekun-ve-butunsel-bir-ozgurluk-talebi-veganligin-felsefesi/>>> (20.12.2015)

⁶⁰ Zeliha Yıldırım, "Ebru Arıman: 'Vejetaryenlik bir tercih meselesi değil, bir zorunluluk'" Ebru Arıman ile röportaj, 7.10.2013, **Yeşil Gazete**, <<<http://yesilgazete.org/blog/2013/10/07/ebru-ariman-vejetaryenlik-bir-tercih-meselesi-degil-bir-zorunluluk/>>> (1.12.2015)

I.2. SAĞLIK YÖNÜYLE VEGAN VE VEJETARYENLİK

Dünya Sağlık Örgütü tarafından sağlık, “sadece hastalık ya da sakatlığın olmaması değil; biyolojik, psikolojik, toplumsal açıdan tam iyilik hali” olarak tanımlanmıştır.⁶¹ İnsanların vegan/vejetaryenliği tercih etme nedenlerinden biri sağlıklıdır.⁶² Vegan/Vejetaryenlerin beslenmeleri ile birçok araştırma yapılmış ve bunlara göre onların sağlığı, et yiyen kişilere göre daha iyi durumdadır. Vegan/Vejetaryen olan bireylerin kan kolesterol düzeylerinin daha düşük düzeyde olduğu, kalp-damar hastalıkları, obezite, diabetes mellitus (şeker hastalığı), arterioskleroz (damar sertliği) ve hipertansiyon (yüksek tansiyon) gibi hastalıklarının daha az görüldüğü saptanmıştır. Koroner kalp hastalığı, et yiyen kişilerde yemeyenlere göre %30 oranında daha fazla görülmektedir. Ayrıca vegan/vejetaryenler kuru baklagiller, ceviz, fındık, meyve, sebze ve tahıllı daha çok tükettikleri için kansere yakalanma olasılıkları da azdır. Yalnız burada vurgulanan önemli bir nokta yeterli ve dengeli beslenmeye dikkat edilmesi konusudur. Aksi takdirde vejetaryenlerde özellikle de veganlarda anemi (kansızlık), B₁₂ vitamin eksikliği, osteoporoz (kemik erimesi) gibi durumların görülebileceği ifade edilmektedir.^{63,64,65,66,67,68,69,70} Bir araştırmada kandaki lipit düzeylerinin

⁶¹ Nesrin Çobanoğlu, **Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği**, Eflatun Yayınevi, 2009, Ankara, s. 31.

⁶² VEBU - Vegetarierbund Deutschland , Vegetarisch für Profis, Die vegetarische Küche, <<http://vebu.de/attachments/vebu_veg_fuer_profis.pdf>> (15.5.2015)

⁶³ Wiesław Pilis, et. al. “Health Benefits And Risk Associated With Adopting A Vegetarian Diet” **Rocz Panstw Zakl Hig**, 2014; 65 (1): 9-14.

⁶⁴ Patricia Dyett, et. al. Evaluation of a Validated Food Frequency Questionnaire for Self-Defined Vegans in the United States, **Nutrients**, 2014, 6, 2523-2539.

⁶⁵ Lap Tai Le and Joan Sabaté “Beyond Meatless, the Health Effects of Vegan Diets: Findings from the Adventist Cohorts” **Nutrients**, 2014, 6, 2131-2147.

⁶⁶ Yoko Yokoyama, et. al. “Vegetarian diets and glycemc control in diabetes: a systematic review and meta-analysis” **Cardiovasc Diagn Ther**, 2014; 4 (5): 373-382.

⁶⁷ Efsun Karabudak, **Vejetaryen Beslenmesi**, Sağlık Bakanlığı Yayın No: 726, Klasmat Matbaacılık, Ankara, Şubat 2008, 9-10.

⁶⁸ Jiyan Kıran, “Ne Yesem Ne Yemesem” Efsun Karabudak ve Ali Demirsoy ile röportaj, **NTVBLM** Şubat 2011 <<http://yunus.hacettepe.edu.tr/~demirsoy/Haberler_files/beslenme.pdf>> (25.4.2015)

dengelenmesi açısından menopoz öncesi ve sonrası dönemdeki kadınlar için veganlık yerine lacto-ovo vejetaryenliğinin önerilmektedir.⁷¹ Dr. Kınıkoğlu, özellikle az yağlı vegan beslenmenin kalp-damar sağlığı için yararlı olduğunu ve iyi planlanmış vegan beslenmenin hem hamilelik hem de çocukluk döneminde yararlı olduğunu ifade etmiştir.⁷² Clarys ve ark. tarafından yapılan bir araştırmada vegan, vejetaryen, semi-vejetaryenler, pesco vejetaryen ve omnivor (hepobur, hem et, hem de ot yiyen) bireylerin beslenme kaliteleri karşılaştırılmıştır. Araştırma sonucunda büyük oranda meyve, sebze ve lifli gıda tüketen, soydum, kalsiyum, protein ve doymuş yağı az tüketen veganların diyeti aralarında en sağlıklı bulunmuştur.⁷³ Çoğunun lacto-vejetaryen ya da lacto-ovo vejetaryen olan Hindistan halkı ilgili yapılan bir araştırmada, (her ne kadar daha kapsamlı bir araştırmanın gerekliliği vurgulansa da) bu bireylerin beden kitle indeksleri daha normal seviyelerde olduğu ve diyabet görülme oranlarının daha düşük olduğu saptanmıştır.⁷⁴ Yapılan başka bir araştırmaya göre de vejetaryen olan bireylerinin ağız ve diş sağlıklarının daha iyi olduğu saptanmıştır.⁷⁵ DSÖ'ne bağlı Uluslararası Kanser Araştırma Kurumu da 26 Ekim 2015 tarihinde işlenmiş et ve kırmızı eti ise karsinogenik ajan sınıfına aldığını açıklamıştır.⁷⁶ Aynı şekilde Amerika Beslenme Derneği Raporu'na ve yapılan

⁶⁹ Yessania Tantamango-Bartley, et. al. "Vegetarian Diets and the Incidence of Cancer in a Low-risk Population" **Cancer Epidemiol Biomarkers Prev**, 2013, 22 (2): 286-294.

⁷⁰ Michael J. Orlich et. al. "Vegetarian Dietary Patterns and the Risk of Colorectal Cancers" **JAMA Intern Med.** 2015 May 1; 175(5): 767-776.

⁷¹ Yee-Wen Huang, et. al., "Vegan diet and blood lipid profiles: a cross-sectional study of pre and postmenopausal women" **BMC Women's Health**, 2014, 14 (55): 2-6.

⁷² Murat Kınıkoğlu, **Vegan Beslenme**, 1. Baskı, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2015, s.19.

⁷³ Peter Clarys, et. al. "Comparison of Nutritional Quality of the Vegan, Vegetarian, Semi-Vegetarian, Pesco-Vegetarian and Omnivorous Diet" **Nutrients**, 2014, 6, 1318-1332.

⁷⁴ Sutapa Agrawal, et. al. "Type of vegetarian diet, obesity and diabetes in adult Indian population" **Nutr J.**, 2014 Sep 5; 13: 89.

⁷⁵ I. Staufienbiel, et. al. "Periodontal conditions in vegetarians: a clinical study", Original Article, **European Journal of Clinical Nutrition**, 67, 2013, p. 836-840.

⁷⁶ Gökhan Özyiğit, "İşlenmiş Etlerde ve Kırmızı Ette Kanser Tehlikesi" **Bilim ve Teknik**, sayı: 579, Şubat 2016, s. 29.

araştırmalara göre iyi planlanmış vejetaryen diyetler, bebeklik, çocukluk, ergenlik, hamilelik ve emzirme dönemleri de dâhil her dönemdeki birey için uygundur.^{77,78} Sporcuların vejetaryen beslenmesinin vücut üzerinde uzun süreli etkileri konusunda da ayrıntılı araştırmaların yapılması gerektiği vurgulanmıştır.⁷⁹

Vegan/Vejetaryen diyetinin en önemli sorunu B₁₂ vitamini ve protein eksikliğinin yaşanma olasılığının olmasıdır. Vejetaryenler ağırlıklı olarak bitkisel protein tüketmektedirler. Elzem aminoasitler (vücut tarafından sentez edilmeyip dışarıdan alınması gereken aminoasitler) ise, et dışında yumurta, soya fasulyesinde, süt ve süt ürünleri bulunduğundan Lacto-ovo, lacto, ovo, pesko ve polo vejetaryenlerde protein konusunda ciddi sağlık sorunları yaşanmamaktadır. Ancak veganlarda planlı olarak beslenmezlerse ciddi protein eksikliği görülebilir, bu nedenle veganlar protein kaynağı olarak soya fasulyesini mutlaka tüketmeleri gerekir. Ayrıca veganların demir, kalsiyum, inko B₁₂ ve D vitaminine takviyesine ihtiyaçları olabilir.⁸⁰ Her ne kadar Vegetarian Society tarafından vejetaryen olarak kabul edilmeseler de semi, polo ve pesco-vejetaryenlerde de protein ve vitamin eksikliği görülebileceği için sağlık açısından bu grup da vejetaryen olarak kabul edilmektedir.⁸¹

Yoga eğitmenleri de vejetaryen beslenmeyi önermektedir. Bu şekilde daha sağlıklı bir bedene sahip olacağı dşnlmektedir. Bunu “Ne yersek oyuz” şeklinde

⁷⁷ **Amerikan Beslenme Derneği Raporu: Vejetaryen ve Vegan Beslenme**, Temmuz 2009 <<<https://www.dropbox.com/s/6ewbo6ogdld5bu4/Amerikan%20Beslenme%20Derne%C4%9Fi%20Vegan%20Beslenme%20Raporu.pdf?dl=0>>> (9.7.2015)

⁷⁸ Ayça Alaylı “Pazara Gidip Bir Tavuk Al(ma)sak Mı? Vegan ve Vejetaryen ocuklar Kim Bu Vegan/Vejetaryen Anne-Babalar?” **Gaia Dergi, Sürdürülebilir Yaşam Dergisi**, Ekim 2015, Sayı: 4, s. 70-73.

⁷⁹ Dilek Ongan, Gülgün Ersoy “Vejetaryen Sporcular: Özel Gereksinimleri” **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, 2012, 9(1): 261-270. << <http://www.insanbilimleri.com>>> (26.4.2015)

⁸⁰ Efsun Karabudak, **Vejetaryen Beslenmesi**, Sağlık Bakanlığı Yayın No: 726, Klasmat Matbaacılık, Ankara, şubat 2008, 9-10.

⁸¹ Dilek Ongan, Gülgün Ersoy a.g.e.

açıklamaktadırlar. Et yiyen kişilerin daha saldırgan, hoşgörüsüz, sinirli, kıskanç ve negatif düşünceye sahip olacağı düşünülmektedir.⁸²

Vegan/vejetaryen beslenmenin yararlarını gösteren araştırmaların tersine, bunun zararlı olduğunu söyleyen makalelerde bulunmaktadır. Sağlık durumu açısından bir karşılaştırma yapmak için bireyin sadece beslenme tarzına bakmanın yeterli olmadığı sağlığı etkileyen başka birçok faktörün olduğu ve konuda daha ayrıntılı araştırmaların yapılması gerektiği üzerinde de durulmaktadır.^{83,84} Bireyin sağlık durumunu etkileyen etkenlerden biri bireyin vegan/vejetaryen olma gerekçesi olabilir. Yapılan bir araştırmada tercih nedenlerine bağlı olarak bireylerin yaşam alışkanlıklarının değiştiği saptanmıştır. Araştırmalara göre vegan/vejetaryenliği tercih etme nedenlerinin başında etik, ekoloji ve sağlık konuları gelmektedir. Etik gerekçelerle vegan/vejetaryen beslenen bireyler, sağlık gerekçelerle vegan/vejetaryen beslenen bireylere göre (beslenme konusundaki bilgileri aynı olduğu halde) daha fazla tatlı ve yağ tüketmektedirler. Ayrıca etik gerekçelerle vejetaryen olan bireyler sekonder hayvansal ürün tüketimi, sağlık gerekçelerle vejetaryen olan kişilerle göre daha fazla olduğu saptanmıştır. Bu sonuçlara dayanarak asıl amaçları sağlık olmayan ve etik gerekçelerle vegan/vejetaryen olan bireylerin sağlıklarının diğerlerine göre daha kötü olabileceği söylenebilir.^{85,86,87}

⁸² Sripad Ramaray, **Sri Govinda Math Yoga ve Meditasyon Eğitim Merkezi Tanıtım Kitapçığı**, 2015 yılında alınmıştır.

⁸³ Johannes Michalak et. al. "Vegetarian diet and mental disorders: results from a representative community survey" **International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity**, 2012, 9:67, <<<http://www.ijbnpa.org/content/9/1/67>>> (20.1.2016)

⁸⁴ Gökhan Özyiğit, "İşlenmiş Etlerde ve Kırmızı Ette Kanser Tehlikesi" **Bilim ve Teknik**, sayı: 579, Şubat 2016, s. 29.

⁸⁵ Cynthia Radnitz et. al. "Investigation of lifestyle choices of individuals following a vegan diet for health and ethical reasons" **Appetite**, 2015 Jul 25; 90: 31-6.

⁸⁶ Sarah R. Hoffman et. al. "Differences between health and ethical vegetarians. Strength of conviction, nutrition knowledge, dietary restriction, and duration of adherence" **Appetite**, 65, 2013, 139-144.

⁸⁷ Nick Fox, Katie Ward, "Health, ethics and environment: A qualitative study of vegetarian motivations" Research Report, **Appetite** 50, 2008, p. 422-429.

Kocaoğlu ve ark. tarafından yapılan bir olgu sunumunda da vejetaryenliğin sağlık açısından olumsuz etkilerinden söz edilmiştir. Söz konusu olguda vejetaryen bir anne ve anne sütü ile beslenen 6 aylık bir bebekte görülen nörolojik sorunlar ve B₁₂ eksikliğinden söz edilmektedir. Olguda önerilen hususlar, emzirme dönemindeki vegan/vejetaryen olan annelerinin vitamin eksikliği için takviye almaları, beslenmelerine dikkat edilmeleri ve tıbbi açıdan yakından takip edilmeleridir.⁸⁸ İşte! Burada önemli olan beslenmenin doğru bir şekilde planlanmasıdır.

Vegan/vejetaryen ebeveynlerin çocuklarını aynı şekilde beslemek istemeleri yadırganacak bir durum değildir, ancak bunun için ayrıca özen göstermeleri gerekir. Çünkü karar verme yeterliliğinde olmayan bir bireyin beslenmesi ve dolayısıyla sağlığı söz konusudur. Buna ilişkin İtalya'daki bir haberi örnek olarak vermek mümkündür. İtalya'da vegan yaşam tarzını benimsemiş bir çift hakkında, 11 aylık çocuklarını yetersiz besledikleri gerekçesiyle soruşturma başlatılmıştır. 2015 yılında gerçekleşen bu olayda, 6 gündür tedavi altında olan bebeğin, kilosunun normal olmasına karşın, vücudunda bazı önemli besinlerin, özellikle 4 yaşına kadar merkezi sinir sisteminin gelişmesi için önem arz eden B₁₂ vitamininin ciddi oranda eksikliği saptanmıştır. Haberde de vurgulanan husus, vegan diyetinin yanlışlığı değil, dengeli ve planlı beslenmenin yapılması gerektiği ve gerekirse vegan ebeveynlerin bir uzmandan yardım almaları gerektiği hususudur.⁸⁹ Türkiye'de de vegan/vejetaryen

⁸⁸ Çelebi Kocaoğlu, et. al. "Cerebral Atrophy in a Vitamin 12-deficient Infant of a Vegetarian Mother" **J Health Popul Nutr**, 2014 Jun; 32 (2): 367-371.

⁸⁹ Esmâ Çakır "Çocuğunu yetersiz besleyen vegan anne babaya soruşturma" Hürriyet haber, 4.7.2015, <<<http://www.hurriyet.com.tr/cocugunu-yetersiz-besleyen-vegan-anne-babaya-sorusturma-29454657>>> (21.11.2015).

olarak yetiştirilen çocuklar bulunmakta ve bunların planlı olarak beslenmesi halinde sağlıklı oldukları bilinmektedir.⁹⁰

I.3. KÜLTÜR YÖNÜYLE VEGAN VE VEJETARYENLİK

I.3.1. Kültür Kavramı

Kültür kavramı antropologlar tarafından ilk defa 19. yüzyılın sonlarında geliştirildi. İlk açık ve kapsamlı tanımlama İngiliz antropolog Sir Edward Burnett Tylor tarafından yapılmıştır. Tylor, 1871’de kültürü, *“kişinin toplumun bir üyesi olarak kazandığı bilgi, inanç, sanat, hukuk, ahlak, adet, gelenek, alışkanlık ve yeteneklerin karmaşık bütünü”* olarak tanımlamıştır. Tylor’ın döneminden bugüne kültür tanımları hızla çeşitlenmiş ve genişlemiştir. Yakın dönemde yapılan tanımlar, gerçek davranışla bu davranışın altında yatan soyut değerler, inançlar ve algılar dünyasını birbirinden ayırma eğilimindedir. Yani, kültür gözlenebilir bir davranıştan çok daha derinlerdedir. Her toplum hayatta kalmak ve refah içinde yaşamak için işbirliği içerisinde olan insanlar topluluğudur. Bu amaca ulaşmak için her birey toplum içinde daha önceden kestirilebilecek davranış modelleri geliştirmek zorundadır. Aksi takdirde birey, herhangi bir durumda diğerlerinin nasıl davranacağını bilemezse grup hayatı ve işbirliği ortamı oluşturmak söz konusu olamaz. İşte kültür, insan davranışlarına sınırlar koyar ve hayatı önceden kestirilebilir bir düzene getirir. Kültür, bir toplumun ortaklaşa sahip olduğu ve üyelerine yaydığı, davranışa yansıyan, o davranışı yaratan ve yorumlamada kullanılan görüşler, değerler

⁹⁰ “En Başından İtibaren: Bebekler ve Çocuklar için Vejetaryen/Vegan Diyet” **Türkiye Vegan ve Vejetaryen Derneği**, <<<http://tvd.org.tr/2015/10/bebekler-ve-cocuklar-icin/>>> (1.12.2015)

ve algılardır.⁹¹ Kültür, içgüdüsel ve kalıtsal değil, her bireyin doğduktan sonraki yaşantısı içinde kazandığı (davranış, tepki ve eğilimler) alışkanlıklardır. Yani kültür öğrenilir.⁹² Ayrıca kültür zaman içinde değişim gösterir.⁹³

Yiyeceklerin üretim ve tüketim sürecindeki kültürel farklılıklar da toplumların kimliklerinin bir parçasıdır.⁹⁴ İnsanın doğal çevre ve hayvanlarla olan ilişkisi, etin ya da sekonder hayvansal ürünlerinin tüketilip tüketilmeme alışkanlıkları kişinin içinde yaşadığı toplumun beslenme kültürünün sonucunda gelişmektedir. Örneğin “ilkel” kabilelerde avcılık babanın oğluna öğrettiği bir davranıştır ya da Afrika’nın bazı bölgelerinde çocuklar aile içinde fare yemeği (birçok kültürde kabul görmediği halde) öğrenmektedir.⁹⁵

I.3.2. İnsan-Hayvan İlişkisi

Batı’nın kendi “ötekileri” ile arasında süregelen sömürgeci ve eşitsiz güç ilişkilerinin arkasındaki zihniyete duyulan tepkiler, antropolojik verilerin Batı kültürüne ve varsayımlarına eleştirel yaklaşımla kullanılmasına yol açmıştır. İlk tepkiler, antropolojinin 19. yüzyılda kendine özgü bir disiplin olarak ortaya çıktığı dönemin egemen yaklaşımı olan evrimciliğe gösterilmiştir. Evrimci kültürlerin etnik-merkezci yaklaşımı, eleştirilerin odağını oluşturmuştur.⁹⁶ İnsanlar arasında günümüzde ne yazık ki halen yaşanan sözü edilen “ötekileştirme” durumu, aynı şekilde

⁹¹ William A. Haviland ve ark. **Kültürel Antropoloji**, Çev.: İnan Deni Erguvan Sarioğlu, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008, s. 103.

⁹² Çiğdem Kağıtçıbaşı, 1977, İnsan ve İnsanlar, İstanbul; Bozkurt Güvenç, **İnsan ve Kültür**, 10. Baskı, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 100.

⁹³ Bozkurt Güvenç, **İnsan ve Kültür**, 10. Baskı, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2010. s. 100.

⁹⁴ Hayati Beşirli, “Yemek, Kültür ve Kimlik” **Millî Folklor**, 22, 87, 2010, s. 159-169.

⁹⁵ Bozkurt Güvenç, 2010, a.g.e. 120, 123.

⁹⁶ Sibel Özbudun, Balkı Şafak, N. Serpil Altuntek, **Antropoloji, Kuramlar/Kuramcılar**, Genişletilmiş 2. Baskı, Dipnot Yayınları, Ankara, 2006, s.321.

insan dışındaki canlılara olarak hayvanlara da yaygın olarak uygulanmaktadır. Ve bu durum kültürel bir öğrenme olarak nesilden nesille aktarılmaktadır.

İnsanların, hayvanları kullanmaya başlaması onları evcilleştirme süreci ile başlamıştır. Evcilleşen hayvanlar, insanların yanında tutulmuş ve böylece sekonder ürünlerinden (yumurta, süt vs.) de yararlanılmıştır. Bu evcilleşme sürecinde hayvanlarda gelecek nesillere aktarılan değişiklikler olmuş ve hayvanlar bu süreçte evrim geçirmişlerdir. Koyunun evcilleştirilmesinden bir süre sonra avantajlı fenotipler (mevcut anatomi ve fizyoloji) ortaya çıkmıştır. Yabani koyun, yünlü değildir; yünlü giysiler evcilleştirmenin ürünüdür. Evcilleştirilen hayvanlarının boyutlarında küçülme olduğu (belki de küçük hayvanların denetiminin daha kolay olması nedeniyle) görülmüştür.⁹⁷

İnsanların göçebe yaşam tarzına bağlı olarak ilk geçim ve besin kaynağı hayvancılık olmuş sonrasında yerleşik hayatta geçince hayvancılığa tarım da eklenmiştir.⁹⁸ Diğer toplumlarda olduğu gibi Türklerin tarihsel süreçte besin kültürüne bakıldığında da hayvansal ürünleri oldukça çok kullandığı görülmektedir.⁹⁹ Günümüzde et yemek özellikle vegan/vejetaryen sayısının az olduğu bir toplumda sosyal bir aktive olarak görülmektedir. Bazı hayvanların dâhil olduğu ve gelenekselleşen pratikler vardır. Buna şükran günlerinde tüketilen hindileri örnek vermek mümkündür.^{100,101} Dünya’da olduğu gibi Türkiye’de de hayvanların dâhil

⁹⁷ Conrad Phillip Kottak, **Antropoloji, İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış**, Çev.: Serpil N. Altuntek ve ark. Ütopya yayınları, Ankara, 2002, s. 122, 242.

⁹⁸ Elif Şebnem Kobya, **Kutadgu Bilig’de Yiyecek ve İçecek Adları**, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/8 Summer 2013, p. 823-833, Ankara-Turkey

⁹⁹ Yasemin Ertaş, Makbule Gezmen-Karadağ, **Sağlıklı Beslenmede Türk Mutfak Kültürünün Yeri**, Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 2013, 2 (1): 117-136.

¹⁰⁰ Michael Pollan, **Etobur-Otobur İkilemi**, The New York Times Bestseller, 1. Baskı, Türkçeden çeviren: İlke Önelge, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2009, s. 361-395.

¹⁰¹ Jonathan Safran Foer, **Hayvan Yemek**, Çev.: Garo Kargıç, 3. Baskı, Siren Yayınları, İstanbul, 2015, s. 271-273.

olduğu gelenekler vardır. Bunlardan biri kurban bayramında bir koçun süslenerek nişanlı kadının evine göndermesidir.

Hayvanların farklı değerlendirilmesi de kültürel bir öğrenmedir. Bir yandan doğum günü hediyesi olan kedi, köpekler varken, diğer yandan salama dönüştürülen en az köpekler kadar zeki olduğu bilenen domuzlar ve bunun yanı sıra inek, keçiler, tavuk gibi hayvanlar vardır.¹⁰² Bazı hayvanların evcil olarak evde bakılması ve sevilmesi, bazı hayvanların da yemek için var olduğunun düşünülmesi ve kesilmesi kültürel bir öğrenmedir.¹⁰³ Köpeğin yiyecek olarak tüketildiği ülkelerin¹⁰⁴ olmasına rağmen, kedi ve köpeklerin tüketilmesi genel olarak kabul gören bir görüş değildir ve çoğu insan tarafından belirli hayvanlarının (inek, keçi vb.) etinin tüketilmesi etik açıdan uygun bulmaktadır. Bu kültürel olarak gelişmiş bir davranıştır ve hayvansal ürünlerinin tüketildiği bir evde büyüyen bir çocuk erişkin olduğunda da çoğunlukla bu tutumunu devam ettirecektir.¹⁰⁵ Ancak aslında insanların hayvanları kullanması/tüketmesi ile ilgili olarak bir tutarsızlığın olduğu söylenebilir. İspanya'daki boğa güreşlerini, Kanada'da yavru fokların öldürülmesini protesto ederken, diğer yandan bütün hayatlarını kafeslerde geçiren tavukların yumurtalarını ya da yavrularından uzak tutulan ineklerinin sütlerini ve süt buzağılarının etlerini tüketmeye devam etmek, Güney Afrika'daki ırkçılık (apartheid) rejimini kınarken başka ırktan bir komşu istememeye benzemektedir.¹⁰⁶

¹⁰² Michael Pollan, **Etobur-Otobur İkilemi**, The New York Times Bestseller, 1. Baskı, Türkçeden çeviren: İlke Önelge, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2009, s. 361-395.

¹⁰³ Jonathan Safran Foer, **Hayvan Yemek**, Çev.: Garo Kargıcı, 3. Baskı, Siren Yayınları, İstanbul, 2015, s. 238.

¹⁰⁴ Esra Aydın “Çin’de Köpek Etine Talep Azaldığı için Restoranlar Kapanıyor” **Gaia Dergi**, 20 Mayıs 2015, <<<https://gaiadergi.com/cinde-kopek-etine-olan-talep-azaldigi-icin-restoranlar-kapaniyor/>>> (20.11.2015)

¹⁰⁵ Jonathan Safran Foer, 2015, a.g.e. s. 31-35.

¹⁰⁶ Peter Singer, **Hayvan Özgürleşmesi**, 1. Basım, İngilizceden çeviren: Hayrullah Doğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 228-229.

Francione'e göre her ne kadar hayvanlara bir mal olarak davranmak doğru değilse de, insan ile hayvan arasında bir seçim yapılması gerektiğinde insan seçilmelidir. Francione bunu şu şekilde açıklamaktadır: *“Köpeklerin kendilerinin farkında olduğu konusunda hiçbir şüphem yok. Ölümün köpek için kötü bir şey olduğunu da biliyorum ama köpeğin zihninde tam olarak neler olup bittiğini bilmiyorum, dolayısıyla ölen bir köpeğin neler yaşadığını tam olarak idrak edemiyorum. Ama ölümün insanlar açısından ne ifade ettiğini daha iyi anlıyorum. Bu nedenle bir köpek ile bir insan arasında seçim yapmamı gerektiren olağanüstü hallerde, insan için ölümün ne ifade ettiğini daha iyi bildiğim için insan lehine karar verebilirim. Ama bu tamamen benim bilişsel eksikliğimden ve bu eksikliğin böylesi durumlarda kendini göstermesinden kaynaklanır, kararım her durumda keyfidir ve alacağım hiçbir kararın ahlaken bütünüyle tatmin edici olması mümkün değildir. Ölümün, bir insana, bir hayvana verdiğiinden daha fazla zarar verdiğini düşünmüyorum, ama insana verdiği zararı daha iyi anlıyorum (ya da anladığımı düşünüyorum). Ve insan lehine verdiğim karar, köpekleri deneylerde kullanmanın ya da köpeklere salt bir araç muamelesi etmenin ahlaken meşru olduğu anlamına gelmez”*¹⁰⁷ Aslında burada da toplumun kültürel izleri görmek mümkündür. İnsan yaşadığı toplumda, çevresindeki insanların ölümüne şahit olmuş, yas sürecini yaşamış ya da tanık olmuştur. Dolayısıyla birey kültürel bir öğrenme olarak insanların yas sürecinde neler yaşadığını tahmin etmekte/bilmektedir. Bu da bireyin insan ve hayvan arasındaki seçim kararını etkileyen bir faktörden biridir.

¹⁰⁷ Gary L., Francione, **Hayvan Haklarına Giriş, Çocuğunuz mu Köpeğiniz mi?** Çevirenler: Renan Akman, Elçin Gen, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 290-291.

I.3.3. Dinlerde Hayvanlara Bakış

Din, ruhani gerçeklik ya da doğaüstüyle ilgili görüşlerin yanı sıra birbiriyle ilişkili inançlar ve törensel geleneklerin örgütlü bir sistemidir. Din (ve daha az resmileşmiş manevi inançlar ve gelenekler) insanların, açıklama getirmekte ya da üstesinden gelmekte zorlandığı sorunlarla başa çıkmalarını sağlamaktadır. Din, bilinmeyi açıklayarak kaygıyı azaltır, kriz dönemlerinde doğaüstü güçlerin yardım edeceği inancıyla insanları rahatlatır. Ayinler aracılığıyla, sözlü geleneklerin öğrenilmesinde bir eğitim aracı olarak kullanılır ve din, toplumsal dayanışmanın sağlanmasında önemli rol oynar.¹⁰⁸

Toplumun beslenme alışkanlıklarının oluşmasında dinin de önemli bir etkisi vardır¹⁰⁹ ve dini pratiklerin yerine getirilmesinde hayvanların kurban edilmesi yapılan eylemlerden biridir. Hava ile Âdem'in oğulları olan Kâin ile Habil (İslam kültüründe Kâin, Kabil olarak geçmekte ve Habil ile Kabil şeklinde söz edilmektedir) mitosunda da kardeşlerin Yehova'ya sunduğu kurbanlardan bahsedilmektedir. Kâin tarımcı olduğu için toprak üzerine döktüğü alın terinin, emeğinin meyvelerini kurban olarak sunarken, Habil ise çoban olduğu için koyun sürüsündeki ilk yavrularını kurban olarak sunar. Habil'in kurbanları kabul edilirken, Kâin'inkiler kabul edilmez. Bunu kıskanan Kâin kardeşini öldürür.¹¹⁰ Bu da tarihte bilinen ilk cinayet olmuştur.¹¹¹

Kurban sözcüğünün aslı İbranice "korban"dır. Aramice dili aracılığıyla Arapçaya geçmiştir. Dilimizde kurban sözcüğü beş anlam içermektedir. Birincisi

¹⁰⁸ William A. Haviland ve ark. **Kültürel Antropoloji**, Çev.: İnan Deni Erguvan Sarıoğlu, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008, s. 642.

¹⁰⁹ Hayati Beşirli, "Yemek, Kültür ve Kimlik" **Millî Folklor**, 22, 87, 2010, s. 159-169.

¹¹⁰ Samuel Henry Hooke, **Ortadoğu Mitolojisi, Mezopotamya Mısır Filistin Hitit Hıristiyan Mitosları**, Çev.: Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 143-144.

¹¹¹ Mircea Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına**, 1. Basım, Çeviren: Ali Berktaş, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, cilt 1, 2003, s. 209.

dinin bir buyruğunu veya bir adağı yerine getirmek için kesilen hayvan, ikincisi Müslümanlarda kurban bayramı, üçüncüsü mecazi anlam olarak, bir ülkü uğrunda feda edilen veya kendini feda eden kimse, dördüncüsü yine mecazi anlamda bir kazada veya felakette ölen kimse: *Bu depremde çok kurban verildi*, beşinci anlamı ise bazı bölgelerde seslenme sözü olarak kullanılır: *Kurban, nerede kaldın?*¹¹² İnsanlar inandıkları dinin gereği her zaman kurban sunma eyleminde bulunmuş ve kurban ibadeti insanlarla varolmuştur. Kurbanın bir ibadet olarak yerine getirilmesinin beş nedeni vardır.¹¹³

1. Hayranlık: İnsanlar çeşitli sebeplerle bazı şeylere (gök, ay, güneş, hayvan vs.) hayranlık duymuşlar, bu hislerini de o hayran oldukları varlıklara kurban sunarak dile getirmişlerdir.

2. Şükran: Yeryüzünde çok çeşitli nimetlere sahip olma şansına erişen insan, bunları kendisine ihsan ettiğini düşündüğü Tanrı/Tanrılara kurban sunmak suretiyle, şükranını ifade etmiştir. Yani insan kurbanı bir teşekkür vasıtası olarak düşünmüştür.

3. Gönül alma: İlkel dinlerde insanlar, Tanrı/Tanrıların gazabını dindirmek ya da işlemiş oldukları suçların cezasından kurtulmak için kurban eyleminde bulunmuşlardır. Kurbanı bir tür gönül alma vasıtası olarak kullanmışlardır.

4. Pazarlık (Adak): İnsanlar bazı isteklerinin Tanrı/Tanrılar tarafından kabul edilmesini dilemişlerdir. Dilekleri yerine gelince de Tanrı'ya bu lütfunun karşılığı olarak kurban sunmuşlardır.

¹¹² Gürbüz Erginer, **Kurban, Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Sanayi ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997, s. 16-18.

¹¹³ Salahaddin Bekki, "Türk Mitolojisi'nde Kurban" **Akademik Araştırmalar**, İstanbul, Yıl 1, Sayı: 3, 1996, s. 16-28.

5. Kefaret: İnsanlar yaptıkları kötülüklerin karşılığı olarak kurban eylemini gerçekleştirmişlerdir.¹¹⁴

Başka bir literatüre göre ise kurbanla ilişkin şu şekilde açıklamalar yapılmıştır. Açıklayıcı teorilere göre kurban, bugün ya da gelecekte Tanrının lütfunu kazanmak için O'na sunulan bir hediyedir. Kefaret teorisi, kurbanı, işlenmiş bir suç ya da günah karşılığı olarak doğaüstü güce bu suç ya da günahın kefareti ödeme, onun gönlünü almak amacıyla kurbanının ölümünü sembolize edecek hayvanları kurban etmeye dayanmaktadır. Kutsallaşma teorisi kurbanı, kurbanlıkların kurban ile bir tür kutsallığa ulaşması anlamında kabul etmektedir. Yiyeceği, içeceği paylaşma, birlikte yeme teorisinde ise, tanrıya adanarak kurbanın paylaşılması, birlikte, paylaşılarak yenmesi biçiminde yorumlar.¹¹⁵

Erken Paleolitik dönemden itibaren çeşitli kültürde kurban ibadetinin farklı uygulamaları ortaya çıkmıştır. Antik Yunan dininde yer altı ve deniz tanrılarına siyah, ateş tanrılarına kırmızı renkte hayvanlar, güneş tanrısı Helios'a süratli atlar, tanrı Zeus'a kozmik verimlilik güçlerinin simgesi olarak kabul edilen boğa kurban edilirdi. Kurban vasıtasıyla tanrıların, tanrılar sayesinde de insan ve tabiatın yaşadığına inanılırdı. Japon dini Şintoizm'de kurban tanrılara ve ölümlere, onların öfkelerini yatıştırıp lütf ve yardımlarını sağlamak veya günahlara kefareti düşüncesiyle sunulurdu. Erken dönemlerde uygulanan insan kurbanlarının yerini sonradan hayvan kurbanları almıştır. Eski Çin'de ise tanrılara ve ölen ataların ruhlarına onları memnun etmek ve ilahi lütufları elde etmek amacıyla evcil olan ve olmayan hayvanlar kurban edilir. Hububat, mayalandırılmış içki, çeşitli yiyecekler ve

¹¹⁴ Salahaddin Bekki, "Türk Mitolojisi'nde Kurban" **Akademik Araştırmalar**, İstanbul, Yıl 1, Sayı: 3, 1996, s. 16-28.

¹¹⁵ Dictionary of Anthropology, 467; Gürbüz Erginer, **Kurban, Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Sanayi ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997, s. 18

ipek gibi takdimeler sunulurdu. Önceleri yaygın olan insan kurbanına Konfüçyüs ile birlikte son verilmiştir.¹¹⁶

Batı'nın mülkiyet kuramının dinsel temellerine göre hayvanlara eşya olarak muamele edilmesinin gerekçesi, hayvanların hissetme yetisine sahip olmalarına rağmen, Tanrı'nın hayvanların bu temel haklarını göz arda etmesine izin vermesidir. Hayvanların mülk olduğu görüşünün baş mimarı John Locke'tur. Locke'nun genel olarak mülkiyet haklarının kökeninde, Tanrı'nın insanlara verdiği mutlak bir hak olduğu varsayılan hayvanları kullanma ve öldürme hakkının olduğu düşüncesi vardır. Özel mülkiyet kuramı ve hayvanların mal olduğu, insanların hayvanlara tahakküm hakkının olduğu yönündeki görüşü, doğrudan, Tanrı'nın insanları kendi suretinde yarattığını ve bize yeryüzü ve dünyayı paylaştığımız tüm hayvanlar üzerinde "hâkimiyet" tanıdığını anlatan Tekvin kitabına dayanmaktadır. Locke'a ve aynı ilahiyat geleneğinden başka düşünürlere göre, Kitabı Mukaddes hayvanların ahlaken hiçbir önem taşıyamayacağını tespit etmişti; hayvanların ahlaki ya da hukuki doğrudan bir yükümlülüğümüz olamazdı. Locke hayvanlara sebepsiz yere acı çektirilmesini, sadece böyle bir davranışın bizi birbirimize karşı daha kaba olmaya itme eğilimi taşıması endişesiyle sorunlu buluyordu.¹¹⁷

Tekvin'in yaratılış bahsinde kabaca üç dünyevi alanın çerçevesi çizilir, adlandırmak gerekirse,

1. Tanrının yer dediği "kuru toprak",
2. Yaratıcının "denizler" dediği bir araya toplanan sular
3. "Yerin üzerinde, cennetin açık semasında" hava diye adlandırılan bir bölge.

¹¹⁶ Ali Bardakoğlu, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, cilt 26, 2002, s. 434.

¹¹⁷ Gary L. Francione, **Hayvan Haklarına Giriş, Çocuğunuz mu Köpeğiniz mi?** Çevirenler: Renan Akman, Elçin Gen, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 210-212.

Yerde yaşayan yaratıklar, “dört ayaklılar” ve “sürünenler” olarak iki alt gruba ayrılmaktadır. Levililer ve Tesniye’de (Levililer, Eski Ahit’in (Tevrat’ın) üçüncü, Tesniye ise beşinci kitabıdır) sıralanmış diyet yasakları (murdar hayvanlar) listesinde bu sınıflayıcı şemayla uyarlılık vardır, çünkü sınıflamalar genel olarak dört başlık altında gruplanır. Bu şu şekilde açıklanmaktadır: “Bu, hayvanların, kuşların, suda hareket eden her yaratığın, yerde sürünen her yaratığın temiz olanı ve olmayanı arasında ayırım yapmak için bir kanundur” Bu kategorilerin her birini sırasıyla şöyledir: ¹¹⁸

1. Sularda yaşayanlar: Bu kategorideki yasaklanmış türlerin tanımlanması oldukça kolaydır; yalnızca tipik balıklar Yahudiler tarafından yenilebilir olarak düşünülür.

2. Kuşlar: Kuşların hepsi ya avcı kuşlar ya da muhtemel leş yiyicilerdir. Ancak yine de iki türün (kutsal balıkçıl ve ibibik) Mısırlılarca kutsal sayıldıkları belirtilmektedir. Kuşlar, daha özeld e üveyik, kumru gibi kuşlarla genç güvercinlerin özellikle günah çıkartma ritlerinde ya da adet kanaması geçiren bir kadının veya bir cüzamlının temizlenmesi için gerçekleştirilen arınma ritlerinde kurban hayvanları olarak kullanılmaktadır.

3. Dört ayaklılar: *“Bunlar dünya üzerindeki bütün hayvanlar arasında senin yiyeceğin hayvanlardır. Hayvanlar arasında toynaklı olan, çatal turnaklı olan ve geniş getiren hangisi olursa yiyeceksin. Deve, tavşanımsı, yabani tavşan ve domuz temiz değildir ve yasaktır”*. Ayrıca Levililer aynı zamanda hayvanlar arasında *“pençeleri üzerinde yürüyen hangisi olursa olsun”* onun bir yasak kategori olduğunu anar, ama hiçbir ayrıntı vermez.

¹¹⁸ Brian Morris, **Din Üzerine Antropolojik İncelemeler**, Bir Giriş Metni, Çev.: Tayfun Atay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004, s. 328-335.

4. Sürüngeleler: İlgili bölüm Şu Şekildedir: “Yeryüzünde sürünen Şeyler arasında senin için pis olanlar Şunlardır: sansar, fare, kaplumbağa, gelincik, bukalemun, kertenkele, salyangoz ve köstebek. Bunlar tüm sürünenler arasında senin için pis olanlardır”. İbraniler hayvanları kabaca üç kategori altında sınıflandırmaktadır: Yenilebilir olarak düşünölenler ve kurban olarak uygun olanlar; din-dışı bir bağlamda yenilebilir olarak düşünölenler; pis ve yenilemez olarak düşünölenler.¹¹⁹

Yahudilikte kurban kanlı ve kansız kurban olarak ayrılmakta ve Tevrat’ta kurbanın temiz ve eti yenilen hayvanlardan seçilmesi istenmiştir. Kurban edilen hayvanın kusursuz ve çoğunlukla erkek olması gerekir.¹²⁰

İbrani dininde de kurbanın önemli bir rolü vardır. Bu kurbanların arkasında bulunan öncü düşünöcenin tanrıya bir armağan sunma değil, daha çok tanrının ve ona tapanların kurbanın eti ve kanını paylaşarak gerçekleştirdikleri bir olma yolunda bir edim olduğu düşünölmektedir. Kurbanla bağlantılı olarak kullanılan en karakteristik deyiş, kefarete ödemedir (kişi için Yehova’ya serbestçe ulaşabilme imkânını yeniden elde etme). Hayvanlar bu gibi ritüellerde önemli rol oynamış ve Şu özellikler anlamlıdır:¹²¹

1. Kurban töreni için sunulan hayvanlar özürsüz ve yakılarak kurban etmelerde erkek cinsiyetli olmalıdır. Dolayısıyla, hiçbir yaralı ya da hasta hayvan kurban için uygun değildir.

2. İlkdoğmuş her zaman kutsal kurban için ayrılır, “Erkek ve dört ayaklı olan: Benimdir”

¹¹⁹ Brian Morris, **Din Üzerine Antropolojik İncelemeler**, Bir Giriş Metni, Çev.: Tayfun Atay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004, s. 328-335.

¹²⁰ Ali Bardakoğlu, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, cilt 26, 2002, s. 435.

¹²¹ Brian Morris, 2004, a.g.e. s. 336-337.

3. Yalnızca besi hayvanları kurban olarak sunulur ya da muhtemelen bir üveyik ya da güvercin. (Geyik, ceylan ve diğer türden av hayvanlarının İbraniler tarafından yenilmekte, ancak kurban edilmemektedir¹²²).

4. Kurban edilen hayvanların hem yağının hem de kanının Yehova'ya ait olduğu düşünülmüştür; İlgili bölümde şunlar yazılıdır: “*Etin hayatı kandadır; onu size sunakta ruhlarınız için bir kefarette bulunasınız diye verdim*”

5. Bir kurban hayvanının etinin kutsal ya da kutsanmış olduğuna ve ancak ayinsel anlamda temiz olanlar tarafından yenilebildiğine inanmak için neden vardır.

6. Tüm besi hayvanları kurban olarak öldürülmeli ve topluluğun tapınağına (mishkan) Yehova'ya bir sunu olarak getirilmeliydi. Kurbanı kestiğinde rahip kanı tanrının sunağının üzerine serpmiş ve böylesi yerler kutsal ya da kutsanmış sayılmışlardır.¹²³

Hristiyanların kutsal kitabı İncil’de de hayvanlar gruplandırılarak insanlara sunulmuştur. Hristiyan ilahiyat geleneğine göre, insanların tersine hayvanların ölümsüz ruhları yoktur, dolayısıyla hissetme yetilerine ve çıkarları olan varlıklar olarak ahlaki statülerine bakmaksızın onları topluluktan dışlayabiliriz.¹²⁴ Kitabı Mukaddes’in çeşitli bölümlerinde yeryüzünün insanların hizmetine verildiğini, açıkça yeryüzünde canlı cansız her şeyin insana armağan edildiği belirtmektedir. Tanrı bitkilere, cansız varlıklara, hayvanlara yani bütün dünyaya hükmetmek için insanı kendi suretinden yaratmıştır.¹²⁵ Buna karşın İncil’de yine de et yenilmesi ile

¹²² Robertson-Smith, W., Lectures on the Religion of the Semites, Black, Edinburgh, 1989; Brian Morris, **Din Üzerine Antropolojik İncelemeler**, Bir Giriş Metni, Çev.: Tayfun Atay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004, s. 336.

¹²³ Brian Morris, **Din Üzerine Antropolojik İncelemeler**, Bir Giriş Metni, Çev.: Tayfun Atay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004, s. 336-337.

¹²⁴ Gary L. Francione, **Hayvan Haklarına Giriş, Çocuğunuz mu Köpeğiniz mi?** Çevirenler: Renan Akman, Elçin Gen, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 211-212.

¹²⁵ Selim Kılıç, **Çevre Etiği, Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Sonuçları**, Orion Kitabevi, Ankara, 2008, s. 63.

ilgili olarak ara yolu bulacak şekilde şu ifadeyi kullanmıştır: “Et yiyenler sadece bitkiyle beslenenleri küçük görmesinler, bitkiyle beslenenler de et yiyenleri ayıplamasınlar”¹²⁶

Hinduizm’de de aynı şekilde kurban çok önemli bir yere sahiptir. Tanrılara sunulan her şey kurbandır ve Hinduizm’de kansız kurbanlar yaygındır. Öfkelerini teskin etmek amacıyla sunulan bu kurbanların yanında Tanrılara özel hediyeler de sunulmaktadır.¹²⁷ Hindistan’ın insanları genelde hayvanların öldürülmesini yasaklayan şiddet karşıtı bir ilke, “ahimsa” (hiçbir canlıyı öldürmemek¹²⁸, yaşama, dolayısıyla da sığırlara zarar vermeyi yasaklayan Hindu öğretisi) öğretisince korunan zebu sığına taparlar.¹²⁹ Budizm ve Jainizm dinlerinde “ahimsa” prensibi ve tenasüh (reenkarnasyon ile başka bir canlıya dünyaya gelmek) inancı gereği canlı yaratıklar kurban edilmemektedir.¹³⁰

Türk mitolojisine baktığımızda ise; sarı at veya sarı inekle sarı devenin kesilmesinin önemli motiflerinden biri olduğu görülmektedir. At kurbanının dışında; sığır, keçi, koç, kuzu ve öküz Eski Türklere göre makbul kurbanlıklardır.¹³¹ İslamiyet öncesinde kurban tapınılan tabiatüstü varlık veya varlıklara yakınlaşma, şükran duygularını ifade etme, bir şey isteme ve günahlara kefarete olması gibi niyetlerle sunulan varlık ve nesnelere. Tabiatüstü bir güce sunulan nesnelere genel anlamda takdime adı verilirken kurban kelimesi özellikle öldürme veya boğazlama yoluyla sunulanlar için kullanılmaktadır. İslam öncesi Arap toplumunda çocukların, köle ve

¹²⁶ Murat Kınıkoğlu, **Vegan Beslenme**, 1. Baskı, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2015, s.15.

¹²⁷ Tümer, Prof. Dr. Günay- Doç. Dr. Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., Ank.,1988; Salahaddin Bekki, “Türk Mitolojisi’nde Kurban” **Akademik Araştırmalar**, İstanbul, Yıl 1, Sayı: 3, 1996, s. 16-28.

¹²⁸ Ali Bardakoğlu, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, cilt 26, 2002, s. 434-436.

¹²⁹ Conrad Phillip Kottak, **Antropoloji, İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış**, Çev.: Serpil N. Altuntek ve ark. Ütopya yayınları, Ankara, 2002, s. 486, 492

¹³⁰ Ali Bardakoğlu, 2002, a.g.e. s. 434.

¹³¹ Salahaddin Bekki, “Türk Mitolojisi’nde Kurban” **Akademik Araştırmalar**, İstanbul, Yıl 1, Sayı: 3, 1996, s. 16-28.

esirlerin putlara kurban edilmesi âdetinin zayıf da olsa izlerine rastlanmakla birlikte yaygın olan putlara hayvanlarının kurban edilmesi şeklindeydi.¹³² Kurbanda büyülmüş bir güç olarak mitolojik düşünceyle yaşayan insanın ruhuna rahatlık getiren bir yön vardır. Coşkuya benzer bir duygu olan bu rahatlık, derinliklerden, evrenin ritmiyle uyum içinde olmaktan gelen bir duygudur. Eskilerde kurbanın seçilmesi rastgele olmazdı. Onun başkalarından ayıran üstün veya seçkin bir özelliği olmalıydı. Kurban getirildiğinde, aksilik çıkmasın diye dikkat edilirdi. Yoksa güçlerinin manevra gücü artardı ve bu da dünya düzeni için tehlike yaratabilirdi. Bir kabahat ortaya çıktığı zaman da kurban törenine bağlarlardı. Eski Türkler kötü ruhlardan korunmak amacıyla kurbanlar keserlerdi. Hunlar çağında da kurbanlar atalara, gökyüzüne, yeryüzüne, ruhlara ve Tanrı'ya verilirdi. Kurban töreni, eski Türklerin bahar bayramlarının başlıca olayı sayılırdı. Dağlara, ırmaklara ve göllere kurban verme törenleri dua ile birlikte gerçekleştirilirdi. Türk halklarında kansız kurban vermeye, “saçı” denilirdi. Eski Türkler ilahi varlıklarla yakınlık kurabileceklerine inanarak, ruhlar için kurbanlar verirlerdi. En büyük kurban ise göçebe ruhlu Türkün, kutsal bir duyguyla sarıldığı atı olmuştur. At kurban kanlı kurbanların en önemlisi olmuştur. Diğer kurbanlık hayvanlarda da erkek olanlar üstün sayılmış, dişiler kurban dışı tutulmuştur. Dede Korkut Kitabı'nda kurban olarak atan aygır, deveden buğra ve koyundan koç kesilmesi gerektiği yazılıdır. İnsan kurbanı ise eski Türklerde hiçbir zaman olmadığından bir gelenek haline de gelmemiştir. İnanışa göre kurban edilen hayvanın kemikleri kırılmaz ve gömülürdü. Bazı özel ayinlerden sonra, kurbanlık hayvanın kemikleri toplanıp bir kaba konulur ve ocağın üstüne asılırdı. Anadolu'daki Kür vadisinde, Çıldır yöresinde kurban bayramında kurban olarak kesilen hayvanın

¹³² Ali Bardakoğlu, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, cilt 26, 2002, s. 434-436.

kemikleri ekin ekilecek zamanına kadar temiz bir yerde saklanırdı. Böylece o yıl bu toprakların verimli ve bereketli olacağına inanılırdı. Irak Türkmenleri, evde kestikleri kurbanın kanından parmak ucuyla alıp, çocukların ağzına sürerlerdi ve böylece çocuk üzerindeki belaların gideceğine inanırlardı. Kurban verilme olayı doğası gereği kolektif karakterlidir ve toplu olarak yapılır. Böyle kitlesel kurban törenleri, Sayan-Altaylarda son zamanlara kadar korunmuştu ve sadece Tanrı adına kurban verilirdi.¹³³ Türkler arasında kurban sözcüğü İslamiyet'in kabulü ile yayılmaya başlamıştır.¹³⁴ Kuran-ı Kerim, Saffât Süresinin 101-107 ayetlerinde kurbandan bahsedilmektedir.¹³⁵ İslamiyet dininde kurban Allaha yakınlaşmaya vesile olan şey anlamına gelmektedir. Kurban, dini bir terim olarak Allah'a yaklaşmak ve O'nun rızasına ermek için ibadet maksadıyla, belirli şartları taşıyan hayvanı usulüne uygun olarak kesmeyi ve bu amaçla kesilen hayvanı ifade etmektedir. Kurban Bayramında kesilen kurbanı Udhiye, hacda kesilen kurbanı ise Hedy denir ve hayvanların kurban edilmesi sırasında uyulması gereken belirli koşul ve kurallar vardır.¹³⁶ Kuran-ı Kerim'de bununla ilgili ayetler vardır. Hayvanların insanlara rızık olarak verdiğine, belli günlerde onların kurban edilmesi gerektiği ve ayrıca onlardan sıkıntı içinde bulunan fakirlere de verilmesi gerektiği geçmektedir.¹³⁷

¹³³ Celal Beydili, **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**, Çev.: Eren Ercan, Yurt Kitap Yayın, 2005, s. 348-350.

¹³⁴ Gürbüz Erginer, **Kurban, Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Sanayi ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997, s. 16-18.

¹³⁵ Yaşar Nuri Öztürk, **Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali**, Yeni Boyut, İstanbul, 2013, s.450-451.

¹³⁶ **Kurban Rehberi 2015**, Türkiye Diyanet Vakfı, Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015 <<<http://www.diyantevakfi.org.tr/Media/Files/kurban/2015/kurbanRehberi2015.pdf>>> (27.12.2015)

¹³⁷ Süleyman Ateş, **Kuran-ı Kerim ve Yüce Meali**, Kılıç Kitabevi Yayın ve Dağıtım, Ankara, Hac Süresi 22/28, s. 334, Kevser Süresi 108/2, s. 602.

I.4. EKOFEMİNİZM YÖNÜYLE VEGAN VE VEJETARYENLİK

I.4.1. Ekofeminizm Kavramı

Ekofeminizm terimi ilk kez 1974 yılında Fransız feminist Françoise d'Eaubonne tarafından ortaya atılmıştır. Ekofeminizm çeşitli feminist ve ekolojist çevrelerin düşünsel yapılarının bir bileşimden gelişmiştir. Feminist ve ekolojist çevrelerinin oluşturduğu ortak nokta ataerkil toplumunun hem doğa hem kadın üzerindeki baskıcı tutumu arasındaki benzerliktir. Ekofeministler, kadınların doğal dünyayla yakın olduklarını erkeklerin hem kendilerini hem de doğayı sömürdüklerini düşünmektedirler.¹³⁸ Ekofeminizm, kadın üzerindeki ataerkil tahakküm ve doğa üzerindeki tahakkümünün ilişkilendirildiği sosyal, politik ve akademik bir kuram ve eylemci bir hareket olarak adlandırılmaktadır.^{139,140} Çoğu feminist ve ekofeminist, bu iki hareketin amaçlarının etkileşim haline olduğu düşünmekte ve erkek egemen anlayışına dayanmayan bir dünya görüşü ile ilgili amaçlarına ulaşmaya katkı sağlayacağını düşünmektedir.¹⁴¹ Ekofeminist teorinin temel ilkesi; kadınların egemenlik altına alınmaları ile doğanın egemenlik altına alınmasının bir bütün oluşturduğudur. Ekofeministler Simone de Beauvoir'ın kadınların doğal dünyayla yakın oldukları erkeklerin hem kendilerini hem de doğayı sömürdükleri şeklindeki çözümlemesine katılmaktadırlar.¹⁴²

¹³⁸ Nesrin Çobanoğlu, M. Nilgün Egemen "Biyotikte Ekofeminist Yaklaşımlar, (Ecofeminist Approaches to Bioethics)" **III. Ulusal Tıbbi Etik Kongresi Kongre Kitabı**, Cilt 1, 2003, s. 474-482.

¹³⁹ Pelin Kümbet, "Ekofeminizm: Kadın, Kimlik ve Doğa" **Ekoeleştiri, Çevre ve Edebiyat**, Ed.: Serpil Oppermann, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2012, s. 171-172.

¹⁴⁰ Hakan Olgun, "Ekofeminizm: Kadın-Doğa İlişkisi ve Ataerkil Tahakküm" **Yeşil ve Siyaset**, Ed.: Orçun İmga, Hakan Olgun, Lotus Yayınevi, Ankara, 2012, s. 358.

¹⁴¹ Pelin Kümbet, a.g.e.

¹⁴² Nesrin Çobanoğlu, M. Nilgün Egemen, a.g.e.

Ekofeministler temel ilkelerde anlaşsalar da hareket içinde kimi kuramsal ayrılıklar söz konusudur. Ekofeminizmde farklı iki yaklaşımı vardır:¹⁴³

Kültürel Ekofeminizm: Bu gruptaki ekofeministlere göre kadınların biyolojik ve psikolojik yapılarına bağlı olarak koruyucu, esirgeyici ve besleyici, büyütücü özelliklerinin erkeklere göre daha fazla olduğunu, bunun kalıtsal kökleri bulunduğunu söylemektedirler. Kadınların doğa ile ilişkili biçimde ele alınması bu duruma dayanmaktadır. Tarımsal üretkenlik ve mevsimsel dalgalanmalar nedeniyle dünyaya “tabiat ana” denilmesi bu ilişkili ele alış biçiminin yansımasıdır.

Sosyalist Ekofeminizm: Bu görüş kadının koruyucu, esirgeyici ve büyütücü özelliklerinin biyolojik temelli olduğunu reddetmektedir. Bu görüşe göre kadın-doğa ilişkilendirmesi erkeklerin ürünü olan bir ideolojidir ve erkekler tarafından duygusallaştırmanın ve değer düşürmenin bir yolu olarak ortaya konmuş erkeksi bir tanımdır.¹⁴⁴

I.4.2. Et Tüketimi ve Toplumsal Cinsiyet Roller

Bilindiği gibi dünyanın hemen hemen her yerinde kadınlar ikinci plana atılmakta, birçok temel haktan mahrum bırakılmaktadırlar. Ataerkil düzende karar veren kişi erkek olmakta ve kadın buna itaat etmek zorunda kalmaktadır. Örneğin Delaney’in Orta Anadolu’da bir köyde gerçekleştirmiş olduğu iki yıllık bir araştırmasında, köyde kadınların evden çıkmaları için izin almaları gerektiğini

¹⁴³ Carllassere Elizabeth, *Socialist and Cultural Ecofeminism Allies in Resistance, Ethics and Environment* Cilt:5, Sayı:1, 2000, sf, 89-106; Nesrin Çobanoğlu, M. Nilgün Egemen “Biyotikte Ekofeminist Yaklaşımlar, (Ecofeminist Approaches to Bioethics)” **III. Ulusal Tıbbi Etik Kongresi Kongre Kitabı**, Cilt 1, 2003, s. 474-482.

¹⁴⁴ Carllassere Elizabeth, *Socialist and Cultural Ecofeminism Allies in Resistance, Ethics and Environment* Cilt:5, Sayı:1, 2000, sf, 89-106; Nesrin Çobanoğlu, M. Nilgün Egemen “Biyotikte Ekofeminist Yaklaşımlar, (Ecofeminist Approaches to Bioethics)” **III. Ulusal Tıbbi Etik Kongresi Kongre Kitabı**, Cilt 1, 2003, s. 474-482.

görmüştür. Kendisinin de köyde kalabilmesi konusunda köylünün kafasında soru işaretleri oluşmuş, orada bulunabilmesi için babasından, üniversiteden, devletten izin alıp almadığı merak edilmiştir. Delaney bunu şu şekilde açıklamaktadır: *“Beni yollamışlar mıydı? İşimi ve köyü kendim başıma seçmiş olmamı böyle bir bağımsızlığa sahip olmamı anlamaları çok zor, hatta imkânsızdı. Küçük bir köyde tek başıma yaşayan bir kadındım, yine de köylülerle ilişkiye girmek, köyün işleyişini öğrenmek için etrafta dolaşmam gerekiyordu. Bu davranışım hiçbir zaman yasaklanmadı ama kabul de görmedi. Sokaklar erkek mahalleri olduğundan çok gezen kadın kışkırtıcı durumuna düşer; erkeklerin asılmaları için kendisine açıyor sayılır. Kadına yaraşan oturmak ve evde çalışmaktır”* Kadın evlenmeden önce babaya sonrasında kocaya bağlı olarak yaşamak, onun dediklerine uymak durumundadır. Kocasından şiddet görmesi onu terk etmek için geçerli bir neden olarak sayılmadığı bir toplumda kadının ne kadar söz hakkı olabilir?¹⁴⁵

Türkiye kanunlarına bakıldığında; kadın ve erkek eşit haklara sahiptir, ancak yaşananlar bu şekilde olmamaktadır. Bu nedenle kadına yönelik şiddeti önlemek için halen çalışmalara devam edilmektedir.¹⁴⁶ Örneğin 2002 yılında beri TMK’da Md. 186. “Birliği eşler beraberce yönetirler” ifadesi yer almaktadır¹⁴⁷ buna rağmen kadına yönelik her türlü şiddet (fiziksel, psikolojik, cinsel) devam etmektedir. Bunu her geçen gün artan kadına yönelik şiddet haberlerinde görmek mümkündür. Günlük yaşamda (çalışırken, alışveriş yaparken, toplu taşıma araçlarında vb.) bile kadın kimliğinin cinsellik olarak algılandığı zihniyetleri görmek mümkündür. Türkiye’de ve dünyada yaşanan cinsiyet ayrımları da “toplumsal cinsiyet” kavramının

¹⁴⁵ Carol Delaney, **Tohum ve Toprak**, Çev.: Selda Somuncuoğlu-Aksu Bora, İletişim Yayınları, 2001, s. 66, 206-207.

¹⁴⁶ **Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü** <<<http://kadininstatusu.aile.gov.tr/>>> (24.12.2015)

¹⁴⁷ **Türk Medeni Kanunu**, Kanun Numarası: 4721, Resmi Gazete: 24607, Yayımlı Tarihi: 8.12.2001.

antropoloji alanında kuramsallaşmasında önemli rol oynamıştır. Bebek doğduğunda, eğer ultrasonla önceden öğrenilmemiş ise, ilk sorulan ve merak edilen onun cinsiyetidir. Hemen hemen bütün toplumlar kadın ve erkeğin özelliklerinden bazılarını dayanarak onlar arasında bir ayırım yaparken, kadın ve erkek ya da başka bir cinsiyetten olmanın emik (gözlemci-yönelimli, bireyin dünyayı nasıl algıladığını ve sınıflandırdığını araştırmak¹⁴⁸) tanımı toplumdan topluma önemli farklılıklar gösterebilmektedir. Bu nedenle antropologlar, kültürel olarak tanımlanmış cinsel kimliklerle bağdaşan değişken anlamları verebilmek için, anatomik farklılıkların kültürel yapılanmasına işaret etmek için “toplumsal cinsiyet (gender)” kavramı tercih etmektedirler. Toplumsal cinsiyet kimlikleriyle bağlantılı olarak beklenen düşünce ve davranış örüntülerine gönderme yapıldığında da, cinsiyet rolleri yerine “toplumsal cinsiyet rolleri” kavramı kullanılmaktadır.^{149,150}

Toplumsal cinsiyet rollerinin gelişiminde kültürün çok önemli bir rolü vardır ve ne yazık ki çoğu toplumda erkek, kadından üstün olarak görülmektedir. Kimi yazarlar tarafından kadınların üzerindeki baskının kaynağını onların cinsel biyolojileri değil, erkeklerin onlar üzerindeki ataerkil baskısı olduğunu düşünmektedir.¹⁵¹ Davranışlarımızın çoğu içinde yaşadığımız çevreden etkilenmekte ancak genlerin de önemli ölçüde etkili olduğu düşünülmektedir. Erkek ve kadın arasındaki farklılıklar erken yaşta başlar, farklı roller oynamak için programlanmış gibi davranırlar. Dünyanın her yerinde, çocuklar iki yaşına gelmeden önce erkek veya kadın olarak

¹⁴⁸ Conrad Phillip Kottak, **Antropoloji, İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış**, Çev.: Serpil N. Altuntek ve ark. Ütopya yayınları, Ankara, 2002, s. 33.

¹⁴⁹ Harris, Marvin, 1995, **İnekler, Domuzlar, Savaşlar ve Cadılar**, Çev.: M.F. Gümüş, Ankara: İmge Yayınevi; Sibel Özbudun, Balkı Şafak, N. Serpil Altuntek, **Antropoloji, Kuramlar/Kuramcılar**, Genişletilmiş 2. Baskı, Dipnot Yayınları, Ankara, 2006, s.336.

¹⁵⁰ Carol Delaney, **Tohum ve Toprak**, Çev.: Selda Somuncuoğlu-Aksu Bora, İletişim Yayınları, 2001, s. 45-46.

¹⁵¹ Danovan Josephine, **Feminist Theory**, İletişim Yayınevi, İstanbul, 1997; Nesrin Çobanoğlu, M. Nilgün Egemen “Biyotikte Ekofeminist Yaklaşımlar, (Ecofeminist Approaches to Bioethics)” **III. Ulusal Tıbbi Etik Kongresi Kongre Kitabı**, Cilt 1, 2003, s. 474-482.

tanımlanmakta ve çocuklar kendi cinsiyetlerinin davranışlarını kopya etmektedirler. Çocuklar, büyükleri gözlemleyerek davranışlarında ince ayar yaparlar. Kız çocukları iki yaşlarında annelerinin davranışlarını örnek alırlar veya taklit ederler (örnek alacak anneleri yoksa başka anneleri taklit ederler); erkekler ise babalarını taklit ederler. Bu ayırım erkek çocuklarında şiddetin temellerini atabilmektedir. Dünyanın her yerinde erkek çocukları çoğunlukla kovalamaca ve kavga içeren yarış oyunlarını oynamakta, agresif davranmaktadırlar ve kız çocuklarına göre daha fazla kavga etmektedirler. Kız çocukları ise genellikle güvenliğe odaklanan, daha sakin ve yalnız oynanan oyunları tercih etmektedirler. Daha da ilginç olan çocuklar taklit edecekleri kişinin cinsiyetine bakmaksızın kendi cinsiyetine uygun gördükleri davranışları daha çok taklit ederler. Örneğin, bir kız çocuğu bir kadında görülen agresif veya kabadayı “maskülen” tavırları taklit etmek yerine, bir erkekte görülen “feminen” davranışları taklit etmektedir.¹⁵²

Ataerkil baskı ile kadınlar, yoksullar, beyaz olmayan ırklar “öteki” olarak etiketlenmektedir¹⁵³ ve bu “öteki” grubuna hayvanlar da girmektedir. Hayvanlara yapılan kötü muameleler, geçmişte kölelere ve halen günümüzde kadınlara yapılan davranışlar arasında benzerliklerinin olduğu düşünen yazarlar vardır.^{154,155,156}

Cinsiyetlere göre et tüketimine bakıldığında ise; kırmızı et tüketimi ile ilgili yapılan bir araştırmada kadınların erkeklere oranla daha az kırmızı et tükettikleri

¹⁵² Michael P. Ghiglieri, **Erkeğin Karanlık Yüzü**, 1. Baskı, Çev.: Phoenix Yayınevi, Ankara, 2002, s.7-8, 11.

¹⁵³ Pelin Kümbet, “Ekofeminizm: Kadın, Kimlik ve Doğa” **Ekoeleştiri, Çevre ve Edebiyat**, Ed.: Serpil Oppermann, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2012, s. 171-172.

¹⁵⁴ Carol J. Adams, **Etin Cinsel Politikası, Feminist-Vejetaryen Eleştirel Kuram**, 1. Baskı, İngilizceden çeviren: G. Tezcan & M. E. Boyacıoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 102-104.

¹⁵⁵ Michael Pollan, **Etobur-Otobur İkilemi**, The New York Times Bestseller, 1. Baskı, Türkçeden çeviren: İlke Önelge, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2009, s. 361-395.

¹⁵⁶ Ruşen Keleş, **100 soruda Çevre, Çevre Sorunları ve Çevre Politikaları**, 1. Basım, Yakın Kitabevi Yayınları, İzmir, 2013, s. 174.

saptanmıştır.¹⁵⁷ Et tüketimini erkeksi bir davranış olarak görülürken, sebze tüketimi de kadınlara yakıştırılan bir davranış olarak görülmektedir. Bu görüş geçmişte de günümüzde de geçerliliği korumakta ve bu da aslında toplumsal kültürün bir yansımasıdır. Bitki kelimesi kadınların edilgenliğiyle eşanlamlıymış gibi kullanılmaktadır. Çünkü kadınların erkeklere göre daha uysal olduğu düşünülmektedir. Sonuçta kadınlar uysal oldukları için bitki yiyebilirler ama aktif olan erkekler ette ihtiyaç duyar. Tarihte kadın ve erkek arasındaki iş bölümüne bakıldığında bunun eskilere dayandığını söylemek mümkündür. Avcılık erkeğin rolüken, kadın toplayıcılık yapmıştır. Kadın, doğada bulunan yabani bitkileri toplamıştır. Bu nedenle de kadınların bitkiler konusunda daha bilgili olduğu düşünülmektedir. Bitkileri toplamak, hareket halindeki hayvanları kovalamaktan daha az enerji gerektirmekte ve daha az tehlikelidir. Et yeme erkek gücünün sembolü ve zenginliğin bir göstergesi olarak da görülmektedir. Ayrıca et tüketimi ırkçılığın da göstergesi olarak da düşünülmektedir. Burada “ırkçılık” derken kastedilen beyaz insanların et yeme alışkanlıklarına öncelik verilmesidir.^{158,159,160}

Toplumda her gün kullanılan sembollerle kadın, cinsel bir obje olarak gösterilmektedir. Türkçe dilindeki “mal” kelimesi (eşya, mülk gibi anlamlarının yanı sıra), kırsal şivelerde büyükbaş hayvan ve kent argosunda iffetsiz kadın anlamına gelmektedir. Türkiye’de hâkim erkek kültürü, erkeksi olmayan varlıkların arasındaki çağrışımı onları aşığılamak için kullanarak bu kelimenin çift anlamlılığını suiistimal

¹⁵⁷ Yaşar Akçay ve Öznur Vatansever, “Kırmızı Et Tüketimi Üzerine Bir Araştırma: Kocaeli İli Kentsel Alan Örneği”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Dergisi**, 2013, 4, 1, s. 043-060.

¹⁵⁸ Carol J. Adams, **Etin Cinsel Politikası, Feminist-Vejetaryen Eleştirel Kuram**, 1. Baskı, İngilizceden çeviren: G. Tezcan & M. E. Boyacıoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 104-105.

¹⁵⁹ Hafize Öztürk Türkmen, “Tarihsel Olarak Kadın Şifacılık ve Tıbbın Değerleri” **Lokman Hekim Journal**, 2011; 1 (2): 21-27.

¹⁶⁰ Jeffrey Moussaieff Masson, **Tabağındaki Yüz, Gıda Hakkındaki Gerçekler**, 1. Baskı, Çev.: Zülal Kalkandelen, Paloma Yayınevi, Ankara, 2015, s. 15.

ediyor. “Mala vurmak” ya da “ete gitmek” kulağa büyükbaş hayvanlar ile ilgiliymiş gibi gelse de aslında seks işçileriyle birlikte olmak anlamındadır. “Kadınbudu köfte” “Dilber dudağı”, “Hanım göbeği” gibi adlandırılan yemek ile tatlıların olması ve bir peynir çeşidi olan “kaşar”ın “hafifmeşrep kadın” anlamında kullanılması bunlara verilebilecek örneklerdir. Reklam sektörü tarafından da kadın bedeni bu yönüyle kullanılmaktadır. Et ile ilgili ürünlerin reklamlarında da kadın kullanılmaktadır.^{161,162} Et yemek erkeğe yakıştırılırken reklamlarda kadının kullanılması da tesadüf değildir. Et ve piliç reklamlarında et hep kadın olarak sembolleştirilmekte ve erkek egemen yapıya sunulmaktadır. Bu reklamlarda kullanılan bazı sözler bunu destekler niteliktedir: “Rüzgâr gibi pişti”, “Etime doyamazsın”, “Aklınızı başından alır”.¹⁶³ Reklamda kadın ikna etme aracı olarak kullanılmakta ve kadın bedeninin sunumunun yapılması ataerkil sistemi destekler nitelikte olmaktadır.¹⁶⁴ Yapılan çalışmalarda Türkiye’deki yurtdışı reklamlar bu bakış açısı ile incelenmiş ve çalışma sonucunda reklamlarda kadınların tüketime özendirmek için kullanıldığı ve bunun için de araç olarak kadın bedeninin kullanıldığı sonucuna varılmıştır. Kadının bedeninin erkeğin arzu nesnesi olarak ürün tarafından ulaşılabilir bir nesneye dönüştüğü belirtilmektedir. Bu durum kadınların erkeğe göre aşağıdaymış gibi olan toplumsal konumlarını pekiştirmekte, kadınlık tanımını salt bedene indirgenmiş olmaktadır. Bu ve bunun gibi pek çok alanda var olan toplumsal cinsiyet ayrımcılığı ve eşitsizliği, kadına yönelik hak ve özgürlüklerin ihlaline meşrutiyet kazandırmakta, toplumsal

¹⁶¹ Carol J. Adams, **Etin Cinsel Politikası, Feminist-Vejetaryen Eleştirel Kuram**, 1. Baskı, İngilizceden çeviren: G. Tezcan & M. E. Boyacıoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 14-15.

¹⁶² Sonya Bayık “Ortak bir mücadele: Hayvan ve Kadın Bedeninin Özgürlüğünü Savunmak” **Gaia Dergi**, 7 Mayıs 2015, <<<https://gaiadergi.com/ortak-bir-mucadele-hayvan-ve-kadin-bedeninin-ozgurlugunu-savunmak>>> (20.11.2015)

¹⁶³ Sonya Bayık, a.g.e.

¹⁶⁴ Elden, M., Ulugök, Ö. ve Yeygel, S. 2011. Şimdi Reklamlar... İstanbul: İletişim Yayınları; Nihan İlhan, Serpil Aygün Cengiz, **Reklama Düş Olarak Bakmak, Psikanalitik Bir Okuma**, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2015, s. 38.

düzyeyde maddi ve manevi zararlaraya yol açmaktadır.^{165,166} Bunları düşündüğümüzde hayvanlara yapılanların, cinsiyetçi, karnist ve türçü yaklaşımlardan arasında benzerlik olduğu görülmektedir. Kadına sadece doğurganlık vasfı yükleyen bu türçü, karnist ve cinsiyetçi tüketim sistemi ile kadını ikinci plana atan bir anlayış yaygınlaştırmaktadır.¹⁶⁷

Her şeye rağmen Adams'e göre Türkçe'de cinsiyetçilikten ve türçülükten özgürleşmiş ilişkileri özenle kurmanın tohumları mevcuttur ve bunu cinsiyetli zamirlerin olmayışında görmek mümkündür. Üçüncü tekil şahıs zamiri olan "o" hem kadına hem de erkeğe işaret etmek için kullanılmakta; "o" erkek ya da dişi bir hayvan da olabilir hatta Tanrı bile olabilir.¹⁶⁸

I. 5. EKOLOJİ YÖNÜYLE VEGAN VE VEJETARYENLİK

I.5.1. Ekoloji Kavramı

Ekoloji kavramı ilk kez 1866 yılında Alman biyolog Ernst Haeckel tarafından, canlı varlıkların yaşam ortamlarıyla olan ilişkilerini inceleyen bir disiplin olarak tanımlanmıştır. Haeckel, ekoloji sözcüğünü, Yunancada yaşanan yer, yurt, ev anlamına gelen "oikos" ile bilim, söz ya da söylem anlamlarına gelen "logia/logos" sözcüklerinden türetmiştir. Haeckel'den günümüze, canlı organizmalar ile çevreleri

¹⁶⁵ Çimen, D. 2011. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bağlamında Televizyon Reklamlarında Kadın. Uzmanlık Tezi. Ankara: Radyo ve Televizyon Üst Kurulu; Nihan İlhan, Serpil Aygün Cengiz, **Reklama Düş Olarak Bakmak, Psikanalitik Bir Okuma**, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2015, s. 39.

¹⁶⁶ Ebru Güzel, **Toplumsal Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık ve Medyanın Rolü**, **Global Media Journal, TR Edition** 4, 8, 2014, s. 185-199. << http://globalmediajournaltr.yeditepe.edu.tr/makaleler/GMJ_8_sayi_Bahar_2014/pdf/Guzel.pdf>> (20.1.2016)

¹⁶⁷ Sonya Bayık "Ortak bir mücadele: Hayvan ve Kadın Bedeninin Özgürlüğünü Savunmak" **Gaia Dergi**, 7 Mayıs 2015, <<<https://gaiadergi.com/ortak-bir-mucadele-hayvan-ve-kadin-bedeninin-ozgurlugunu-savunmak>>> (20.11.2015)

¹⁶⁸ Carol J. Adams, **Etin Cinsel Politikası, Feminist-Vejetaryen Eleştirel Kuram**, 1. Baskı, İngilizceden çeviren: G. Tezcan & M. E. Boyacıoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 17.

arasındaki karmaşık ilişkileri araştıran bilim dalı olarak ekolojinin tanımı, alanı ve içeriği hızla zenginleşmiştir.¹⁶⁹ Ekoloji, çevre kavramından daha geniş bir tanımlamadır.¹⁷⁰ Ekolojinin bir bilim dalı olarak kabul edilmesinden sonra bu alanda çalışan bireylere “Ekolojist” denilmiştir. Ancak zamanla, özellikle 1960’lı yıllarda, doğa korumacılarına, ardından bu korumacılığı siyasal eyleme dönüştürenlere de ekolojist denmeye başlanmıştır. Böylece, ekolojist sözcüğü, hem ekoloji bilimiyle uğraşan bilim insanlarını, hem de belirli bir siyasal düşüncenin ve eylem biçiminin savunucularını anlatmak için kullanılmıştır. Bu nedenle kamuoyunda oluşacak yanlış anlamayı gidermek için ekoloji alanında çalışan bilim insanlarına “Ekolog” denilmeye başlanmıştır. Ayrıca bu şekilde ekolojik kavramlarla siyasal etkinlik yürütenlere “Siyasal Ekolojist” olarak adlandırılmıştır.¹⁷¹

I.5.2. Vegan/Vejetaryenlik ve Ekoloji

İnsanın doğal çevre ile ilişkisi yüzyıllar içerisinde büyük değişiklikler göstermiştir. İnsan, önceleri doğa ile barışık olarak yaşarken sonraki zamanlarda doğayı tahrip etmeye, doğal kaynakları fütursuzca harcamaya ve tüketmeye başlamıştır. Bu nedenle bazı doğal kaynak yok olmuş, aynı şekilde birçok hayvanın nesli tükenmiş ve günümüzde nesli tükenme tehlikesi altında pek çok hayvan türü

¹⁶⁹ Ruşen Keleş, Can Hamamcı, Aykut Çoban, **Çevre Politikası**, İmge Kitabevi, Genişletilmiş 7. baskı, Ankara, 2012, s. 46-47.

¹⁷⁰ Tahir Çalgüner, **“Çevre” mi “Ekoloji” mi? Empatının Uyanışı ya da Süreklilik**, 1. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2003, s. 7.

¹⁷¹ Ruşen Keleş, Can Hamamcı, Aykut Çoban, a.g.e.

bulunmaktadır. Bu bağlamda insan-çevre ilişkisinin gelişim aşamaları aşağıdaki gibi gruplandırılmıştır:¹⁷²

1. Aşama: Doğayı tanıma ve uyum sağlama aşamasıdır. İnsan, bu aşamada, doğanın bir parçası olarak doğayla uyum içinde yaşamıştır. İnsanın mağaralarda toplu olarak yaşama ya da vahşi hayvanlardan korunmak için toplu olarak dolaşma gibi davranışları, doğayı tanıma ve yaşamak için doğaya ayak uydurma aşamasında ortaya çıkmış kültürdür. Yüzyıllar boyunca süren bir aşamadır.

2. Aşama: İnsan ve çevre ilişkilerinin tahrip edici sonuçları ortaya çıkmaya başlayan bir aşamadır. Bu aşama, insanın doğayı egemenlik altına alma ya da doğayı sömürme aşamasıdır. Antik Yunan kentlerindeki hava ve su kirliliği, çevre sorunlarına gösterilebilecek ilk örnekler arasındadır. Antik Yunan ve Roma uygarlıklarında işgal edilen toprakların tuzlanarak tarım yapılmasının engellenmesi ise çevre ve insan ilişkilerindeki acımasızlığın geçmişteki boyutlarını bize göstermiş ve ilk çevre kırım örnekleri olarak tarihteki yerini almıştır.

3. Aşama: Çevre sorunlarının ve bu sorunların neden olduğu yıkımın boyutlarının farkına varıldığı aşamadır. Bu önemli aşama, çevre bilinçlenmesine ilişkin ilk örneklerinin yaşandığı evredir. 1972 yılında Stockholm’de yapılan “İnsan ve Çevre” Konferansı, çevre bilincinin evrensel tohumlarının atılması açısından önemli bir etkinlik olarak görülmektedir.

4. Aşama: Çevre bilinçlenmesini izleyen 4. aşama ise çevre sorunlarının nedenlerinin aranmaya başlanması ve çözüm yolları bulmaya dönük çabaları kapsamaktadır. Bu aşama, çevre bilinçlenmesinin uygulanmaya yansıdığı aşama olarak değerlendirilmektedir.

¹⁷² Ruşen Keleş, Birol Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, 1. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 181-201.

5. Aşama: Son aşama olan bu aşamada ise, insanın çevrenin parçası olduğunun anlaşılması ve insanmerkezci etik yaklaşımın terk edilmeye başlandığı aşamadır. Çevre hukuku, çevre hakkı, hayvan hakları ve çevre etiği gibi kavramların tartışıldığı aşamadır.¹⁷³

Başka bir kaynağa göre insan-çevre gelişim aşaması üç dönemden oluşmaktadır. Buna göre günümüze kadar yaşanan dönemlerde şu şekildedir: Birinci aşamaya insanlar bilinçsiz olduğu için *Bilinçsiz Varoluş Dönemi* denilmektedir. İnsanlar çevrenin ve çevrede olup bitenlerin kendisine nasıl yansıtacağına farkında değildi. Bu evre 19. yüzyıla kadar sürmüştür. İkinci devre ön bilinçlenmenin başladığı, etik değerlerinin tartışıldığı bir dönemdir. Bu dönem 19. yüzyılın ikinci yarısından 1970'li yıllara kadar sürmüştür. Bu devreye *Bilinçlenme Dönemi* adı verilmektedir. Üçüncü dönem ise 1970'li yıllardan başlayıp günümüze kadar devam eden ve *Bilinçli Oluş Dönemi* olarak adlandırılan dönemdir. Bu dönemde insanmerkezci yaklaşım yerine bütün canlıları içine alan ekolojikmerkezci yaklaşım benimsenmiştir. Bütün canlılar önemlidir ve ekosistem için her canlı birey vazgeçilmezdir. Her birinin varlığı diğer bir canlının devamlılığı (besin zinciri) için gereklidir.¹⁷⁴

Günümüzde yaşadığımız aşamada çevre sorunları tartışılırken yeni bakış açıları ve dolayısıyla “sürdürülebilir diyet (beslenme)” gibi yeni kavramlar literatüre girmektedir. Sürdürülebilir diyet kapsamında vejetaryen ve vegan beslenme ve yaşam tarzları tartışılmakta, bunların doğal çevre üzerindeki olumlu etkileri üzerinde

¹⁷³ Ruşen Keleş, Birol Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, 1. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 181-201.

¹⁷⁴ Musa Doğan, “Çevre Etiği ve Biyolojik Çeşitlilik” **1. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Kitabı**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Felsefe Bölümü, 12-13 Kasım 2001, Kitabın Hazırlanmasında Katkıda Bulunanlar: Murat Arıcı ve ark. TÜBA'nın katkılarıyla yayımlanmıştır, Ocak 2003.

durulmaktadır.¹⁷⁵ Sürdürülebilir diyetin tanımı şu şekilde yapılmıştır: “*Gelecek kuşakların gıda güvenliği ve yaşam kalitesini koruyacak şekilde çevresel etkileri en az düzeyde tutarak biyoçeşitliliğe, ekosisteme koruyacak şekilde beslenme*”. Sürdürülebilir diyetin belirleyicileri şunlardır: Yeterli ve dengeli beslenme, çevresel sürdürülebilirlik, kültürel açıdan kabul edilmesi, düşük maliyetle ve erişilebilirliktir. Et ağırlıklı beslenme ile sebze ağırlıklı beslenmenin doğal çevreye olan olumsuz etkileri arasında karşılaştırma yapıldığında, artı ve eksileri ile vegan/vejetaryen beslenmenin ekolojiye daha az zarar verdiği sonucu çıkmaktadır.¹⁷⁶ Hayvancılık ile gübre bulaşmış akarsuların dünya genelinde göl, nehir ve kıyı ekosistemlerini bozması paralelinde, çevre kirliliğinin de önde gelen nedenlerinden biridir. Tarımın ekoloji üzerindeki olumsuz etkileri bilinmekte ancak bu da hayvancılık ile daha da artmaktadır. Çünkü artan hayvancılık ile daha çok hayvan besleme gereği doğmakta ve bunun için açılan tarım arazileri ile birçok çayır ve orman yok edilmektedir.¹⁷⁷ Dolayısıyla iklim değişikliği ile mücadele edebilmenin yöntemlerinden biri olarak da vegan/vejetaryen (sürdürülebilir beslenme) gösterilmektedir.¹⁷⁸ Endüstriyel hayvancılığın yanı sıra tarımın da ekolojiye ciddi zararları olduğu ve ekolojiyi korumak için vegan/vejetaryen olmanın çok faydalı olmadığını savunan yazarlarda bulunmaktadır.¹⁷⁹

¹⁷⁵ “Vejetaryenlik ve Ekoloji” www.prijatelj-zivotinja.hr, çev.: Ebru Arıman, **Vejetaryen Kulübü** <<http://www.vejetaryen_kulubu.com/hizmetdetay.asp?ustmg=283&ustsubg=864&varLang=T>> (26.4.2015)

¹⁷⁶ Joan Sabaté, Sam Soret, “Sustainability of plant-based diets: back to the future” **Am J Clin Nutr** 2014; 100(suppl): 476S–82S

¹⁷⁷ Jonathan Foley, “Beş Adımda Dünyayı Doyurma Planı” **National Geographic Türkiye**, Mayıs 2015 No:157, s. 45.

¹⁷⁸ Aslı Taltekin, “Hayvanları Sevenlere İklim Değişikliğiyle Mücadele İçin 5 Neden, 5 Yöntem” **Gaia Dergi**, 7 Aralık 2015 <<<https://gaiadergi.com/hayvanlari-sevenlere-iklim-degisikligiyle-mucadele-icin-5-neden-5-yontem>>> (18.12.2015)

¹⁷⁹ Lierre Keith, **The Vegetarian Myth, Food, Justice and Sustainability**, A Flashpoint Press First Edition, Crescent City, California, USA, 2009.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine bakıldığında Türkiye’de de hayvan üretiminin her geçen yıl arttığı ve bu artışın son 10 yıl içinde %32 düzeyinde olduğu görülmüştür.¹⁸⁰ Ülkeler arasında bir karşılaştırma yaptığımızda et tüketim oranları arasında farklılıkların olduğu görülmektedir. Bazı ülkelerde vegan/vejetaryen ürünlerine ilişkin piyasalar bulunmaktadır. Vegan/vejetaryen piyasasının olması bu ülkelerin hayvanlara karşı daha duyarlı olduğu sonucunu çıkarmak mümkün değildir. Aksine bu ülkelerde hayvansal ürün tüketiminin daha fazla olduğu söylenebilir. Örneğin AB’de kişi başına günlük hayvansal protein üretimi 61.8 gr. iken, bu değer az gelişmiş ülkeler için 12.8 gr., Afrika için de 15.1 gr. dır. Yani AB ülkelerinde kişi başına hayvansal protein üretimi az gelişmiş ülkelerin üretiminden yaklaşık 5 kat fazladır. Ayrıca buradan hayvansal protein tüketiminin ülkenin gelişmişliğin bir göstergesi olduğu da anlaşılmaktadır.¹⁸¹ Nitekim yapılan bir araştırmada gelir düzeyi yüksek olan bireylerin daha fazla kırmızı et tükettikleri saptanmıştır.¹⁸²

Gittikçe artan et talebini karşılamak için et üretimi yapan fabrika çiftliklerinde seri bir şekilde hayvanlar yetiştirilmektedir. Aşırı miktarda hayvan üretimi yapan bu çiftliklerde, büyük ölçüde fosil yakıtı tüketilmektedir. Bu durum da havanın ve suyun kirlenmesine neden olmaktadır. Ayrıca büyük miktarlarda sera gazları atmosfere salınmakta (her bir büyükbaş hayvan günde en az 60lt. metan gazı üretmektedir), bu da iklim değişikliğine, bitki ve hayvan türlerinin yok olmasına neden olmaktadır. Hayvancılık, toprağın bozulması, iklim değişikliği, hava kirliliği, su kirliliği, toprak erozyonu, çölleşme, biyodeğişim gibi sorunlarla birlikte ele alınması gereken bir

¹⁸⁰ **Türkiye İstatistik Kurumu**, (TÜİK) Temel İstatistikler <<<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>>> (23.4.2015)

¹⁸¹ Numan Akman, “Türkiye’de Hayvansal Üretim” **Türkiye’de Tarımın Ekonomi-Politiki 1923-2013**, Ed.: Necdet Oral, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odaları Bursa Şubesi & NotaBene Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2013, s. 217.

¹⁸² Yaşar Akçay ve Öznur Vatansever, “Kırmızı Et Tüketimi Üzerine Bir Araştırma: Kocaeli İli Kentsel Alan Örneği”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Dergisi**, 2013, 4, 1, s. 043-060.

konudur. Hayvancılık ve yem yetiştirmek için amazon ormanlarının %70'i harap olmuştur. Ormanların yok olması bazı canlı türlerinin tükenmesine neden olmaktadır.^{183,184,185,186,187}

İngiltere'deki göller, göletler ve bataklıkların %90'dan büyük bölümü, sadece tarım arazilerinin hayvan beslenmesine dönüştürülmesi nedeniyle kurumuştur. Dünya'daki diğer ülkelerde de durum benzer şekildedir. Sığır çiftliklerinin atmosfer içindeki amonyak şeklinde toplam buharlaşan azotun %85'ini oluşturması sebebiyle ormansızlaşmanın ana nedeni olduğu düşünölmektedir. Yağmur ormanları, büyük bir bölümü hayvanların otlatmasına ayrılmak üzere yok edilmiştir. Ayrıca hayvan üretimi sonucu doğal alanlar yok olmakta, dünyadaki su kullanımının %8'i hayvancılığa ayrılmaktadır. Bir kilogram tahıl üretmek için 200lt. su gerekliyken, 1 kg. et üretmek için 20.000lt. suya ihtiyaç vardır. Bir kg. etle, 200kg. patates aynı sürede imal edilebilmekte ve 160kg. domates üretmek için de aynı yüzölçümüne ihtiyaç duyulmaktadır.^{188,189}

Greenpeace tarafından da vejetaryen beslenmenin ekolojik açıdan olumlu etkilerinin olduğu savunmaktadır. Konuyla ilgili haberde vejetaryen beslenme ile

¹⁸³ Jonathan Safran Foer, **Hayvan Yemek**, Çev.: Garo Kargıcı, 3. Baskı, Siren Yayınları, İstanbul, 2015, s. 61.

¹⁸⁴ Uğur Özkan "Yapay Et: Geleneksel Etin Geleceği" **Veg&Nature Dergisi**, Vejetaryen ve Vegan, Sürdürülebilir Yaşam ve Hayvan Özgürlüğü Dergisi, Türkiye Vejetaryen Derneği yayını, İstanbul, Nisan-Mayıs-Haziran 2014, s. 18-20.

¹⁸⁵ "Vejetaryenlik ve Ekoloji" www.prijatelj-zivotinja.hr, çev.: Ebru Arıman, **Vejetaryen Kulübü** <<http://www.vejetaryen_kulubu.com/hizmetdetay.asp?ustmg=283&ustsubg=864&varLang=T>> (26.4.2015)

¹⁸⁶ Semiha Ahmed "Et Yemeyi Bırakmak Doğanın Zarar Görmesini Önleyebilir" **Gaia Dergi**, 5 Aralık 2015 <<<https://gaiadergi.com/et-yemeyi-birakarak-doganin-zarar-gormesini-onlenebilir/>>> (6.12.2015)

¹⁸⁷ Steven Best, **Encyclopedia of Environmental Ethics and Philosophy**, Editors in Chief: J. Baird Callicott and Robert Frodeman, Macmillan Reference USA, a part of Gale, Cengage Learning, 2009, s. 372.

¹⁸⁸ "Vejetaryenlik ve Ekoloji" www.prijatelj-zivotinja.hr, çev.: Ebru Arıman, **Vejetaryen Kulübü** <<http://www.vejetaryen_kulubu.com/hizmetdetay.asp?ustmg=283&ustsubg=864&varLang=T>> (26.4.2015)

¹⁸⁹ Uğur Özkan, a.g.e.

karbon ayak izinin daha az olacağı ve ayrıca hayvan endüstrisinde hayvanların eziyet görmesi nedeniyle ortaya sağlıklı ürünlerin çıktığı vurgulanmıştır.¹⁹⁰ Et tüketiminin yanı sıra sekonder hayvansal ürünlerinin de tüketilmesi hayvancılığın devamı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla sürdürülebilir diyet için vejetaryenliğin yeterli olmadığı veganlığın savunulması gerektiği sonucunu çıkarmak mümkündür.¹⁹¹

Gelecekte vegan/vejetaryenlik yaşam tarzında daha fazla artış olacağı ve bu konuda farkındalığın gelişeceği tahmin edilmektedir. Giessen Deklarasyonu (Giessen Üniversitesi'nde yapılan bir çalıştay sonucunda oluşturulan deklarasyon) ile literatüre "Beslenme Ekolojisi" (Nutrition Ecology) ve "Yeni Beslenme Bilimi" (New Nutrition Science) kavramların girmesi ve bu konuda projelerinin yapılmasının planlanması bu alanda gelecekte olumlu gelişmelerin olacağına bir göstergesidir.^{192,193} Vejetaryen beslenmenin ekolojik sorunları tamamen çözeceği düşünülmemekte ancak buna katkı vereceği ön görülmektedir.¹⁹⁴

I.6. HAYVAN HAKLARI YÖNÜYLE VEGAN VE VEJETARYENLİK

İnsanın varolduğundan bu yana hayvanları kendi yararı için kullandığı bilinmektedir. İnsan ilk önce temel ihtiyaçları için hayvanları avlamış, güçlerinden faydalanmış ve bazılarını evcilleştirmiş, sonra teknolojinin gelişmesiyle insan

¹⁹⁰ **Greenpeace Akdeniz**, Daha yeşil bir yıl için 12 öneri, 12 Ocak 2011 tarihli haber <<<http://www.greenpeace.org/turkey/tr/news/daha-yesil-bir-yil-icin-12-oneri-120111/>>>

¹⁹¹ Efe Cem Elçi, "Et Tüketerek Çevre Korunmaz" **Veg&Nature Dergisi**, Vejetaryen ve Vegan, Sürdürülebilir Yaşam ve Hayvan Özgürlüğü Dergisi, Türkiye Vejetaryen Derneği yayını, İstanbul, Nisan-Mayıs-Haziran 2014, s. 48-49.

¹⁹² Claus Leitzmann, "Vegetarian Nutrition: Past, Present, Future" **Am J Clin Nutr** 2014; 100 (suppl): 496S-502S.

¹⁹³ Geoffrey Cannon and Claus Leitzmann, "The New Nutrition Science Project" **Scandinavian Journal of Food and Nutrition**, 2006; 50 (1): 5-12.

¹⁹⁴ Steven Best, **Encyclopedia of Environmental Ethics and Philosophy**, Editors in Chief: J. Baird Callicott and Robert Frodeman, Macmillan Reference USA, a part of Gale, Cengage Learning, 2009, s. 374.

ihtiyaçlarının ve beklentilerinin boyut değiştirmesiyle hayvanlar çeşitli araştırmalarda, deneylerde kullanılmıştır.¹⁹⁵ İnsanlar ilk çağlarda itibaren evcil davranış gösteren hayvanları evcilleştirmiş, yabancı ve yırtıcı niteliklerini sürdüren türleri kesmiş ve yemiştir.¹⁹⁶ Evcilleştirilen hayvanlar örnek olarak köpekleri vermek mümkündür. Köpekler insanlarda olmayan koku alma yetenekleri nedeniyle polis olarak insanlara özgü amaçlar için kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra görme engelli bireylere yardım amaçla eğitilen köpeklerde bulunmaktadır.¹⁹⁷ Uzmanların ortak görüşü, köpek türünün evcilleştirilen ilk hayvan türü olduğu yönündedir. Ayrıca köpekler diğer hayvanların evcilleştirilmelerinde de temel bir rol oynamışlardır.¹⁹⁸

İnsanlar, hayvanlar üzerinden ekonomik kazanç sağlayamaya başlayınca onları birçok alanda kullanmakta ve kullanmak kelimesinin hafif kalacağı eziyetler yaşatmaktadırlar.¹⁹⁹ Açık pembe renkte ve yumuşak et üretimi için dar bölmelerde tutulan buzağuların hareket etmesinin engellenmesi ve böylece kas gelişimlerinin durdurulması (yumuşak et üretimi için) ve bu hayvanlara, kansızlığa yol açan (etin açık pembe renkte olması için) ve geviş getirmelerini engelleyen özel bir beslenme programı uygulanması buna örnek olarak verilebilir. Yeni doğmuş bir buzağı 40 kg civarında iken bu şekilde geçen 16 haftanın sonunda 180 kg civarına ulaşmakta ve bu etin yüksek fiyatlar karşılığında satılması nedeniyle kârlı bir iş olarak görülmektedir. Ekonomik açıdan bakıldığında eskiden daha süttten kesilmeden öldürülen buzağuları

¹⁹⁵ İlke Bezen Aydoğdu, Nesrin Çobanoğlu, “Etik Kuramlar Bağlamında Hayvan Haklarının Evrimi” **II. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Ed. Aşkın Yaşar, Ali Yiğit, Serdar İzmirli, Konya, 2008. s. 255-262.

¹⁹⁶ Bozkurt Güvenç, **İnsan ve Kültür**, 10. Baskı, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2010. s. 171-172.

¹⁹⁷ David Degrazia, **Hayvan Hakları**, Türkçesi: Hakan Gür, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s.125, 127.

¹⁹⁸ B., Gilbert, “En Yakın Hayvan Dostumuz: Köpek” **Bilim ve Teknik**, Discover’dan Çev: Melih Ölçer, sayı: 216, Kasım 1985, s. 17-19.

¹⁹⁹ Nilgün Gökçen Demirağ, Son Bakışta Hüzün: Merhamet Etiği Olarak Levinas ve Hayvan Hakları, **Yeşil ve Siyaset, Siyasal Ekoloji Üzerine Yazılar**, Ed.: Orçun İmga, Hakan Olgun, Lotus Yayınevi, Ankara, 2012, s. 386-403.

bu şekilde kullanılmaktadır. Buzağuların anneden ayrılma işlemi ile istenen et üretiminin diğer yönü süt endüstrisi ile ilgilidir. Bir ineğin üretim döngüsü, ilk buzağısı kendisinden alındığında başlar. İnek 10 ay boyunca günde 2-3 kez sağılır, 3. ayın sonunda yeniden gebe bırakılır. Bir sonraki buzağısını doğurmasına 6 ila 8 hafta kalıncaya kadar sağılmaya devam edilir ve doğumdan sonra buzağısı alınır alınmaz yeniden sağılmaya başlanır. Bu yoğunlaştırılmış gebelik ve aşırı süt sağılama döngüsü ancak 5 yıl kadar sürebilir. Beş yıla ulaşan “tüketilmiş” inekler, mezbahalara gönderilmektedir. Diğer çiftlik hayvanları (domuz, tavuk gibi) da ineklere benzer muameleye maruz kalmaktadırlar.^{200,201,202}

Tel kafeslere takılmasın diye tavuklarının kanatlılarının, pençelerinin uçlarının ve aşırı kalabalıkta birbirilerini gagalamalarını engel olmak için gagalarının bir bölümünün kesilmesi, yumurta üreticilerinin işine yaramayan erkek civcivlerin öldürülmesi, döner bıçaklarla başları kesilen tavukların, tüylerinin kolay yolunması için bantların sonunda kaynar suya canlı canlı daldırılması verilebilecek diğer örneklerden sadece bazılarıdır.^{203,204} Ayrıca eğlence ya da zevk için kötü muameleye maruz kalan hayvanlar da bulunmaktadır. Buna örnek olarak sirk hayvanları verilebilir. Kürkleri bozulmasın diye kafalarına vurularak öldürülen yavru foklar, 40 km. mesafe uçabilen papağanların daracık kafeslerde, insanların onları konuşurup kendine benzetme hazzını yaşamaları için esaret altında tutmaları verilebilecek diğer örneklerdir. İnsanların hayvanlara yaptığı kötü muamelelere daha da fazla örnek

²⁰⁰ Peter Singer, **Hayvan Özgürleşmesi**, 1. Basım, İngilizceden çeviren: Hayrullah Doğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 147-223.

²⁰¹ Gary L. Francione, **Hayvan Haklarına Giriş, Çocuğunuz mu Köpeğiniz mi?** Çevirenler: Renan Akman, Elçin Gen, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 62-76.

²⁰² David Degrazia, **Hayvan Hakları**, Türkçesi: Hakan Gür, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s.105-109.

²⁰³ Nilgün Gökçen Demirağ, **Son Bakışta Hüzün: Merhamet Etiği Olarak Levinas ve Hayvan Hakları, Yeşil ve Siyaset, Siyasal Ekoloji Üzerine Yazılar**, Ed.: Orçun İmga, Hakan Olgun, Lotus Yayınevi, Ankara, 2012, s. 386-403.

²⁰⁴ David Degrazia, 2002, a.g.e. s. 105.

vermek mümkündür.²⁰⁵ Bütün bu örneklerin yanı sıra hayvanın estetik görünümü içi yapılan işlemlerde bulunmaktadır. Ev hayvanlarının tedavi edici özellikte olmayan sadece dış görüşünü değiştirmeye yönelik olarak yapılan kulak, kuyruk kesme gibi işlemler, 2004 yılında çıkarılan 5199 sayılı “Hayvanları Koruma Yasası”nda yasaklandığı halde yapılmaya devam edilmektedir.²⁰⁶

I.6.1. Hayvan Haklarının Tarihsel Süreci

Descartes hayvanların Tanrı tarafından yaratılmış otomatlardan ya da robotlardan öte bir şey olmadıklarını savunmuştur. Ona göre, hayvanlarda bilinçli olmak için gereken ruh yoktur, dolayısıyla zihinleri de olmadığından acı, zevk ya da başka herhangi duyu ya da duygu hissetmeleri imkânsızdır. Descartes, sözlü dili ya da işaret dilini kullanmadıkları için hayvanların bilinçlerinin olmadığı sonucuna varmıştır. Descartes ile aynı düşünceye sahip pek çok filozof bulunmaktaydı. Örneğin R. G. Frey hayvanların bir araba motorunun yağlanmakta “çıkarı” olmasıyla aynı anlamda çıkarları olabilese de, arzuları olmadığını ve “tatmin edilebilecek ya da tatmin edilmeden bırakılacak istekleri” olamayacağını iddia eder. Frey’e göre köpeğimi dövdüğümde köpeğimin dövülmemek diye bir arzusu olamaz.²⁰⁷ Aristoteles da canlılar dünyasında oluşturduğu hiyerarşik düzende ise insanı en üste koymuştur. Doğanın amaçsız bir şey yaratmadığına inanmış ve doğanın tüm şeyleri özel olarak insanlar için yapmış olduğunu savunmuştur. Aristoteles gibi Thomas

²⁰⁵ Nilgün Gökçen Demirağ, Son Bakışta Hüzün: Merhamet Etiği Olarak Levinas ve Hayvan Hakları, **Yeşil ve Siyaset, Siyasal Ekoloji Üzerine Yazılar**, Ed.: Orçun İmge, Hakan Olgun, Lotus Yayınevi, Ankara, 2012, s. 386-403.

²⁰⁶ Ruşen Keleş, Can Hamamcı, Aykut Çoban, **Çevre Politikası**, İmge Kitabevi, Genişletilmiş 7. baskı, Ankara, 2012, s. 631-632.

²⁰⁷ Gary L. Francione, **Hayvan Haklarına Giriş, Çocuğunuz mu Köpeğiniz mi?** Çevirenler: Renan Akman, Elçin Gen, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 206-207

Aquinas da varlıkları bir sıraya koymuştur. En akıllı varlıkların en üstte, akıldan en yoksun varlıkların en altta olduğunu söylemiştir. Ona göre daha az akıllılar, daha çok akıllılar için yaratılmıştır. Bir insanın bir hayvanı öldürmesinin ya da yararlanmasının yanlış olmadığını bu görüşü ile açıklamaktadır. Kant'a göre ise hayvanlar söz konusu olduğunda, onlara karşı doğrudan bir ödevimiz yoktur. Çünkü hayvanlar öz bilinçten yoksundur ve bu nedenle "bir amaç için sadece bir araç"tır.²⁰⁸ Bentham, hayvanların akıllı olmadıkları veya konuşamadıkları şeklindeki iddialara karşı, hem "marjinal durum argümanı"ni kullanmış (yetişkin at, bebekten daha akıllı) hem de ahlaksal bakımdan göz önünde tutulmak için akıllı olmanın ya da konuşup konuşamamanın önemli olmadığını savunmuştur. Bu bağlamda bugün geldiğimiz noktada tartışılan hayvan hakları, evrensel eşitliğe yönelik özgürleşme/özgürleştirme görüşünün son aşaması olarak görülmektedir.²⁰⁹

Hak kavramının ne olduğu, kimin ve nelerin haklara sahip olduğu ve niçin sahip olduğu her zaman filozofların tartışma konusu olmuştur. Geleneksel olarak hak kavramı yasalarla güvence altına alınmış özgürlüklerdir. Burada hak politik bir kararın sonucudur. Hükümetler bir konunun "hak" olacağına karar verir ve bunu uygularlarsa bu bir hukuksal hak olmaktadır. Ahlaksal haklar ise kararlar almak ve hayatta seçim yapmak üzere insanların yeteneklerinden türetilmiş haklardır. Ahlaksal haklar yasalar tarafından uygulanmamaktadır.²¹⁰ İnsan ve hayvan hakları arasındaki

²⁰⁸ Nesrin Çobanoğlu, **Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği**, Eflatun Yayınevi, 2009, Ankara, s. 133.

²⁰⁹ Ünder H, Çevre Felsefesi, Doruk Yayınları, Ankara, 1996; Nesrin Çobanoğlu, **Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği**, Eflatun Yayınevi, 2009, Ankara, s. 134.

²¹⁰ Tannenbaum, J., Veterinary Ethics, Animal Welfare, Client Relations, Competition and Collegiality, Massachusetts, 1995 (2. Edition); Nesrin Çobanoğlu, **Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği**, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009, s. 129.

temel farklılık, hayvanların hak talebinde bulunamaması nedeniyle onların haklarının insanlar tarafından korunması gereğidir.²¹¹

Hayvanlara “hak” terimini kullanan ilk kişi Thomas Tryon olmuştur.²¹² Hayvanları korumaya yönelik ilk yasa 1641 yılında İngiltere’nin Amerika’daki Massachusetts Kolonisi’nde çıkarılmıştır. Bu yasa “*Hiç kimse genellikle insanların yararlanması için bulunan bir hayvana kötü davranamaz*” söylemini içermektedir.²¹³

1780 yılında Hollanda’da hayvanların sağlık ve refahını korumak için bir yasa çıkarılmıştır. İsviçre, Avusturya ve İsveç’te de Hayvan Koruma Kanunu bulunmaktadır. AB üyesi ülkelerde, 13 Aralık 1968 tarihli Uluslararası Taşımada Hayvanların Korunmasına İlişkin Avrupa Anlaşması’nı, 10 Mart 1976 tarihli Tarımsal Hayvan İşletmelerindeki Hayvanların Korunmasına İlişkin Avrupa Anlaşması’nı ve 10 Mayıs 1979 tarihli Kesim Hayvanlarının Korunmasına İlişkin Avrupa Anlaşması’nı imzalamışlardır.²¹⁴

21 Mart 1933, Hitler döneminde tarihinde bayılmadan hayvan kesimi yasaklayan bir düzenleme çıkarılmıştır.²¹⁵ Ayrıca 24 Kasım 1933 tarihli dayatıcı yasa, 3 Temmuz 1934 tarihli avcılığı sınırlayan yasa ve 1 Temmuz 1935 tarihli doğanın korunması hakkındaki yasayla tamamlanmıştır.²¹⁶ Nazi Almanya’sında insanlar üzerinde acımasız uygulamalara onay veren bir anlayışın hayvanlar konusunda duyarlılık göstermesi karşıtlık gibi görülmektedir. Oysa uygulamaların kökeninde Hitler’in dünya görüşü ile bir tutarlılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu

²¹¹ Ruşen Keleş, Birol Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, 1. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 141.

²¹² Paterson D, Palmer M, *The Status of Animals*, Wallingford, 1989; Nesrin Çobanoğlu, **Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği**, Eflatun Yayınevi, 2009, Ankara, s. 131.

²¹³ Nesrin Çobanoğlu, **Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği**, Eflatun Yayınevi, 2009, Ankara, s. 131.

²¹⁴ İsmet Sungurbey, *Hayvan Hakları*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1992, s. 54; Ruşen Keleş, Birol Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, 1. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 151.

²¹⁵ Ruşen Keleş, Birol Ertan, 2002, a.g.e. s. 150.

²¹⁶ Ferry L, (çev. T.İlgaz), *Ekolojik Yeni Düzen*, YKY, İstanbul, 2000; Nesrin Çobanoğlu, **Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği**, Eflatun Yayınevi, 2009, Ankara, s. 131.

görüşler ırksal çeşitliliğin korunması ile bağdaşmaktadır.²¹⁷ Hitlerin et yenilmesi ile ilgili tutumundan 2,5 yıl sekreterliği yapmış olan Traudl Junge, Hitler ile anılarından oluşan kitabında bahsetmektedir. Hitlerin et yenilmesi konusundaki tutumu ilginçtir. Junge'nın kitabında konuyla ilgili yazdıklarından kısa bir alıntısı şöyledir: *Führer (Hitler), yemek sırasında etseverlerin yemeğini boğazlarına dizmeye çalışırdı. Gerçi hiç kimseyi vejetaryenliğe döndürmek gibi bir niyeti yoktu, ama mezbahada olup bitenlerin ne kadar iğrenç olduğunu anlatırdı. Çoğunluk onun bu sohbetine alışkın olduğundan etkilenmemekteydiler. Ancak Hitler her seferinde kendine yeni bir kurban bulurdu.*²¹⁸

Hayvan hakları konusundaki en önemli belgelerden biri Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi'dir. Bu bildirme, Uluslararası Hayvan Hakları Birliği ve ona bağlı ulusal birlikler tarafından 21-23 Eylül 1977 tarihinde Londra'da hayvan hakları konusundaki 3. Uluslararası Toplantıda kabul edilmiş ve Paris'te UNESCO Sarayı'nda 15 Ekim 1978'de ilan edilmiştir.²¹⁹ Hayvan hakları savunucuları önceleri ev hayvanlarına karşı daha iyi davranılması yönünde çaba sarf ederken, zamanla bu talepler bütün hayvanlara genelleştirilmiştir.²²⁰

Türkiye'de de hayvan haklarına ilişkin ilk hukuksal düzenleme 2004 yılında yayımlanmıştır. Bu Çevre ve Orman Bakanlığı (o zamanki adıyla) tarafından hazırlanan 5199 sayılı "Hayvanları Koruma Kanunu"dur. Kanunun amacı, başta evcil hayvanlar olmak üzere bütün hayvanların, insan ve doğa kaynaklı mağduriyetlerinin

²¹⁷ Nesrin Çobanoğlu, **Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği**, Eflatun Yayınevi, 2009, Ankara, s. 131.

²¹⁸ Traudl Junge, **Hitlerin Sekreteri, Führer'le İki buçuk Yıl**, Çeviren: Vedat Çorlu, 2. Basım, Alkım Yayınevi, Ankara, s. 100-101.

²¹⁹ Ruşen Keleş, Birol Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, 1. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 151.

²²⁰ Selim Kılıç, **Çevre Etiği, Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Sonuçları**, Orion Kitabevi, Ankara, 2008, s. 171.

önlenmesini, gözetilmesini, bakımlarını, kötü muamelelerden uzak tutulmalarını, üremelerini, yaşamlarının ve sağlıklarının korunmasını sağlamaktır.²²¹

Hayvan hakları insanlar tarafından hayvanlara verilmiş olan haklar olup hayvanların bireysel olarak korunmasından ziyade tür olarak haklarının korunması ya da türlerinin korunmasını içermekte²²² ve doğal kaynaklarından biri olarak kabul edilen “hayvanlar” kavramının kapsamında nesli tükenme tehlikesinde olan ya da avlanan türler bulunmaktadır.²²³ Ancak günümüzde hayvanların da bir birey olarak değerli olduğu düşüncesi yaygınlık kazanmaya başlamaktadır. Artık hayvanlara kötülük etmek yadırganmakta, ayıplanmakta ya da cezalandırılmaktadır.²²⁴ Buna örnek olarak Türkiye’de 6 Mayıs 2015 tarihinde hayvana zarar veren bir kişinin ceza alması gösterilebilir.²²⁵

I.6.2. Deneysel Hayvanlar

Bilimin Altın Çağı’nın başlamasında hayvanlar üzerinde yapılan deneylerin önemli katkıları olmuştur. Descartes (1596-1650) anatomiye meraklıydı, hayvanlar üzerinde vivisection (canlı hayvana deneysel amaçlı ameliyat) yapmıştır, aynı şekilde Aristoteles (MÖ. 384-322) da hayvanlar üzerinde vivisection yapmıştır.^{226,227} Canlı hayvanlar üzerinde ilk deneysel çalışma, Erasistratus (MÖ. 304-250) tarafından

²²¹ Nesrin Çobanoğlu, **Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği**, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009, s. 132.

²²² Ruşen Keleş, Birol Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, 1. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 151.

²²³ Jonathan Safran Foer, **Hayvan Yemek**, Çev.: Garo Kargıcı, 3. Baskı, Siren Yayınları, İstanbul, 2015, s. 61.

²²⁴ Ruşen Keleş, **100 soruda Çevre, Çevre Sorunları ve Çevre Politikaları**, 1. Basım, Yakın Kitabevi Yayınları, İzmir, 2013, s. 174.

²²⁵ Kedi Öldüren Üniversiteliye 3 Yıl Hapis, 6 Mayıs 2015 tarihli haber, **memurlar.net** <<<http://www.memurlar.net/haber/513332/>>> (26.12.2015)

²²⁶ Engin Çalgüner ve ark. **Dünden Bugüne Hayvan Deneylerinin Bilimdeki Yeri**, II. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Konya, 2008, s. 359-361.

²²⁷ Nesrin Çobanoğlu, 2009, a.g.e. s. 138.

gerçekleştirilmiştir. Galen (MS. 129-216), domuzlarda, maymunlarda ve diğer birçok hayvan üzerinde diseksiyon (iç organlarının çıkarılarak incelenmesi) ve çalışmaları yapmıştır. Ölü hayvanlar üzerinde yapılan diseksiyon çalışmaları deneysel araştırmaların ilk adımları olarak görülürken, aslından orta çağa ait dönemlerde doğal yaşam hakkındaki bilgilerin elde edilmesi dinsizlik ile bağdaştırılmış ve dini otoriteler tarafından yasaklanmaya çalışılmıştır. Bu nedenle bilime olan ilginin yeniden uyanışı ancak 1500'li yılları bulmuştur. Bu yıllardan sonra modern anatominin kurucusu olarak bilinen Andreas Vesalius (1514-1564) köpek ve domuzlarda çalışarak, ilk defa deney amaçlı canlı hayvan kullanmıştır.²²⁸ Hayvanların deneylerde kullanılışı tıp biliminin gelişmesiyle 18. ve 19. yüzyıllarda artmıştır. Günümüzde hayvanlar başta tıbbi deneyler olmak üzere birçok deneylerde kullanılmaktadır.²²⁹ Hayvanların, deneylerde kullanılması, insan sağlığı için başka seçenek olmadığında ve araştırmacıların hayvanların yaşayacağı acıyı ve rahatsızlığı asgariye indirecek şekilde davrandıklarında etik açıdan kabul edilebilmektedir.²³⁰ Bu hayvanların birçoğu laboratuvar ortamında yetiştirilirken bir kısmı da doğadan toplanmaktadır. Hayvanlar üzerinde yapılan deneylerden çıkarılan bilimsel sonuçlar kullanılarak birçok insan hayatı kurtarılmıştır. Bunun yanında, deneyler sadece deney yapanların merakından dolayı uygulanıyorsa, bu etik bir davranış değildir.²³¹

Bilim dünyasının bakış açısı biyomerkezci ya da ekomerkezci olmadığı insanmerkezci yaklaşımı benimsediği düşünülmektedir. Dolayısıyla tıp alanında yapılan çalışmalar için hayvanlar üzerinde deneyler yapılmaktadır. Örneğin ilk

²²⁸ Engin Çalgüner ve ark. **Dünden Bugüne Hayvan Deneylerinin Bilimdeki Yeri**, II. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Konya, 2008, s. 359-361.

²²⁹ Nesrin Çobanoğlu, **Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği**, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009, s. 138.

²³⁰ Gary L. Francione, **Hayvan Haklarına Giriş, Çocuğunuz mu Köpeğiniz mi?** Çevirenler: Renan Akman, Elçin Gen, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 101.

²³¹ Nesrin Çobanoğlu, a.g.e.

klonlanan koyun olarak bilinen Dolly, ancak 227. deneme sonrasında olabilmıştır. Aynı çalışma bir insan üzerinde yapılmış olsaydı ciddi etik bir sorun olarak görülürdü.²³² Birçok hayvan, deneylerde kullanılmaktadır. Ameliyat denemelerinde; ilaç ve tedavi tekniklerinin araştırmalarında, kimyasal ve radyoaktif maddelerin denenmesinde; bombalar, yüksek hız mermileri, elik yeleklerin sınanmasında, otomotiv sektöründe hava yastıklarının denenmesinde hayvanlar kullanılmaktadır. Son yıllarda hayvanların deneylerde kullanılmasına ilişkin çalışmalar yapılmakta ve buna engel olacak yasal düzenlemeler yapılmaktadır.²³³

Günümüzde bilimsel gelişmelerin artmasıyla vivisectiona artık ihtiyaç duyulmamaktadır. Araştırmacı İlaç Firmaları Derneği (AİFD)'ne göre bilimin ilerlemesi ile alternatif yöntemler çıkmış, tıbbi araştırmalarda kullanılan toplam hayvan sayısı 20 yıl önceki oranın yarısından azdır. Buna rağmen hayvanlar zorunlu olarak kullanılıyorsa, bu hayvanlara kötü muameleden kaçınmak gerekmektedir. Bununla birlikte deneyler uygun anestezi yöntemleri uygulanarak yapılmalıdır. Ayrıca en uygun hayvan modeli seçilmeli ve en az sayıda hayvan kullanmaya gayret gösterilmelidir. Daha önceden ayrıntılı olarak deneyler yapılmışsa tekrarlanmamalı ve bilginin elde edilmesinde geçerliliği kanıtlanmış alternatif yöntemler varsa bunlar kullanılmalıdır. Kullanılabilecek alternatif deney metotları arasında hücre kültürü, doku kültürü, organ kültürü, tahlil metotları, bilgisayar metotları, tek hücreli organizma kullanımı ve bakteri kültürleri, plasenta sayılabilir. Hayvan yerine uygun

²³² Başak Ağın Dönmez, "Ekoeleştiri ve Hayvan alışmaları: Avatar, Madagaskar ve Madagaskar 2: Afrika'ya Kaçış Filmlerinde Doğa ve Hayvan Temsilleri" **Ekoeleştiri, evre ve Edebiyat**, Ed.: Serpil Oppermann, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2012, s. 282-287.

²³³ **Kozmetik Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik**, Resmi Gazete Tarihi: 15 Temmuz 2015, Sayısı: 29417.

bir alternatif bulunamıyorsa, araştırmada deney hayvanı, ancak etik kurallar doğrultusunda kullanılabilir.^{234,235}

Araştırmacı, hayvanlar üzerinde çalışmalara başlamadan önce de Hayvan Deneyleri Yerel Etik Kurulundan izin almak zorundadır. Buna ilişkin olarak ‘‘Hayvan Deneyleri Etik Kurullarının alışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik’’ bulunmaktadır. Yönetmeliğin amacı, ‘‘deney hayvanları ile yapılacak olan bilimsel araştırma, test, eğitim, ğretim gibi temel etkinliklerde kullanılan yöntem ve materyaller ile ilgili kabul edilebilir etik standartların belirlenmesine, hayvan deneyleri merkezi etik kurulu ve hayvan deneyleri yerel etik kurullarının kuruluş ve çalışmalarına, yapılması planlanan işlemlerin sunulmasına, araştırma ve çalışma önerilerinin incelenmesi ve izin verilmesine, uygulamaların izlenmesine, deney hayvanları üzerinde yapılan bütün prosedürlerin kayıt altına alınmalarına ve bu prosedürlerin anında ya da geriye doğru izlenebilmelerine, bütün işlemlerin denetlenebilirliğinin sağlanmasına ve ilgili işlemlerin gerektiğinde sonlandırılmalarına ilişkin esasları belirlemektir’’ şeklinde açıklanmıştır.²³⁶

Bu bağlamında deney hayvanları üzerinde eğitim ve araştırma yapılacak çalışmaların yürütülmesinde aşağıdaki etik kurallara uyulması gerekir:²³⁷

1. İnsan ve hayvan sağlığı konusunda bilime katkıda bulunacak eğitim, ğretim ve bilimsel amaçlı çalışmalar, uygun anestezi uygulanarak ağrıya duyarsızlaştırılan hayvanlarda gerçekleştirilebilir.

²³⁴ İsmet Sungurbey, Hayvan Hakları, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1992; Nesrin obanoğlu, **Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği**, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009, s. 139.

²³⁵ ‘‘Bunları Biliyor musunuz?’’ **Araştırmacı İlaç Firmaları Derneği** <<<http://www.aifd.org.tr/Bunlari-Biliyor-musunuz.aspx>>> (25.9.2015)

²³⁶ **Hayvan Deneyleri Etik Kurullarının alışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik**, Resmi Gazete Tarihi: 15 şubat 2014, Sayısı: 28914.

²³⁷ Nesrin obanoğlu, **Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği**, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009, s. 141-413.

2. Deneysel çalışmalarda kullanılması zorunlu olan deney hayvanlarına karşı saygı göstermek ve etik açıdan tutarlı olmak araştırmacıların başta gelen sorumlulukları arasında olmalıdır.
3. Deney hayvanları üzerinde yapılacak bütün deneysel çalışmalarda, bu konuda uygun eğitimi almış deneyimli kişiler tarafından ya da bu kişilerin denetimi ve danışmanlığı altında yürütülmelidir. İlk defa çalışma yapacak araştırmacılar anestezi ve diğer cerrahi teknikler hakkında bir eğitim almadan invazif yöntemleri uygulamamalıdır.
4. Deney hayvanların kullanılmadan geçerliliği kanıtlanmış diğer bilimsel alternatif yöntemler (video, invitro biyolojik sistemler, bilgisayar simülasyon ve matematiksel metodlar gibi) varsa hayvan üzerinde deney yapılmamalıdır.
5. Silah, cephane, deterjanlar, tütün ve kozmetik ürünlerin geliştirilmesi ya da denenmesi amacıyla hayvanlar üzerinde deneysel çalışma yapılmamalıdır.
6. Deney hayvanları üzerinde gereksiz çalışmalarda yapılmamalı ve bir hayvan, çalışmalarda bir kereden fazla kullanılmamalı ve araştırmanın sonuçlarından beklenen yararlar, kullanılacak hayvanlara verilen sıkıntıya değecek kadar önemli değilse çalışma yapılmamalıdır.
7. Deneysel çalışma için en uygun tür, cins, kalite ve sayıda hayvan modeli seçilmeli, bilimsel olarak geçerli sonuçları verebilecek mümkün olan en az sayıda ve en az kompleks tür tercih edilmelidir. Deney hayvanının ve gereç-yöntemin uygunluğunu belirlemek üzere bir ön çalışma yapılmalıdır.
8. Yetiştirilen ve deneylerde kullanılan bütün hayvanların, güncel uluslararası standart ve kurallar kapsamında türlerine uygun fiyolojik, psikolojik ve

çevresel koşullarda, uygun veteriner bakım ve yönetimi ile sağlıklı ve rahat yaşamalarına olanak sağlanmalıdır.

9. Deneysel hayvanlarının nakilleri sırasında türlerine ve özelliklerine uygun şartlar sağlanmalıdır.
10. Araştırmacılar, insanda ağrı ile sonuçlanan işlemlerin omurgalı hayvan türlerinde de ağrıya neden olacağını göz önünde bulundurarak çalışmalarını en az ağrı ve sıkıntı yaratacak koşullarda, uygun sedasyon, analjezi ve anestezi yöntemleri kullanılarak yapmalıdır.
11. Kullanılacak deneysel hayvanlarının fiziksel hareketlerini ve ihtiyaçlarını sınırlayan prosedürler çalışmanın amacına ulaşması için gerekli olan en az sürede olmalıdır.
12. Uzun süreli çalışmalarda, hayvanın yaşam koşullarının en iyi düzeyde tutulması için gerekli özen gösterilmelidir. Yiyecek ve su kısıntısı ya da kesilmesini kapsayan deneysel prosedürler, kısa süreli olmalı ve hayvan sağlığına zararlı hiçbir yan etkiye sahip olmamalıdır.
13. Çevreyi etkileyebilecek çalışmaların yürütülmesinde özel bir dikkat gösterilmelidir. Çalışma sonunda ortaya çıkan atıklar ile ölü hayvanların ve biyolojik materyalin, çevreye, insan ve hayvan sağlığına zarar vermemesi için tüm atıklar uygun şekilde imha edilmelidir.
14. Çalışmanın sonunda şiddetli ve sürekli ağrı çeken, iyileşmesi mümkün olmayan ve yaşamını sürdüremeyecek durumda ve çevresi için risk oluşturabilecek olan deneysel hayvanlarının, tercihen prosedür sırasında veya sonunda, insani bir yöntemle ve gerekçeleri belirtilerek yaşamlarına son

verilebilir. Ötenazide, ani ve ağrısız bir ölümle sonuçlanacak bir yöntem seçilir.

15. Deney hayvanları ile yapılan çalışmalar, basın-yayın gibi kitle iletişim araçları ile yayımlanmamalıdır.²³⁸

16. Kullanılacak olan dişi ve erkek sayısı mümkünse (çalışmanın gereği değilse) eşit olmalıdır ve hayvanlar gereksiz ağrı ve strese maruz bırakılmamalı, maliyet ve kolaylık hiçbir zaman hayvanın fiziksel ve zihinsel sağlığının önünde tutulmamalıdır.²³⁹

Bu konuda veganlarının görüşlerinin tamamen farklı olduğu görülmektedir. Çünkü onlar deney hayvanları dâhil, hayvanların hiçbir şekilde insanlar için kullanılmaması gerektiğini savunmaktadırlar.^{240,241}

Bazı ülkeler hayvanlar üzerindeki deneylerin alternatiflerini geliştirirken, bazı ülkelerde hayvan deneylerine kısıtlamalar getirmiştir. Mart 2013’de yürürlüğe giren yasayla kozmetik ürünlerin ve içeriğinde kullanılan malzemelerin üzerinde hayvan deneyleri uygulanmış olması halinde AB sınırları içerisinde girmesi yasaktır. Ancak bu durum söz konusu ürünlerin diğer ülkelerde satılmasına engel değildir.²⁴² Güney Kore’de de kabul edilen yasa tasarısıyla hayvanlar üzerinde kozmetik deneyler yapılması yasaklanacak ve hayvan deneyleri yapılarak piyasaya sürülen kozmetik ürünlerin ülke sınırları içerisinde satılmasını engellemiş olacaktır. “Hayvanlar

²³⁸ Nesrin Çobanoğlu, **Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği**, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009, s. 141-143.

²³⁹ Hayvan Deneyleri: Yapmalı mı, Yapmamalı mı? Yoksa Hiç Değnilmemeli? **HAYTAP Hayvan Hakları Federasyonu** <<<http://www.haytap.org/index.php/20080127858/hayvan-deneyleri/hayvan-deneyleri-yapmalı-mi-yapmamalı-mi-yoksa-hic-deginmemeli-mi>>> (21.1.2016)

²⁴⁰ **Türkiye Vegan ve Vejetaryen Derneği**, <<<http://tvd.org.tr>>> (27.4.2015).

²⁴¹ **Vejetaryen Kulübü** <<<http://www.vejetaryenkulubu.com>>> (27.4.2015)

²⁴² Avşin Kaşıkçı “Zulme Ortak Olmayın, Hayvanların Kozmetik Ürünlerde Deneylerde Kullanımı” **Veg&Nature Dergisi**, Vejetaryen ve Vegan, Sürdürülebilir Yaşam ve Hayvan Özgürlüğü Dergisi, Türkiye Vejetaryen Derneği yayını, İstanbul, Nisan-Mayıs-Haziran 2014, s. 26-29.

üzerinde kozmetik ürünlerin test edilmesine son” kampanyasına AB ülkeleri, Hindistan, İsrail ve Norveç de katılmıştır.²⁴³ Türkiye’de de 15 Temmuz 2015 tarihinde yayımlanan ve ilgili maddesinin (Md. 10) 15 Ocak 2016 tarihinde yürürlüğe giren Kozmetik Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik ile kozmetik ürünlerin hayvanlar üzerinde test edilmesi yasaklanmıştır.^{244,245} Buna rağmen tıp alanında deney hayvanlarının kullanılması ile hayvan hakları arasında etik ikilemler halen yaşanmaktadır. Tıp araştırmalarında kullanılan hayvanlar birçok insanın sağlığı için gereklidir. Ancak insan ve hayvan fizyolojik yapılarının farklı olması nedeniyle yapılan deneylerde verecekleri tepkilerinin farklı olduğu da düşünülmektedir. Bu nedenle tıp araştırmalarında hayvanların yerine yeni yöntemlerin geliştirilebileceği görüşü ağır basmaktadır.²⁴⁶

Vegan/vejetaryenlik, hayvanların öldürülmesine ve onların acı çekmesine engel olmak için atılan önemli bir adım olarak görülmektedir. İnsanlar hayvancılık ürünlerini satın almaya devam ettiği sürece yapılan protestoların hiç biri büyük bir reform yaşanmasını sağlayamayacağı düşünülmektedir. Regan, hayvanların, insanların ahlaksal bakımdan saygı göstermekle yükümlü oldukları haklara sahip olduklarını savunmuştur. Regan, özselcilik anlayışı benimsemiştir. Bu anlayış, zihni değil, bireyin kendisi esas alır. Özselci anlayışa göre belli koşullara sahip olan her varlık, başkalarına faydalı olup olmadığına bakılmaksızın kendi başlarına değerli görülür. Hayvanlara istenen saygının verilmesini sağlamak için yapılabilecek en iyi

²⁴³ İpek İtr Can “Güzel şeyler de var: Güney Kore’de kozmetik için hayvan deneyleri tarihe karışıyor” 12 Ocak 2016 tarihli yazı, **Gaia Dergisi**, <<<https://gaiadergi.com/guzel-seyler-de-var-guney-korede-kozmetik-icin-hayvan-deneyleri-tarihe-karisiyor/>>> (13.1.2016)

²⁴⁴ **Kozmetik Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik**, Resmi Gazete Tarihi: 15 Temmuz 2015, Sayısı: 29417.

²⁴⁵ Kozmetik Hayvan Deneyleri Yasağı Resmen Başladı, **Türkiye Vegan ve Vejetaryen Derneği**, <<<http://tvd.org.tr/2016/02/kozmetikte-hayvan-deneyi-yasagi-resmen-basladi/>>> (13.2.2016).

²⁴⁶ Nesrin Çobanoğlu, **Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği**, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009, s. 143.

eylem vegan/vejetaryen olmak olarak görülmektedir. Hayvanlara gerekli saygı ve değer verilmemesi türçülük (speciesism) olarak adlandırılmaktadır.^{247,248,249}

Türçülük: Bir türün kendi biyolojik türünün çıkarları lehine ve diğer biyolojik türlerin çıkarları aleyhine, önyargılı ya da yanlı davranılmasıdır.²⁵⁰ Türçülükte bir türün kendi çıkarlarını diğerlerinden üstün tutması söz konusudur.²⁵¹ Türçülük kavramı, yani türler arası ayrımcılık, ırkçılıktan, cinsiyet ayrımcılığından, din, mezhep, etnik köken veya dil farklılığı nedeniyle ayırım yapmaktan bir farkı yoktur. Türçülük insan olmadığı için insan dışı canlılara ahlaki olarak değer vermemek ve onlar üzerinde bir tahakkümün uygulanmasıdır. Türçülük kavramı ilk kez 1975 yılında Victims of Science (Bilim Kurbanları) adlı kitabıyla ün kazanan Dr. Richard Ryder tarafından kullanılmıştır. Türçü bir yaklaşım olarak insanmerkezcilik de, insanın diğer varlıklardan daha üstün olmak vasıflarından yoksun olan diğer canlı türleri ile eşit haklara, eşit çıkarlara sahip olmadığını, diğerlerine karşı farklı muamele etmeye hakkı olduğunu iddia eder. Buna göre insan, diğer canlılara karşı herhangi bir ahlaki yükümlülük duyamaz, çünkü onlar insanlardan daha aşağı konumdadırlar ve doğaları gereği insana hizmet etmek ve hayatları pahasına da olsa insanların tüm ihtiyaçlarını gidermek durumundadırlar. Dolayısıyla türçülük, hayvanları insana hizmet etmekle yükümlü birer köle veya mal olarak görür.^{252,253}

²⁴⁷ Nesrin Çobanoğlu, **Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği**, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009, s. 136.

²⁴⁸ **Türkiye Vegan ve Vejetaryen Derneği**, <<<http://tvd.org.tr>>> (27.4.2015).

²⁴⁹ Peter Singer, **Hayvan Özgürleşmesi**, 1. Basım, İngilizceden çeviren: Hayrullah Doğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 43.

²⁵⁰ Peter Singer, a.g.e.

²⁵¹ Nilgün Gökçen Demirağ, Son Bakışta Hüzün: Merhamet Etiği Olarak Levinas ve Hayvan Hakları, **Yeşil ve Siyaset, Siyasal Ekoloji Üzerine Yazılar**, Ed.: Orçun İmga, Hakan Olgun, Lotus Yayınevi, Ankara, 2012, s. 387.

²⁵² Nilgün Gökçen Demirağ, a.g.e.

²⁵³ Başak Ağın Dönmez, “Ekoeleştirme ve Hayvan Çalışmaları: Avatar, Madagaskar ve Madagaskar 2: Afrika’ya Kaçış Filmlerinde Doğa ve Hayvan Temsilleri” **Ekoeleştirme, Çevre ve Edebiyat**, Ed.: Serpil Oppermann, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2012, s. 284-285.

Gary Yourofsky'a göre veganlık hayvan haklarının en önemli bileşenidir. Çünkü öldürülen ve istismara uğrayan hayvanların %98'i et, yumurta ve mandıra üretimi sırasında gerçekleşmektedir. Bunun dışında hayvanların deneylerde kullanılması, rodeolar, hayvanat bahçeleri, hayvanların giyim sanayisinde kullanılması, avcılık, at yarışları ve hayvan dövüşleri de hayvan haklarına aykırıdır.²⁵⁴

I.7. BİYOETİK YÖNÜYLE VEGAN VE VEJETARYENLİK

I.7.1. Etik ve Biyoetik Kavramları

Etik kavramı, Yunanca ethos sözcüğünden türetilen “davranış biçimini ifade eden karakter” anlamına gelir ve felsefenin alt dalı olarak, kısaca, ahlaki değerler felsefesidir. Etik, insan eylemlerine ilişkin değerler felsefesi olarak ortaya çıkmış ve insan eylemlerini konu alır. Etik, bir eylemi, iyi bir eylem yapan niteliksel durumu sorar.²⁵⁵ Etik, “Nasıl davranmalıyım?” (Wie soll ich handeln?) sorusunu sormaktadır. Burada önemli olan nokta “Ne?” değil, “ne yapmam isteniyor?” (soll) bölümüdür. Burada açıklanmak istenen nokta, etik olarak ne doğru ya da yanlış, iyi ya da kötü, yasak ya da yasak olmayan olarak tanımlanmaktadır. Etik, şu soruları sormaktadır: Neden belli davranışlar etik açıdan uygun değildir? Neden bu ya da şu şekilde davranılması gerekiyor?²⁵⁶

²⁵⁴ Gary Yourofsky ile röportaj, “Gary Yourofsky: Veganlık Herkes içindir!” **Gaia Dergi, Sürdürülebilir Yaşam Dergisi**, Haziran 2015, Sayı: 1, s. 26-29.

²⁵⁵ Nesrin Çobanoğlu, **Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği**, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009, s. 9.

²⁵⁶ Reclam Philipp, **Ethik in Medizin**, Ein Studienbuch, 3., aktualisierte Auflage, Stuttgart, 2008, s. 21.

Biyoetik kavramı ise ilk kez 1971 yılında Van Rensselaer Potter tarafından “Biyoetik: Geçmişten Geleceğe Köprü” adlı kitabında söz etmiştir.²⁵⁷ Etik, insan-insan ilişkilerinde açık uçlu sorulara “iyi-kötü” değerlendirmeleri ile yanıtlar bulmaya çalışırken, onun önemli bir bileşeni olan sorumluluk insanla sınırlı tutulmaktaydı. Biyoetik kavramıyla insanın sorumluluk alanı, hayvanlar, bitkiler, hava, su gibi tüm bileşenleriyle birlikte ekosistemle olan ilişkisine kadar genişletilmiştir.²⁵⁸ Biyoetik, tüm canlı varlıklardan, ekosisteme kadar genişleyen ilişkiler ağında ortaya çıkan etik sorunları irdeler. En genelde biyoetiğin konusu hayattır; doğadaki bütün canlıların hayatıdır. Biyoetik ile yakından ilgili bir kavram olarak çevre etiği kavramına bakıldığında, bunun “insanlar ile doğal çevreleri arasındaki ahlaki ilişkilerin sistemli olarak incelenmesi” şeklinde tanımlandığı görmekteyiz. Çevre etiğinin konusu doğa iken, biyoetiğin konusu hayattır, yaşamdır. Çevre etiğinde düşünsel gelişmelerin sonucunda, ekosistemin sadece insana yararı nedeniyle değil, kendi değeri nedeniyle konusu olduğu savunulmaktadır. Aynı şekilde biyoetikte de bütün canlılar kendi içinde değeri olduğu için değerlidir. Bir hayvana bir değer atfetmek için onun insanlar için yararlı olması beklenmemektedir.^{259,260} Biyoetik canlılığı ilgilendiren her konu ile ilgili normların

²⁵⁷ Örs, Yaman, “Barış ve Çevre Kültürü”, “Gelişmekte Olan Bir Kavram: Biyoetik”, NÜSED, 1995; Nesrin Çobanoğlu, **Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği**, 1. Basım, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009, s. 241.

²⁵⁸ Örs, Yaman, “Gelişmekte Olan Bir Kavram: Biyoetik”, İstanbul konukevi çevresinde yapılan konuşma, 23-11-1990; Nesrin Çobanoğlu, **Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği**, 1. Basım, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009, s. 241.

²⁵⁹ Nesrin Çobanoğlu, **Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği**, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009, s. 243.

²⁶⁰ Joseph R., Des Jardins, **Çevre Etiği, Çevre Felsefesine Giriş**, 1. Baskı, Çev.: Ruşen Keleş, İmge Yayınevi, Ankara, 2006, s. 46, 526.

yapısına ilişkin düşünceler oluşturur, değerlendirmeler yapar, yeni oluşan sorunsala ilişkin çözüm önerisi oluşturur.²⁶¹

I.7.2. İnsan-Çevre İlişkisinde Etik Yaklaşımlar

İnsanların hayvanlarla ilişkilerinde, insanın doğal çevreye ilişkin tutumları önemlidir. İnsan-çevre ilişkisinde ele alınan etik yaklaşımlar aşağıdaki gibidir:

İnsanmerkezli (Antroposantrik) Etik Yaklaşım: Yalnızca insanların ahlaki bir değere sahip olduğunu varsayan kuramdır. Buna göre, her ne kadar doğal dünyaya karşı sorumluluklarımız olduğunu söylenirse de doğal dünyaya karşı doğrudan sorumluluklarımız yoktur.²⁶²

Canlımerkezci (Biyolojikmerkezci) Etik Yaklaşım: Bu yaklaşımda canlıların değerini belirleyen insana yararlı olup olmamaları değildir. Canlımerkezli etik yaklaşımda tüm yaşamın içsel bir değere sahip olduğunu varsayılmaktadır. Canlımerkezli etiğin ilk örneklerinden biri Albert Schweitzer'in yaşama saygı ilkesi olmuştur. Bu yaklaşıma yöneltilen eleştirilerin başında insanla diğer canlıların çıkarlarının çatıştığı durumlarda, insana üstünlük veya öncelik tanınması konusudur.^{263,264}

Ekolojikmerkezci Etik Yaklaşım: Bu anlayış canlımerkezci yaklaşımdan farklı olarak sadece doğadaki tüm canlıların değil, onların yanı sıra canlılığın/yaşamın

²⁶¹ Nesrin Çobanoğlu, İlke Bezen Aydoğdu, "Tıp Araştırmaları ve Hayvan Hakları Açısından Hayvan Deneyleri Etik Kurulları" **Sağlıklı Bilimlerinde Süreli Yayıncılık-2009**, 7. Ulusal Sempozyum, Araştırma ve Yayın Etiği, Ed. Orhan Yılmaz, Ankara, 2009, s.112-118.

²⁶² Joseph R., Des Jardins, **Çevre Etiği, Çevre Felsefesine Giriş**, 1. Baskı, Çev.: Ruşen Keleş, İmge Yayınevi, Ankara, 2006, s. 46.

²⁶³ Joseph R., Des Jardins, 2006, a.g.e. s. 261, 264.

²⁶⁴ Nesrin Algan, İklim Etiği, **mülkiye**, Ekoloji, Ekonomik, Politik Bir Sorun İklim Değişikliği, Cilt: XXXII, Sayı: 259, Yaz 2008, s. 191-204.

devam etmesine olanak sağlayan tüm cansız varlıkların da içsel değeri olduğunu ileri sürmektedir.²⁶⁵

Çevremerkezci Etik Yaklaşım: İnsan dâhil canlı-cansız, doğal-yapay tüm çevresel değerlerin bütünlük biçimde ele alındığı bu yaklaşım çevremerkezci etik olarak adlandırılmaktadır. Bu anlayışın ekolojikmerkezci etikten temel farkı, insan eliyle yaratılmış olan tarihi, arkeolojik ve estetik varlıkların da kendi için değerleri olduğunu kabul etmesidir.²⁶⁶

Theobald tarafından insan-çevre ilişkisinde etik yaklaşımlar farklı bir şekilde ele alınmıştır.²⁶⁷

Fizyosentrik (Physiozentrismus, holismus), canlı ve cansız varlıklarının bir değere sahip olduğunu savunmaktadır. Buradaki “physis” kelimesi Yunancadan “natür”, doğa olarak ifade edilmiştir. Bu yaklaşıma göre insan ürünü yapılar da değerlidir. Bu yapılar doğanın bütünü oluşturmakta ve insanların yaşamları için bir ortam oluşturmaktadır.²⁶⁸ Bu yaklaşım tartışan yönü bu yaklaşımda hiyerarşik bir yapının olduğu ve aslında insanmerkezli bir yaklaşım olduğu şeklindedir. Ayrıca bu yaklaşıma göre ölümcül bir hastalığa neden olan mikroorganizmaların da değerli olmaktadır.²⁶⁹

Biosentrik (Biozentrismus)'de önemli olan yaşam'dır. Bu yaklaşımının da tartışılan etik yönleri bulunmaktadır. Neden sıtma taşıyan bir sivrisineğin ya da tüberküloz basilinin hayatı insaninkinden daha değersizdir? Bu görüşü

²⁶⁵ Nesrin Algan, İklim Etiği, **mülkiye**, Ekoloji, Ekonomik, Politik Bir Sorun İklim Değişikliği, Cilt: XXXII, Sayı: 259, Yaz 2008, s. 191-204.

²⁶⁶ Nesrin Algan, a.g.e.

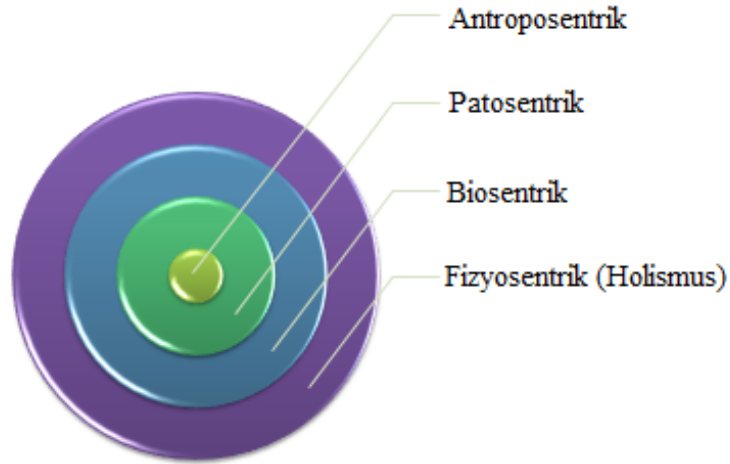
²⁶⁷ Werner Theobald, “Grüne Gentechnik-Kritik eines Bewertungsmodells” Teil 1: Bewertungsgrundlagen, **Umweltwiss Schadst Forsch**, 2009, 21: 419-432.

²⁶⁸ Busch JR, Haniel A, Knoepfner N, Wenzel G (2002) Grüne Gentechnik. Ein Bewertungsmodell. Herbert Utz Verlag, München; Werner. Theobald, “Grüne Gentechnik-Kritik eines Bewertungsmodells” Teil 1: Bewertungsgrundlagen, **Umweltwiss Schadst Forsch**, 2009, 21: 419-432.

²⁶⁹ Werner Theobald, a.g.e.

benimseyenlerin temel sorusu şudur: İnsanlar doğadaki diğer canlı varlıkların kendilerine sağladıkları yararlar açısından değerlendirebilir mi? Bu soruya verilen yanıtta göre o varlığa bir değer biçilmektedir. Varlıklara içsel değer verilmesine izin verilmemektedir. Örneğin bitkiler yiyecek için kullanıldıkları için bunlara içsel bir değer biçilmemektedir. Bu yaklaşımın temel formülü Albert Schweitzer'in Yaşama Saygı'yı açıklayan cümlesidir (*"Ich bin Leben, das leben will, inmitten von Leben, das leben will"*).²⁷⁰

Şekil 1. Çevre Etiği

W. Theobald, "Grüne Gentechnik-Kritik eines Bewertungsmodells" Teil 1: Bewertungsgrundlagen, *Umweltwiss Schadst Forsch*, 2009, 21: 419-432.

Patosentrik (Pathozentrismus)'a göre duyular ve acı önemlidir. "Pathos" Yunancadan "leid" acı kelimesinden gelmektedir. Tartışılan konular, canlılarda

²⁷⁰ Werner Theobald, "Grüne Gentechnik-Kritik eines Bewertungsmodells" Teil 1: Bewertungsgrundlagen, *Umweltwiss Schadst Forsch*, 2009, 21: 419-432.

içgüdüsel davranışlarının olmasıdır. Acıdan kaçınma davranışı içgüdüsel bir davranıştır.²⁷¹

Antroposentrik (Anthrozentrisimus)'a insanların etik değerleri önemlidir. Diğer canlıların ya da cansız varlıklara değer biçilmemekte ve onların hakları yoktur.²⁷²

I.7.3. Biyoetik Bir Yaklaşım Olarak Vegan ve Vejetaryenlik

Veganlık, doğrudan ya da dolaylı olarak hissedebilen varlıkların (bu varlıklar insan ya da hayvan olabilir) acı çekmesine sebep olan davranışlardan, etik sebeplerden ötürü bilinçli olarak uzak durulmasıdır. İnsanlar veganlığa iki ana yol aracılığıyla ulaşırlar: hayvan hakları/refahı/özgürlüğü için duyulan etik kaygı ve (hayvancılık nedeniyle zarar gören) doğal çevre için duyulan endişe.²⁷³ İnsanların, hayvanlara karşı etik ilkelere uygun olarak davranmaları hem çevre etiğinin hem de biyoetiğin gereklerindedir. İnsanların hayvanları deneylerde kullanıp öldürmeleri, evde beslemek, onları süs olarak kullanmak ya da hayvanat bahçelerine hapsetmek, acaba hayvanlara karşı etik sorumluluğun gerekleriyle ne ölçüde bağdaşmaktadır? Hayvanlar yaygın olarak bir mal (mülk) olarak görülmektedir.²⁷⁴

Türcü bir yaklaşım olarak insanmerkezcilik etik yaklaşımda, insanın diğer varlıklardan daha üstün ve akıllı olduğunu, bu nedenle de daha az akıllı ve üstün

²⁷¹ Werner Theobald, "Grüne Gentechnik-Kritik eines Bewertungsmodells" Teil 1: Bewertungsgrundlagen, **Umweltwiss Schadst Forsch**, 2009, 21: 419-432.

²⁷² Busch JR, Haniel A, Knoepfler N, Wenzel G (2002) Grüne Gentechnik. Ein Bewertungsmodell. Herbert Utz Verlag, München; Werner. Theobald, "Grüne Gentechnik-Kritik eines Bewertungsmodells" Teil 1: Bewertungsgrundlagen, **Umweltwiss Schadst Forsch**, 2009, 21: 419-432.

²⁷³ Brian A. Dominick, **Hayvan Özgürlüğü ve Sosyal Devrim**, Sonsöz, Çev.: Barış Gün, İlksen Baysaling, 1997.

²⁷⁴ Ruşen Keleş, **100 soruda Çevre, Çevre Sorunları ve Çevre Politikaları**, 1. Basım, Yakın Kitabevi Yayınları, İzmir, 2013, s. 173-174.

olmak vasıflarından yoksun olan diğer canlı türleri ile eşit haklara, eşit haklara, eşit çıkarılara sahip olmadığını, diğerlerine karşı farklı muamele etmeye hakkı olduğunu iddia eder.²⁷⁵ İnsanlar, canlılar dünyasında yalnızca kendi çıkarlarını düşünerek, doğal olarak var olmayan bir hiyerarşi yaratmıştır. Bu hiyerarşi antroposentrik'tir ve türçülük görüşüne yol açmaktadır. İnsan türünün, diğer bütün türlerden daha üstün olduğunu ve bu yüzden diğer bütün türlere hâkim olabileceğini, onları sömürebileceğini ve dilediği gibi kullanabileceğini savunan türçülük görüşü nedeniyle hayvanların bir bölümü tahrip edilmekte, bir bölümü korunmakta, bir bölümü zararlı ilan edilmektedir. Bu görüş, insanın hayvanların acı çekmediğini düşünmesine yol açmıştır.²⁷⁶

Canlımerkezci etik yaklaşım tüm yaşamların içsel bir değere sahip olduğunu varsayar.^{277,278} Bitkiler yiyecek için kullanıldığında bunlara içsel bir değer verilmemesi noktasında verilebilecek cevap, “Yaşamak için bitkileri yememiz gerekiyor fakat hayvanları yememiz gerekmiyor.”²⁷⁹ şeklinde olabilir. Vegan ve vejetaryenlere karşı olarak savunulan diğer bir görüş, doğa kanununda hayvanların birbirilerini yemeleri, dolayısıyla insanların hayvanları yemelerinin doğal olduğu şeklindedir. Burada verilen cevapta şu şekilde olabilir: İnsanların seçim şansları vardır, hayatta kalabilmek için bir başka canlıyı öldürmek zorunda değiller; ancak etobur bir hayvan bunu yapmak zorundadır. Ayrıca 4200 memeli hayvandan çok azı

²⁷⁵ Nilgün Gökçen Demirağ, Son Bakışta Hüzün: Merhamet Etiği Olarak Levinas ve Hayvan Hakları, **Yeşil ve Siyaset, Siyasal Ekoloji Üzerine Yazılar**, Ed.: Orçun İmga, Hakan Olgun, Lotus Yayınevi, Ankara, 2012, s. 386-403.

²⁷⁶ Nesrin Çobanoğlu, **Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği**, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009, s. 134.

²⁷⁷ Joseph R., **Des Jardins Çevre Etiği, Çevre Felsefesine Giriş**, 1. Baskı, Çeviren Ruşen Keleş, İmge Yayınevi, Ankara, 2006, s. 264.

²⁷⁸ Nesrin Algan, İklim Etiği, **mülkiye**, Ekoloji, Ekonomik, Politik Bir Sorun İklim Değişikliği, Cilt: XXXII, Sayı: 259, Yaz 2008, s. 191-204.

²⁷⁹ “Nuh’un Gemisinde Veganizm Etiği” **Veg&Nature Dergisi**, Vejetaryen ve Vegan, Sürdürülebilir Yaşam ve Hayvan Özgürlüğü Dergisi, Türkiye Vejetaryen Derneği yayını, İstanbul, Nisan-Mayıs-Haziran 2014, s. 7.

etoburdur.^{280,281} Spor olduğu iddiası ile avcılığın yapılmasının yanı sıra eğlence amacıyla kullanılan hayvanlar da olmaktadır. Boğa güreşleri, deve güreşleri ve sirkler buna örnek olarak verilebilir. Günümüzde et tükettiği halde avcılığı hoş görmeyen insanlar da vardır. Hayvanların zevk için avlanması hoşgörüyü karşılanmamakla birlikte eleştirilen nokta avlanma amacı ve avlanma sırasında hayvanlara karşı kötü muamelede bulunulmasıdır.²⁸²

İnsanı hayvanlardan ayıran özellikler, insanlarda kültürel ilişkilerinin, alet kullanma yeteneğinin, acı duyma yeteneğinin ve irade sahibi olması, düşünebilmesi, akıl yürütebilmesi olarak görülmektedir. Bütün insanlara başkalarının malı olmama temel hakkını tanıırken, aynı hakkı hayvanların tamamından esirgemeyi ve onlara sırf insanlar için kaynak olarak muamele etmeyi haklı kılan, etik açıdan makul bir neden var mıdır? Her şeyden önce, pek çok hayvanın ussal ya da soyut bir şekilde düşünebildiklerini yadsımak yanlış olur. Singer'e göre acıya ve hazza duyarlılık yeteneği ahlaksal muamele görmek için yeterlidir. Ona göre hayvanlarda bu yetenek vardır. Nasıl başka insanların acı çektikleri gözlemlenen davranışlarından anlaşılıyorsa, hayvanların belli davranışlarından da acı çektikleri ya da sevindikleri sonucu çıkarılabilir. İnsanlarda olan birçok önemli özelliklerin hayvanlarda da olduğuna ilişkin araştırmalar vardır.²⁸³ Hayvanların da insanlar gibi akıl yürütme becerilerinin ve duygularının olduğuna, acı ve ıstırap çektiklerine, iyi koşullarda da mutlu olduklarına inanılmaktadır.^{284,285}

²⁸⁰ Michael Pollan, **Etobur-Otobur İnkilemi**, The New York Times Bestseller, 1. Baskı, Türkçeden çeviren: İlke Önelge, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2009, s. 361-395.

²⁸¹ Jeffrey Moussaieff Masson, **Tabağındaki Yüz, Gıda Hakkındaki Gerçekler**, 1. Baskı, Çev.: Zülal Kalkandelen, Paloma Yayınevi, Ankara, 2015, s. 18.

²⁸² Michael Pollan, a.g.e.

²⁸³ Nesrin Çobanoğlu, **Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği**, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009, s. 135.

²⁸⁴ Nesrin Çobanoğlu, a.g.e.

²⁸⁵ Marian Stamp Dawkins, **Hayvanların Sessiz Dünyası** Çeviren: Füsün Baytok, 10. Basım. TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2002.

Ayrıca çoğu insan akıl yürütme yetisi ve diğer zihinsel yetiler açısından hayvanlardan daha üstün olabilir; ama bu, insanlarla hayvanlar arasında çizdiğimiz çizgiyi haklı göstermez. Hayvanların ussal olmadıkları ya da soyut biçimde düşünemedikleri doğru olsa bile, bu ahlaki bakımdan neyi değiştirir? Bazı insanların (bebeklerin ve ileri düzeyde zekâ engellilerin) zihinsel yetileri bazı hayvanlarınkinden de geridir; ama bu insanlar üzerinde temizlik malzemelerinin güvenliğinin test edilmesi ya da biyomedikal deneylerde denek olarak kullanılması dehşetle karşılanır. Bu konuda insanların ortak bir fikre sahip olmasına rağmen, hayvan çıkarlarına söz konusu olduğunda farklı yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır.^{286,287} Hayvanların bir nesne olarak muamele edilmesi kabul edilmezken, çatışma anında ya da acil bir durum söz konusu olduğunda insan çıkarına öncelik vermek kabul edilebilir. Örneğin yanan bir evden sadece tek bir canlıyı kurtarmaya vakit olsa hayvan yerine insanın kurtarılmasına öncelik verilmesi kabul edilebilir. Bu durum hayvanların ahlaki statülerinin ve içkin değerlerinin (içkin değer = içsel değer = intrinsic value, bir nesne, hem kendi içinde hem de kendisi için bir değere sahiptir.²⁸⁸) insanlara göre daha az olduğu sonucu çıkmaktadır. Ve bu durum, kadınların erkeklerden ya da siyahların beyazlardan daha az içkin değere sahip olduğunu söylemekten farklı değildir. Bütün insanlara özelliklerine bakmaksızın eşit içkin değer verilmekte ve aynı değeri hayvanlardan esirgeniyorsa, eşit gözetilme ilkesini uygulamamak haklı gösterilemez. Francione konuyla ilgili şöyle bir soru

²⁸⁶ Gary L. Francione, **Hayvan Haklarına Giriş, Çocuğunuz mu Köpeğiniz mi?** Çevirenler: Renan Akman, Elçin Gen, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 34.

²⁸⁷ Peter Singer, **Hayvan Özgürleşmesi**, 1. Basım, İngilizceden çeviren: Hayrullah Doğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 22-30.

²⁸⁸ Joseph R., Des Jardins, **Çevre Etiği, Çevre Felsefesine Giriş**, 1. Baskı, Çev.: Ruşen Keleş, İmge Yayınevi, Ankara, 2006, s. 261.

sormaktadır: “Bir yandan hayvanları yerken hayvan çıkarlarını ciddiye aldığımızı nasıl oldu da savunabildik?”²⁸⁹

Singer ve Regan’ın ahlaksal topluluğun sınırlarını sadece memeli hayvanlarla sınırlı tutmasına karşılık Schweitzer’in Yaşama Saygı Etiği ve Taylor’ın Doğaya Saygı Etiği, etiğin ilgi alanını bütün canlı varlıkları kapsayacak şekilde genişletmektedir. Schweizer’e göre her canlı, insan gibi yaşama iradesi ile doludur. Böylelikle daha yüksek ya da aşağı, daha değerli ya da daha az değerli yaşamlar arasında hiçbir ayırım yapılamaz. Schweitzer’in Yaşama Saygı kavramı için kullandığı sözcükler, Almaca, *Ehrfurcht vor dem Leben*’dır. Ehrfurcht, korku ve şaşkınlığı ile gösterilen saygıyı ifade etmektedir.^{290,291}

Hayvan hakları hareketi sadece evcil hayvanlara karşı yapılan kötü muamelenin bir sonucu değildir. Hayvan hakları hareketi hayvanların eğlence amacıyla dövüştürülmelerinin (horoz dövüşü, köpek dövüşü, boğa ve deve güreşini, rodeoları) ve oynatılmalarının, fabrika tarımcılık denilen hayvan çiftliklerinde kalabalık bir biçimde küçük bölmelere hapsedilmelerinin, ilaç endüstrisinde kullanılmasının karşısındadır.²⁹² Hayvanlar üzerinde deney yapılmadan bir ilacın piyasa sürülmesi jenerik ilaçlar ile mümkün olmaktadır. Bunun için önce orijinal ilaç kavramını açıklamak yerinde olacaktır. Orijinal ilaç, uzun araştırmalar ve klinik çalışmaları sonucu belli bir hastalık üzerinde olumlu etki yaptığı kanıtlanmış, temeli patentli bir moleküle dayanan ve daha önceden benzeri olmayan yeni ilaçlar için kullanılan bir uluslararası terimdir. Orijinal ilaçlar, dünyanın birçok ülkesinde güçlü yasalarla,

²⁸⁹ Gary L. Francione, **Hayvan Haklarına Giriş, Çocuğunuz mu Köpeğiniz mi?** Çevirenler: Renan Akman, Elçin Gen, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 15, 210-245.

²⁹⁰ Ünder H, **Çevre Felsefesi**, Doruk Yayınları, Ankara, 1996; Nesrin Çobanoğlu, **Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği**, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009, s. 136.

²⁹¹ Joseph R., **Des Jardins, Çevre Etiği, Çevre Felsefesine Giriş**, 1. Baskı, Çev.: Ruşen Keleş, İmge Yayınevi, Ankara, 2006, s. 266.

²⁹² Nesrin Çobanoğlu, **Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği**, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009, s. 135.

patent ve veri koruma hakları şemsiyesi altında belli bir süre boyunca korunurlar. Bu süre içinde, başka bir ilaç şirketinin, bu ilacın benzerini üretmesine izin yoktur. Orijinal ilacın yasal koruma süresinin dolması ile birlikte, ilaç şirketleri, orijinal ilacın benzerlerini piyasaya sürebilmektedirler. Bu ilaçlar ise “jenerik ilaç” olarak adlandırılmaktadır. Jenerik ilaçları üreten firmaların, bu ilaçları piyasaya sürebilmeleri için aşağıdaki kurallara uymaları gerekmektedir.²⁹³

1. Jenerik ilaç, orijinal ilaçla aynı etken maddeyi, aynı miktarda içermelidir.
2. Aynı formülasyonda ve farmasötik şekilde olmalıdır.
3. Orijinal ilaçla biyoeşdeğer (aynı veya benzer farmasötik şekle sahip iki ilacın eşdeğer etkilere sahip olması) olduğunun kanıtlanmış olması gerekmektedir.
4. Biyoeşdeğerliliği kanıtlanmış jenerik ilaçlar, yüz milyonlarda dolarlık araştırma harcaması yapmak zorunda kalmadan, orijinal ilaçların kanıtlanmış etkinlik ve güvenilirliğine dayanılarak piyasaya sunulurlar. Dolayısıyla jenerik ilaç çok daha ucuza mal edilebilir.

İlaç sektörünün, insanın yaşam kalitesini artırabilmesi için hem orijinal ilaçlara hem de jenerik ilaçlara ihtiyacı vardır. Orijinal ilaçlar, yeni, etkin ve daha güvenli tedaviyi insanlığın hizmetine sunarken: jenerik ilaçlar daha ekonomik bir alternatif oluştururlar.²⁹⁴ Hayvanların kullanımını açısından bakıldığında jenerik ilaçların hayvanlar üzerinde test edilmemesi veganlar açısından kabul edilebilir. Ancak jenerik ilaçların temelini orijinal ilaçlardan aldığını düşünülduğünde bunun için de yine hayvanların kullanımın söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Buna dayanarak

²⁹³ Orijinal İlaç Nedir? **Araştırmacı İlaç Firmaları Derneği**, << <http://www.aifd.org.tr/Yeni-ilac-ve-ar-ge/Orijinal-ilac-nedir.aspx>>>(26.9.2015)

²⁹⁴ **Araştırmacı İlaç Firmaları Derneği**, a.g.e.

aslında bütün yönleriyle tam anlamıyla vegan olmanın oldukça güç olduğu sonucu çıkarılabilir çünkü dünyada hasta olmayan ya da olup da ilaç kullanmayan pek az insan vardır.^{295,296} Veganlar, yemek ve ilaçlarının dışında sekonder hayvansal ürünleri ve hayvanlar üzerinde test edilmiş bütün ürünleri (kişisel bakımı, kozmetik ve temizlik ürünleri) kullanmayı da reddetmektedirler.²⁹⁷ Veganlar, hayvansal ürünleri elde edilirken hayvanların maruz kaldıkları kötü muamelenin karşısındadırlar ve hiçbir gerekçe ile bunu haklı bulmamaktadırlar. Bu noktada üzerinde durulan bir kavram “karnizm” dir.

Karnizm: Et üretiminin nasıl olduğunu bilmemeyi seçmektir. Etin bir hayvandan geldiği ve bunun şiddet sonrasında elde edildiği bilinmekte ama bu durum ya bilinmiyor gibi davranılmakta ya da görmezden gelinmektedir. Et endüstrisi de insanlar ne kadar az bilirse o kadar çok et yiyebileceği bilmektedir. Zaten insanların çoğu hayvanların, hayvansal ürünler nedeniyle öldürülmesi gerçeğiyle yüzleşmek zorunda kalmaz ve yine çoğu insan farkında olmadan hayvanlara yapılan işlemlerinin kendilerine hatırlatılmasını istememektedir. Hayvansal ürünlerin önceden pişirilmiş veya parçalanmış halde sunulması insanların bunları satın alırken söz konusu bu gerçeklikten uzak kalmalarını ve bu ürünlerin nereden geldiği konusunda pek kafa yormamalarını kolaylaştırmaktadır. Bu, et endüstrisinin istediği bir durum olup karnizmin özünü oluşturmaktadır.^{298,299,300}

²⁹⁵ **Türkiye Vegan ve Vejetaryen Derneği**, <<<http://tvd.org.tr>>> (27.4.2015).

²⁹⁶ **Vejetaryen Kulübü** <<<http://www.vejetaryenkulubu.com>>> (27.4.2015)

²⁹⁷ “Hayvan Deneyi Yapılmamış Ürünler Vegan mı? **Abolisyonist Vegan** <<<http://abolisyonistveganhareket.org/post/77066179331/hayvan-deneyi-yap%C4%B1lmam%C4%B1%C5%9F-%C3%BCr%C3%BCnler-vegan-m%C4%B1>>> (5.1.2016)

²⁹⁸ Hayvan Özgürlüğü Çevirileri “**Karnizmin Özü: Bilmeden Bilmek**” Dr.Melanie Joy’un Why We Love Dogs, Eat Pigs and Wear Cows: An Introduction to Carnism adlı kitabından alıntı. <<<http://hayvanozgurlugucevirileri.com/karnizm/karnizmin-ozubilmeden-bilmek/>>> (21.4.2015)

I.7.4. Abolisyonist Veganlık

Veganlar ile vejetaryenler arasında ve hatta veganların kendi aralarında da fikir ayrılıklarına düştükleri ve etik açıdan tartıştıkları konular bulunmaktadır. Bu konu bağlamında Abolisyonist Veganlıktan söz etmek gerekir. Abolisyonist yaklaşım 1996 yılında Gary L. Francione tarafından geliştirilen bir yaklaşımdır.³⁰¹ Abolisyonist kelimesi tarih boyunca kölelik karşıtı hareketlerin adı olmuştur. Abolisyonist yaklaşıma göre bütün canlıların ortak hakkı mülk olarak görülmemeye hakkıdır. Abolisyonist Veganlar, hayvanlara uygulanan türçülüğü reddettikleri gibi diğer ayrımcılık biçimlerini (kadın-erkek, zengin-fakir gibi) de reddeder. Abolisyonist yaklaşım, tek konulu kampanyalara destek vermez, toplumu veganlık konusunda bilgilendirme yoluyla girişimlerinin yapılması gerektiğini savunur. Abolisyonist Veganlar, şiddeti sorunun bir parçası olarak görmekte ve insan olan, olmayan herkese yönelik şiddeti reddetmesi gerektiğini savunmaktadırlar.³⁰² Bunun dışında Abolisyonist Veganlar, veganlığı doğrudan ekolojik sorunlar ile ilişkilendirmemektedir. Ekolojik sorunların kaynağının politik olduğunu ve bunun ayrıca ele alınması gerektiğini savunmaktadırlar. Onlara göre vegan olmanın tek gerekçesi etik'tir. Bunu şu cümle ile açıklanmaktadır. *“Bir nehrin özel mülk olmasına karşı çıkmak, o nehirden herkesin su içebilmesi anlamına gelirken, bir ineğin mülk statüsüne karşı çıkma kimsenin ineği kaynak olarak kullanmaması*

²⁹⁹ Michael Pollan, **Etobur-Otobur İnkilemi**, The New York Times Bestseller, 1. Baskı, Türkçeden çeviren: İlke Önelge, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2009, s. 361-395.

³⁰⁰ Jonathan Safran Foer, **Hayvan Yemek**, Çev.: Garo Kargıcı, 3. Baskı, Siren Yayınları, İstanbul, 2015, s. 238.

³⁰¹ Berk Efe Altınal, “Veganlığın Öncüleri” **Vegan Abolisyon**, Sayı:6, Güz 2015, s. 3-7.

³⁰² “Abolisyonist vegan ne demek?” **Abolisyonist Vegan** <<<http://abolisyonistveganhareket.org/SSS#A16>>> (9.7.2015)

demektir.”³⁰³ Ayrıca Abolisyonist Veganlar, doğrudan vegan olunması gerektiğini, vegan olmak için öncesinde (alışma süreci olarak) vejetaryen olunmaması gerektiğini savunmaktadırlar. Çünkü vejetaryenlik ile hayvansal ürün tüketilmekte ve bu şekilde yine hayvan sömürsünü desteklemektedir.³⁰⁴ Abolisyonist Veganların savunduğu diğer konular şunlardır: ³⁰⁵

1. Tüm hissedebilir canlıların en temel hakkı başkaları tarafından mülk (mal ve kaynak) olarak görülmemeye hakkıdır.
2. Hayvan hakları mücadelesinin temeli vegan olmaktır.
3. Sorun hayvanları nasıl kullandığı değil, hayvan kullanımınıdır. Tüm kullanımlar istismardır.
4. Hayvan haklarının yanı sıra bütün ayrımcılık biçimleri türçülük olarak değerlendirilmektedir.
5. Şiddet sorunun bir parçasıdır, şiddet çözümün bir parçası olamaz.
6. Topluma veganlık hakkında bilgi verilmelidir.

I.7.5. Veganlar Arasındaki Görüş Farklılıkları

Veganların temelde görüşleri aynı olmasına rağmen ayrıntılı olarak tartışıldığında farklı görüşlerinin olduğu görülmektedir. Bunlardan biri “karnizm” kavramıdır. Karnizm kavramı, etin dışında diğer hayvansal ürünlerinin (sekonder hayvansal ürünler: peynir, süt, yumurta gibi) tüketilmesini desteklediği gerekçesi ile veganlar

³⁰³ Berk Efe Altınal “Hayvan Hakları, Ekoloji ve Antikapitalizm” **Vegan Abolisyon, Hayvan Hakları Dergisi**, Sayı:2, Güz 2014 <<<http://abolisyonistveganhareket.org/post/106910295906/hayvan-haklar%C4%B1-ekoloji-ve-antikapitalizm>>> (24.9.20015)

³⁰⁴ “Vegan Beslenmeye Alışmak için Önce Vejetaryen Bir Beslenme Uygulanmalı mı?” **Abolisyonist Vegan** <<<http://abolisyonistveganhareket.org/oncevejetaryenmi>>> (24.9.2015)

³⁰⁵ “Abolisyonist Veganlar Neyi Savunuyor?” **Vegan Abolisyon, Hayvan Hakları Dergisi**, Sayı: 6, Güz 2015, s. 1.

tarafından kabul edilmemektedir. Bu durum, Abolisyonist Veganlar tarafından şu şekilde açıklanmaktadır: Karnizm kelimesi “karn” kökünden gelmekte ve “karn” latince et anlamına gelmektedir. Karnizm kavramı ile sekonder hayvansal ürünlerinin kullanımının etik olarak kabul edildiği anlamı ortaya çıkmaktadır. Hâlbuki yumurta, yün, deri, süt ve süt ürünleri ya da hayvanlar üzerinde test edilmiş herhangi bir ürünün kullanımı etik açıdan doğru kabul edilmemektedir. Karnizm kavramının savunucuları tarafından veganlar, vejetaryenler ve karnistler olarak üç farklı konum olduğu öne sürülmektedir. Abolisyonist Veganlar tarafından yalnızca iki konum kabul edilmektedir. Bunlar veganlık ve naveganlıktır (hayvan kullanımı) ve Abolisyonist Veganlar tarafından naveganlığın azı, çoğu, biçimi veya mutlusu olamaz, tamamı yanlış ve kabul edilemezdir. Karnizm kavramı Melanie Joy tarafından ortaya konulmuş ve Paul McCartney’nin “Eğer mezbahalar camdan olsaydı herkes vejetaryen olurdu” şeklindeki görüşünü savmaktadır. Aslında burada savunulan kavram “mutlu sömürü” olmaktadır. İster hayvanın eti, ister hayvandan elde edilmiş diğer ürünler olsun, sonuçta hayvanların sömürüsü söz konusudur ve sömürünün mutlusu olamaz.³⁰⁶ Bu açıklamalardan anlaşılacağı gibi Abolisyonist Veganlar, vejetaryen olmanın hayvan sömürüsüne karşı bir tutum için yeterli olmadığını bunun kendi içinde çelişkili olduğunu düşünmektedirler. Çünkü sekonder hayvansal ürünlerinin tüketilmesi yine de hayvan mülkiyetinin onaylanması anlamına gelmektedir.³⁰⁷ César Chávez’in ise bu konuyla ilgili ilginç şöyle bir

³⁰⁶ “Karnizm Diye Bir Şey Yoktur” **Abolisyonist Vegan** <<<http://abolisyonistveganhareket.org/post/103562607426/karnizm-diye-bir-%C5%9Fey-yoktur>>> (3.10.2015)

³⁰⁷ “Sık Sorulan Soru: Eser Miktar” **Abolisyonist Vegan** <<<http://abolisyonistveganhareket.org/post/99322704611/s%C4%B1k-sorulan-bir-soru-eser-miktar>>> (27.9.2015)

açıklaması olmuştur: “Hayvanların çektiği acıyı azaltmak istiyorsanız, et yiyip, süt ürünleri ve yumurtadan vazgeçilmelidir”.³⁰⁸

Veganların tartıştıkları ve görüş ayrımı yaşadıkları diğer bir konu ise palm yağı tüketimi ile ilgilidir. Palm yağı, palm ağacının meyvesinden üretilen bitkisel bir yağdır ve birçok dondurulmuş hazır gıdanın (hazırlanıp dondurulmuş börek gibi) yanı sıra, diğer paketli atıştırmalıklarda da (cips gibi) bulunmaktadır. Son 30 yılda popülerleşen ve üretimi yaklaşık 3 kat artan palm yağının büyük bir kısmı Endonezya ve Malezya’da üretilmektedir. Palm yağının bu kadar çok tercih edilmesinin sebepleri ucuzluğu, trans yağ içermiyor oluşu ve lezzet açısından nötr olmasıdır. Palm yağı konusunda yaşanan endişelerin kaynağı da bunların üretimi nedeniyle Endonezya’daki yağmur ormanlarının yok olması ve orangutanların yaşam alanlarının ellerinden alınıyor olduğunun düşülmesidir. Orman yıkımları sırasında orangutanların öldürüldüğü ileri sürülmektedir. Bu nedenle bazı veganlar bitkisel olmasına rağmen palm yağını tüketmemektedir. Ancak Abolisyonist Veganlar da bunun gerekli olmadığını, bunun tarım yaparken böcek, kemirgen, sürüngen vb. hayvanların zarar görmesi ile aynı olduğunu öne sürmektedirler. Bu durumda bitkisel de hiçbir şeyin tüketilmemesi gerektiğini söylemektedirler.³⁰⁹

Veganların fikir ayrılığı yaşadıkları diğer bir konuda da eser miktarda hayvansal ürünlerin tüketimi ile ilgilidir. Bazı ürünlerin içindekiler kısmında “eser miktarda hayvansal ürün içerebilir” (süt, yumurta gibi) uyarısı bulunmaktadır. Bu uyarı, ürünün hayvansal ürünlerle aynı bantta üretildiği ve içerisinde çok az miktarda da olsa hayvansal ürünün olabileceği anlamına gelmektedir. Bu uyarı, alerjik sağlık

³⁰⁸ Jeffrey Moussaieff Masson, **Tabağındaki Yüz, Gıda Hakkındaki Gerçekler**, 1. Baskı, Çev.: Zülal Kalkandelen, Paloma Yayınevi, Ankara, 2015, s. 12.

³⁰⁹ “Palm Yağı Hakkında Efsaneler ve Gerçekler” **Abolisyonist Vegan** <<<http://abolisyonistveganhareket.org/post/98797406951/palm-ya%C4%9F%C4%B1-hakk%C4%B1nda-efsaneler-ve-ger%C3%A7ekler>>> (27.9.2015)

sorunu olan birey için verilmektedir. Bazı veganlar eser miktarda uyarısına rağmen o ürünü tüketirken, bazı veganlarda (ve abolisyonist veganlar) bunu tüketmeyi reddetmektedir. Bunun dışında “Arka bahçemde beslediğim tavukların yumurtasını yiyebilir miyim?”, “Zaten satın almış olduğum deri, yün, kürk gibi malzemelerden yapılmış giyim eşyalarını giymeye devam etmeli miyim? gibi sorular da sorulmaktadır. Bunlara verilen cevaplar arasındaki farklılık bireylerin bakış açılarına göre değişmektedir. Veganlar arasında bu yönüyle iki farklı bakış açısı vardır. Birincisi “Esnek Veganlık” ikincisi “İlkesel Veganlık” ya da “Etik Veganlık” olarak adlandırılmaktadır. Bu kavramlar şu şekilde açıklanmaktadır.^{310,311,312}

Esnek Veganlık: Bu anlayışa göre vegan olmanın amacı dünyaya, hayvanlara, çevreye verilen zararı ve dünyadaki toplam acıyı azaltmaktır. Bu sebeple, örneğin Singer’a göre bir restoranda yemeğinize sipariş etmediğimiz halde peynir doğranmışsa, bunu reddetmek yerine yememiz gerekir. Singer yemeğin satın alındığını yememesi halinde çöpe atılacağını öngörerek yemeği yenmesi gerektiğini savunmaktadır. Çünkü peyniri yiyip yememek toplam acı ve zarar bakımından bir değişiklik yaratmayacaktır. Aksine insanlara veganları “marjinal” göstermeyeceği için olumlu bir davranış olarak kabul edilmektedir. Temel argüman, bu ürünlerin tüketilmesi ya da tüketilmemesi gerçek bir değişikliğe yol açmamasıdır. Yarıcı/refahçı tavır olarak adlandırılan bu görüşü Peter Singer savunmaktadır. Bu

³¹⁰ “Sık Sorulan Soru: Eser Miktar” **Abolisyonist Vegan** <<<http://abolisyonistveganhareket.org/post/99322704611/s%C4%B1k-sorulan-bir-soru-eser-miktar>>> (27.9.2015)

³¹¹ Ahmet Berkay Türkmen, “Topyekûn ve Bütünsel bir Özgürlük Talebi: Veganlığın Felsefesi” **Gaia Dergi**, 19 Aralık 2015 <<<https://gaiadergi.com/topyekun-ve-butunsel-bir-ozgurluk-talebi-veganligin-felsefesi/>>> (20.12. 2015)

³¹² Berk Efe Altınal, “Zarardan Kaçınma Yaklaşımı ve Abolisyonist Haklar Yaklaşımı” **Vegan Abolisyon, Hayvan Hakları Dergisi**, Sayı: 5, Yaz 2015, s. 15-18.

bağlamda Peter Singer takındığı faydacı/refahçı tavrıyla Gary L. Francione ve Tom Regan'dan ayrılmaktadır.^{313,314}

İlkesel Veganlık ya da Etik Veganlık: Bu yaklaşıma göre hayvansal ürünlerin tüketimi etik olarak yanlıştır. Eser miktarda olup olmaması ya da bir etkisinin olup olmaması durumu değiştirmemekte ve bu ürünler tüketilmemelidir. Hayvanları gıda veya başka amaçlarla yetiştirme, kaynak olarak kullanma, zarar verme ve öldürme eylemlerinin her biri etik olarak yanlıştır, çünkü bunların tamamı hayvanları toplumsal düzeyde kabul edilen mülk statülerini tanımak ve devam ettirmek anlamına gelmektedir.³¹⁵ Etik veganlığın önde gelen teorisyenlerinden Tom Regan hayvanların bir yaşamın öznesi olmalarından dolayı haklara sahip olduklarını öne sürmektedir. Çünkü hayvanların arzulara, duygusal bir hayata, hafızaya ve amaçlara yönelik eyleme geçme yetisine sahip olduklarını ve bu nedenle de başkaları için ifade ettikleri anlamın ötesinde kendi içlerinde bir anlamları olduğunu öne sürmektedir.³¹⁶

Bu teorik farklılıklar veganlığın salt beslenme biçimi olmaktan çok, belli düşünsel altyapısı olan ve etik kaygılar barındıran bir yaşam tarzı ve hayat felsefesi olduğunu bize göstermektedir.³¹⁷

Veganlar arasındaki bu farklı görüşler “zarar perspektifi” ve “haklar perspektifi” şeklinde de açıklanmaktadır. Zarar perspektifi ve haklar perspektifi iki ayrı etik yaklaşıma dayanmaktadır. Bunlardan biri Jeremy Bentham ve John Stuart Mill

³¹³ “Sık Sorulan Soru: Eser Miktar” **Abolisyonist Vegan** <<<http://abolisyonistveganhareket.org/post/99322704611/s%C4%B1k-sorulan-bir-soru-eser-miktar>>> (27.9.2015)

³¹⁴ Ahmet Berkay Türkmen, “Topyekün ve Bütünsel bir Özgürlük Talebi: Veganlığın Felsefesi” **Gaia Dergi**, 19 Aralık 2015 <<<https://gaiadergi.com/topyekun-ve-butunsel-bir-ozgurluk-talebi-veganligin-felsefesi/>>> (20.12. 2015)

³¹⁵ **Abolisyonist Vegan**, a.g.e.

³¹⁶ Ahmet Berkay Türkmen, a.g.e.

³¹⁷ Ahmet Berkay Türkmen, a.g.e.

tarafından geliştirilen yararçı “utilitaryen” yaklaşım, diğeri de Immanuel Kant tarafından ortaya konulan ödev yaklaşımıdır.^{318,319}

Yararçı “utilitaryen” yaklaşıma göre en fazla kişinin iyiliğini sağlayan eylem iyi eylemdir. Bireyin içsel değerleri önemsenmez. Az sayıda olan insanların daha çok zarar görecektir olması da, iyiliği çok olanların yanında ihmal edilebilir. Gerçekleşen eylemin sonuçları eylemin değerini belirler.³²⁰ Burada eylemin değeri açısından, eylemden etkilenen bireylerin sayısı ve eylemden etkilenme dereceleri önemlidir.³²¹ Kant’ın görüşüne göre ise eylemin sonucu ne olursa olsun yola çıkarken saptanan amacın niteliği eylemin değerini belirler. Bireyin sorumluluk duygusu ve iyiye yönelik içsel değerleri güçlendirilerek yapılmayan, özgür istenç olmaksızın gerçekleştirilen eylem sonucu ne olursa olsun değersizdir. Ayrıca, insan, gerekçesi ne olursa olsun hiçbir amaç için araç olarak kullanılmamalıdır.³²²

Utilitaryen (yararçı) yaklaşımda eylemin sonucu, kantiyen yaklaşımda ise eylemin amacın ve izlenen yol önemlidir. Utilitaryen yaklaşıma göre daha önce satın alınmış yün, deri ya da kürk kıyafetlerinin giyilmesini kabul edilebilir çünkü bunun için kullanılmış olan hayvanlar için sonuç değişmeyecektir. Ayrıca deney hayvanları utilitaryen yaklaşım açısından ele alındığında tıp araştırmalarında kullanılan hayvanların birçok insanın sağlıklı yaşaması için gerekli olduğunu kabul eder. Kantiyen yaklaşıma göre ise eylemin amacı ve özgür irade önemlidir ve bu nedenle

³¹⁸ Nesrin Çobanoğlu, **Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği**, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009, s. 16-17.

³¹⁹ Berk Efe Altınal, “Zarardan Kaçınma Yaklaşımı ve Abolisyonist Haklar Yaklaşımı” **Vegan Abolisyon, Hayvan Hakları Dergisi**, Sayı: 5, Yaz 2015, s. 15-18.

³²⁰ Beauchamp T L, Childress J F, Principles of Biomedical Ethics, 4. Ed., Oxford University Press, New York, 1994, s. 47-55; Nesrin Çobanoğlu, **Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği**, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009, s. 17.

³²¹ Nesrin Çobanoğlu, 2009, a.g.e. s. 17.

³²² Kant I, Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi, 1. Bas. Meteksan yay., Ankara, 1982, s. 36-38, Beauchamp T L, Childress J F, Principles of Biomedical Ethics, 4. Ed., Oxford University Press, New York, 1994, s. 56; Nesrin Çobanoğlu, **Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği**, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009, s. 17.

de bu ürünler kullanılmamalıdır. Ayrıca “arka bahçemde beslediğim tavukların yumurtasını yiyebilir miyim?” sorusu kantiyen yaklaşıma göre de kabul edilebilir değildir. Çünkü kantiyen yaklaşıma göre “*insan, gerekçesi ne olursa olsun hiçbir amaç için araç olarak kullanılmamalı*” yargısı “*hiçbir canlı gerekçesi ne olursa olsun hiçbir amaç için araç olarak kullanılmamalı*” şeklinde düşünmek mümkün olabilir.^{323,324}

Hayvan haklarında faydacı yaklaşımın temsilcisi olan Peter Singer etik boyutta kararlar verirken hayvanların çektikleri acıyı göz ardı etmemiz için hiçbir mantıklı sebep olmadığını öne sürmektedir. Singer’e göre, fiziksel veya ruhsal acı çekebilen bütün varlıklar eşit olarak değerlendirilmelidir. Buna göre, nasıl ki ırkçılık kabul gören bir tutum değilse, aynı şekilde türçülük de kabul edilmemelidir.³²⁵

Abolisyonist yaklaşımın kurucusu Gary L. Francione, hissedebilirliğe vurgu yapar. Francione, abolisyonu amaçlayan bir kuramın etik topluluğa dahil olma kriteri olarak hissedebilirliğin ötesinde bir bilişsel kapasiteyi kriter olarak öne sürülmemesi gerektiğini savunmaktadır. Bunun için öncelikle başka kişilerin mülkü olmama hakkının tanınması gerekmektedir. Hayvanların mülk statüsü ortadan kaldırılmadığı sürece, yapılacak hayvan refahına yönelik düzenlemelerin insanlarda vicdan rahatlamasına neden olacağından, hayvan sömürüsünün artması ve devamlılığını sağlayacağını savunan Francione, hayvan hakları hareketinde şiddeti de reddetmektedir.³²⁶

³²³ Nesrin Çobanoğlu, **Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği**, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009, s. 16-17, 143.

³²⁴ Berk Efe Altınal, “Zarardan Kaçınma Yaklaşımı ve Abolisyonist Haklar Yaklaşımı” **Vegan Abolisyon, Hayvan Hakları Dergisi**, Sayı: 5, Yaz 2015, s. 15-18.

³²⁵ Ahmet Berkay Türkmen, “Topyekûn ve Bütünsel bir Özgürlük Talebi: Veganlığın Felsefesi” **Gaia Dergi**, 19 Aralık 2015 <<<https://gaiadergi.com/topyekun-ve-butunsel-bir-ozgurluk-talebi-veganligin-felsefesi/>>> (20.12. 2015)

³²⁶ Ahmet Berkay Türkmen, a.g.e.

Vegan ve vejetaryenliğe ilişkin etik bakış açıları üzerindeki tartışmalar devam ederken gündeme yapay et konusu gelmiştir. Yapay et çalışmalarına, et tüketiminin artması nedeniyle başlanmıştır. Yapay et, sayesinde bir yandan artan dünya nüfusu için protein içeren bir besin kaynağı sağlanacağı, diğer yandan da hayvanlara ve doğal çevreye verilen zararın azalacağı düşünülmektedir. Yapay et, çevre ve insan sağlığı için bir alternatif olarak görülmektedir. Şu anda yapay et üretiminde sorun olarak görülen konu, üretiminin ekonomik boyuttur. Bunun da gelecekte gelişen teknoloji ile aşılabacağı ve yapay et üretiminin daha az maliyet ile gerçekleşeceği düşünülmektedir. Hâlbuki konunun ele alınması gereken başka yönleri de vardır. Bunlardan biri yapay etin, vegan/vejetaryen olup olmadığı ile ilgilidir. Çünkü yapay et üretimi için yine bir hayvanın kök hücresi gerekmektedir. Dolayısıyla yine de bir hayvan kullanımı söz konusudur. Şu anda Türkiye Vegan ve Vejetaryen Derneği tarafından bu çalışma desteklenmekte çünkü bu ve buna benzer çalışmaların et üretimine bir geçiş niteliğinde olduğu düşünülmektedir.³²⁷

Bir hayvan kök hücresinden elde edildiğine göre yapay etin vejetaryen olduğu ancak vegan olmadığı söylenebilir. Çünkü üretim aşamasında bir hayvanın kullanımı söz konusudur.

Yapay et çalışmalarının başlama nedenlerine bakıldığında doğrudan hayvan haklarına yönelik bir çalışma olmadığı anlaşılmaktadır. Gerekçe yine Genetiği Değiştirilmiş Organizma (GDO)'larda olduğu gibi artan nüfusu doyurmaktır. Ve şu anda GDO'lar ile ilgili bile kaygılar varken,^{328,329} tamamen yapay olarak üretilen bir

³²⁷ Uğur Özkan “Yapay Et: Geleneksel Etin Geleceği” **Veg&Nature Dergisi**, Vejetaryen ve Vegan, Sürdürülebilir Yaşam ve Hayvan Özgürlüğü Dergisi, Türkiye Vejetaryen Derneği yayını, İstanbul, Nisan-Mayıs-Haziran 2014, s. 18-20.

³²⁸ Hakan Reyhan, Nesrin Çobanoğlu, “Biyopolitika Biyoetik Açısından Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ve Tüketici Hakları” **II. Ulusal Veterinerlik Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Kongresi Bildiri Kitabı**, Ed.: Aşkın Yalar vd., Konya, 2008, s.275-294.

besin kaynağının sağlık için ne kadar yararlı, ne kadar zararlı olduğundan nasıl emin olabiliriz? Bu nedenle GDO konusunda olduğu gibi yapay et konusuna da ihtiyatlılık ilkesi ile yaklaşılması gerektiği düşünülmektedir.

I.7.6. Gelecekte Vegan ve Vejetaryenlik

Giderek sayısında artış gösteren vegan ve vejetaryenliğin^{330,331,332,333} gelecekte daha da yaygın olması beklenmektedir.³³⁴ Çevre etiği, çevre hakkı, hayvan hakları, sürdürülebilir kalkınma, gelecek kuşaklarımıza karşı sorumluluklar gibi konular etik açıdan tartışırken³³⁵ sürdürülebilir beslenme, dolayısıyla vegan/vejetaryenliğin biyoetik yönleriyle ele alması ve tartışılması kaçınılmaz gibi görünmektedir.

Gelecekte de vegan ve vejetaryenliğin daha yaygın olacağını düşündüren dört etken bulunmaktadır.³³⁶

- 1. Etik, dini ve spiritüel nedenler:** İnsanlar artık hayvanları sadece yiyecekleri bir et olarak görmemektedir. Onların endüstriyel sistemde acı çekmelerini istenmemektedir. Organik tarıma olan talep artmaktadır.
- 2. Ekolojik, ekonomik ve siyasi nedenler:** İnsanlar çevre sorunlarının ciddi bir şekilde arttığının farkına varmaktadır. Çevreye verilen zarar en aza

³²⁹ Banu Binbaşaran Tüysüzoğlu, Murat Gülsaçan, “Türkiye’de GDO”, **Bilim ve Teknik**, Ekim 2004, Sayı: 443, s. 36-43.

³³⁰ Peter Clarys, et. al. “Comparison of Nutritional Quality of the Vegan, Vegetarian, Semi-Vegetarian, Pesco-Vegetarian and Omnivorous Diet”, **Nutrients**, 2014, 6, 1318-1332.

³³¹ Patricia Dyett, et. al. Evaluation of a Validated Food Frequency Questionnaire for Self-Defined Vegans in the United States, **Nutrients**, 2014, 6, p. 2523-2539.

³³² “İsveç’te Etsiz Yaşam Yaygınlaşıyor” **Veg&Nature Dergisi**, Vejetaryen ve Vegan, Sürdürülebilir Yaşam ve Hayvan Özgürlüğü Dergisi, Türkiye Vejetaryen Derneği yayını, İstanbul, Nisan-Mayıs-Haziran 2014, s. 6.

³³³ Claus Leitzmann, “Vegetarian Nutrition: Past, Present, Future” **Am J Clin Nutr** 2014; 100 (suppl): 496S–502S.

³³⁴ Claus Leitzmann, a.g.e.

³³⁵ Joseph R., Des Jardins, **Çevre Etiği, Çevre Felsefesine Giriş**, 1. Baskı, Çev.: Ruşen Keleş, İmge Yayınevi, Ankara, 2006.

³³⁶ Claus Leitzmann, a.g.e.

indirmeye çalışılmaktadır. Bu konuda ihtiyatlılık ilkesinin kaçınılmaz olduğu düşünülmektedir.

3. Sağlık ve hijyenik nedenler: İnsanlar önlenmesi mümkün olan hastalıklardan dolayı mustarip olmak istememektedir. Vejetaryen yaşam tarzı ile günümüzde çok yaygın olan hastalıkların oranında düşüş olacağı bilinmektedir.

4. Sürdürülebilir Yaşam ve Barış nedenleri: İnsanlar gelecek kuşaklara sürdürülebilir bir dünya bırakma konusunda sorumluluk hissetmeye başlamaktadırlar. Bu konuda farkındalık gelişmeye başlamıştır.³³⁷

³³⁷ Claus Leitzmann, "Vegetarian Nutrition: Past, Present, Future" **Am J Clin Nutr** 2014; 100 (suppl): 496S–502S.

BÖLÜM II

YÖNTEM

II.1. ÇALIŞMA ALANI

Araştırma nitel bir özellik taşımakta ve örneklem, amaçlı örnekleme yönteminin bir çeşidi olan kartopu (zincir) örnekleme yöntemi kullanılarak seçilmiştir. Bunun için Ankara'daki vegan ve vejetaryen bireylerle iletişime geçilmiştir. Görüşülen bireyler vasıtasıyla da başka bireylere ulaşılmıştır. Çalışmanın evrenini 18 yaşından büyük ve en az iki ay vegan veya vejetaryen olan bireyler oluşturmaktadır. Vegan/vejetaryenlik süresinin en az iki ay olması bireylerin konu hakkında yeterli deneyim ve fikir sahibi olmasını sağlayacağı düşünülmüştür. Örneklem seçimine gitmeden ulaşılan ve çalışmaya katılmayı kabul eden bireyler çalışma örneklemine dâhil edilmiştir. Kişilerden izin alınarak görüşmeler ses kayıt cihazı ile kayıt edilmiştir. Görüşme 40 kişi ile yapılmıştır. Ses kaydını kabul etmeyen üç bireyin görüşmeleri araştırmacı tarafından sadece not edilmiştir.

II.2. VERİLERİN TOPLANMASI

II. 2. 1. Veri Toplama Aracının Hazırlanması

Araştırmada veriler görüşmelerden önce hazırlanan görüşme formu ile toplanmıştır. Görüşme formu araştırmacı tarafından literatürden^{338,339,340,341,342}

³³⁸ Peter Singer, **Hayvan Özgürleşmesi**, 1. Basım, İngilizceden çeviren: Hayrullah Doğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 224-255.

³³⁹ Nesrin Çobanoğlu, **Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği**, Eflatun Yayınevi, 2009, Ankara, s. 129-145.

³⁴⁰ **Vejetaryen Kulübü** <<<http://www.vejetaryenkulubu.com>>> (27.4.2015)

³⁴¹ **Türkiye Vegan ve Vejetaryen Derneği**, <<<http://tvd.org.tr>>> (27.4.2015)

³⁴² "What is a vegetarian?" **Vegetarian Society**, <<<https://www.vegsoc.org>>> (25.4.2015)

yararlanılarak hazırlanmıştır. Görüşme formu 18 sorudan ve dört bölümden oluşmaktadır (EK-1).

Birinci bölümde 8 soru bulunmaktadır. Bu sorular bireylerin tanıtıcı özelliklerini içeren demografik sorulardır.

İkinci bölüm 2 sorudan oluşmaktadır. Bu sorularda bireylerin vegan/vejetaryenlik açısından tanımlayıcı özellikleri sorulmuştur (ne kadar zamandır vejetaryen olduğu, ne tip vejetaryen olduğu).

Üçüncü bölümde ise bireylerin vegan/vejetaryen ile ilgili görüşlerinin sorulduğu 7 tane soru bulunmaktadır.

Görüşme formunun en sonunda bireyin konuyla ilgili eklemek istediği bir hususun olup olmadığı sorulmuştur (bir tane soru).

II. 2. 2. Ön Uygulama

Görüşmelerin ön uygulamaları 20-24 Haziran 2015 tarihleri arasında 5 kişi ile yapılmıştır. Görüşmeler sırasında formun bütün sorularına bağlı kalınmakla birlikte görüşmenin akışına göre ek sorular sorulabilmektedir. Ön uygulama sonrasında görüşme formunda bir düzenlemeye gidilmemiştir.

II. 2. 3. Veri Toplama Aracının Uygulanması

Görüşme öncesi bireylere çalışma hakkında bilgi verilmiş, katılımının isteğe bağlı olduğu açıklanmıştır. Veriler araştırmacı tarafından, her birey ile yüz yüze görüşme yapılarak toplanmıştır. Görüşmede sorular araştırmacı tarafından bireylere

sorulmuş ve alınan yanıtlar not edilmiştir. Kabul edilmesi durumunda görüşmeler ses kayıt cihazına da kayıt edilmiştir. Ön uygulama görüşmeleri çalışmaya dâhil edilmiştir. Görüşmeler 20 Haziran-24 Ekim 2015 tarihleri arasında yapılmıştır. Görüşme süresi ortalama 14 dakika olmuştur.

II. 2. 4. Verilerin Değerlendirilmesi

Araştırmada elde edilen verilerin nitel çalışmaya uygun olarak değerlendirilmiştir. Açık uçlu sorulardan elde edilen verilerin içerik analizi kodlanarak yapılmıştır. Kodlama verilerden çıkarılan kavramlara göre yapılan kodlama ile yani tümevarımcı bir analiz yapılmıştır.³⁴³ Görüşme içerikleri araştırmacı tarafından okunmuş ve amaç çerçevesinde önemli olan noktalar saptanmıştır. Bu şekilde konular doğrudan verilerden üretilmiştir. Konular yüzdesi çok olandan az olana doğru yazılmıştır, yüzdeler toplam 40 kişi üzerinden alınmıştır. Bazı konuların yüzdeleri bunu ifade eden bireylerin vegan ya da vejetaryen olmasına göre alınmıştır (Vegan n=21, Vejetaryen=19). Elde edilen konular şunlardır:

1. Birey, aile ve sosyal ilişkilerinde sorun yaşadığı/yaşamaktadır (30 kişi, %75)
2. Hayvanların hiçbir şekilde insanlar için kullanılmasını kabul etmiyorum (29 kişi, %72,5).
3. Vegan/vejetaryen ürünleri bulmakta zorluk yaşıyorum (25 kişi, %62,5).

Vegan ürünler: Hayvansal ürün (kırmızı eti tavuk, balık vb.) içermeyen yiyecekler, sekonder hayvansal (süt, yoğurt gibi) ürün içermeyen kek, çikolata gibi ürünler, hayvanlardan elde edilen yün, ipek vb. gibi maddeleri

³⁴³ Ali Yıldırım A, Hasan Şimşek, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, 8. Baskı, Tıpkı Basım, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2011.

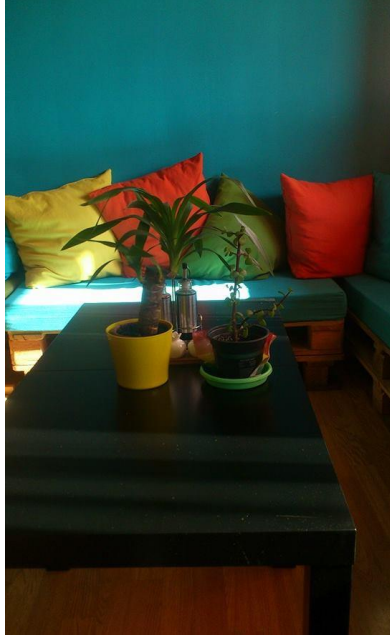
içermeyen giyim eşyaları, deriden olmayan ayakkabı ve hayvan deneyleri yapılmamış diş macunu, kozmetik, deterjan gibi ürünlerdir.

4. Vejetaryen olduğu halde vegan ürünler almakta, sekonder hayvansal ürünleri tüketmemeye çalışmakta, deri, yün, ipek vs. ürünleri kullanmamaktadır (19 vejetaryenden 11'i, %58).
5. Vegan olduktan sonra sağlığım daha iyi durumda. Vegan beslenme daha sağlıklıdır (21 vegandan 11'i, %52,3).
6. Hayvanların kendilerine yapılan işlemler hakkında rızaları yok (20 kişi, %50,0).
7. Veganlığımı sürdürmek için elinden geleni yapıyorum (21 vegandan 10'u, %47,6).
8. Vegan/vejetaryenliği insanlara anlatma konusunda sıkıntı yaşıyorum (19 kişi, %47,5).
9. Bireyin şu anda B₁₂ vitamin takviyesine ihtiyacı var ya da geçmişte takviye ihtiyacı oldu (16 kişi, %40).
10. Hayvan sömürüsüne karşı vejetaryen olmak yeterli değil, vejetaryenlik yine hayvan sömürüsünü kapsamaktadır, vegan olmak gerekir (21 vegandan 8'i, % 38).
11. Birey etik gerekçelerle vegan/vejetaryen (16 kişi, %35).
12. Kendi yemeğimi kendim yapıyorum (13 kişi, %32,5).
13. Bütün sömürü çeşitleri birlikte ele alınmalıdır (12 kişi, %30).
14. Et yersem vicdanen rahatsız olurum (11 kişi, %27,5).
15. İlaç kullanmamaya çalışıyorum (11 kişi, %27,5).
16. Doğru beslenme için bilimsel yazılar okudum/okuyorum (9 kişi, %22,5).

- 17.** Canlılar arasında hiçbir fark yok, kedi, köpek neyse, inek, keçi de benim için aynıdır. (9 kişi, %22,5, bunların 8'i vegandır).
- 18.** Sosyal ilişkilerinde “Et yenmez mi?” ifade ile çok karşılaşmaktadır (7 kişi, %17,5).
- 19.** Et yiyen bireylere vegan/vejetaryenlik hakkındaki bilgileri onları yargılamadan (“sen nasıl et yersin!” şeklindeki ifadeler kullanmadan) anlatılmalıdır (7 kişi, %17,5).
- 20.** Toplumda et algısı vegan/vejetaryenlere göre farklı (kıymayı, tavuğu vb. etten sayılmamakta), et denilince akla sadece kırmızı et gelmektedir (7 kişi, %17,5).
- 21.** Hayvansal ürünler tüketmek sağlığı söylenenin aksine bozmaktadır (6 kişi, %15).
- 22.** Et yiyenler vegan/vejetaryenlik anlatınca saldırgan davranmaktadır (6 kişi, %15).

II.3. ALANA İLİŞKİN BİLGİLER

Görüşmelere Ankara’da yeni açılmış olan vegan bir kafede başlanmıştır. Orada çalışan ya da o gün orada bulunan vegan/vejetaryen kişilere çalışma hakkında bilgi verilmiş ve araştırmaya katılmayı kabul edenlerle görüşmeler yapılmıştır. Doç. Dr. Meryem BULUT’un tanıdığı bir vegan vasıtasıyla da birkaç kişiye araştırma hakkında bilgi verilerek ulaşılmıştır. Araştırmaya katılma konusunda gönüllü olan kişiler, araştırmacıya e-posta ya da telefon ile iletişime geçmiştir. Sonrasında görüşülen kişilerin tanıdığı ve araştırmaya katılmaya kabul eden vegan/vejetaryenlere, gerek telefon gerekse sosyal medya ile araştırmacı tarafından ulaşılmıştır. Bunun dışında araştırmacının çevresindeki bireylerin tanıdıkları vegan/vejetaryenler ile iletişime geçilmiştir. Öncesinde araştırma hakkında kişilere bilgi verilmiştir. Kişilerle iletişime geçildiğinde, onlar böyle bir araştırma için kendilerine ulaşılacağını bilmekteydiler. Her birey ile konuşulup görüşme için yer ve zaman belirlenmiştir. Görüşmeler için çok gürültülü olmayan mekânlar tercih edilmeye çalışılmıştır. Görüşmeler büyük oranda Ankara/Kızılay’da olmuştur. Bazı bireylere Aralık 2014’de açılan Ankara’nın ilk vegan kafesinde (Veganka) rastlanmış, araştırma hakkında bilgi verilmiş ve görüşmeler bu kafede yapılmıştır. Bazı bireylere ise araştırmacının vegan toplantılara katılması ile ulaşılmıştır. Toplantılar çoğunlukla Veganka’da yapılmıştır. Görüşmelerin yapıldığı mekânlar işitsel kayıt açısından sorun olmamıştır, ses kaydı rahatlıkla yapılabilmektedir.

Fotoğraf 1-2. Veganka, Ankara'daki ilk vegan kafe.

Fotoğraf 3. Veganka, Ankara'daki ilk vegan kafe.

Görüşmeler sırasında araştırmacıya vegan ya da vejetaryen olup olmadığını soranlar olmuştur. Araştırmacının vegan/vejetaryen olmaması nedeniyle görüşmeleri

kabul etmeme endişesi vardı, ancak görüşmeler sırasında hiç olumsuz bir durum söz konusu olmamıştır. Bu nedenle görüşmeyi kabul etmeyen kimse olmamıştır. Kişilerin araştırmaya bakış açılarının olumlu olduğu ve bazen sorulara örneklere açıkladıkları olmuştur. Çoğu görüşme, formdaki sorularının dışında soruların sorulmasına imkân veren bir atmosferde gerçekleşmiştir. Görüşülen kişilerden bazıları vegan/vejetaryenlik ile ilgili duygu ve düşüncelerini dile getirmekten ve bu böyle bir araştırmanın yapılması konusundaki memnuniyetlerini dile getirmişlerdir. Görüşmeler bittikten sonra iki tarafın da zaman durumuna göre konuyla ilgili sohbet devam etmiştir. Bu sırada bireyin eklediği başka noktalar olunca bu araştırmacı tarafından ayrıca not edilmiştir. Bazen ses kaydı bireyin onayı ile hata talebi ile tekrar başlatıldığı olmuştur. Görüşmede ses kaydını kabul etmeyen kişilerin söyledikleri araştırmacı tarafından sadece not edilmiştir. Ses kaydını kabul etmeyen bireyler (3 kişi), araştırmacının not edebilmesi için yavaş hızla konuşma hassasiyetini göstermişlerdir. Görüşme ses kayıtları sonrasında araştırmacı tarafından dinlenerek yazılı hale getirilmiştir.

Araştırmacı sürecinde araştırmacısı da vejetaryen olmuştur. Bunda yapılan görüşmelerin yanı sıra literatür taramalarının ciddi etkisi olmuştur.

BÖLÜM III

BULGULAR VE TARTIŞMA

III.1. Görüşme Yapılan Kişilerin Tanıtıcı Özellikleri

Vegan ve vejetaryen ile yapılan görüşmelerde bireylerin genellikle araştırma ile ilgili olumlu bir tutum sergiledikleri, duygu ve düşüncelerini paylaşma konusunda istekli oldukları görülmüştür. Hatta görüşülen kişiler, düşünce ve duygularını örneklerle geniş bir şekilde açıkladıkları için birçok konuda fikirleri alınabilmektedir. Görüşme sırasında görüşme formunun dışında başka sorular da sorulabilmektedir.

Görüşülen kişilerin çoğunluğu (%72.5) genç olup 18-34 yaş aralığında ve çoğunluğu (%60) kadındır. Görüşülen kişilerin büyük çoğunluğu bekâr ve çocukları yoktur. Çocuğu olan kişilerin (2 kişi) de birer tane çocuğu bulunmaktadır. Bireylerin eğitim düzeylerine ve mesleklerine bakıldığında; büyük çoğunluğunun (%95) şu anda yükseköğrenim düzeyinde eğitim gördüğü ya da mezun durumda olduğu ve çoğunluğunun özel sektörde çalıştığı görülmektedir.

Michalak ve ark. tarafından yapılan bir araştırmaya göre de vejetaryenlerin ortak demografik özellikleri olduğu saptanmıştır. Buna göre vejetaryenlerin çoğunluğu genç nüfustan, evli olmayan, kadın, yükseköğrenim düzeyinde eğitim almış, kentsel alanda yaşayan ve sosyo-ekonomik düzeyi iyi durumda olan bireylerden oluşmaktadır.³⁴⁴ Bu açıdan araştırma bulgularının Michalak ve ark. yaptığı araştırma ile uyum gösterdiği söylenebilir.

Bireylerin vejetaryen/vegan ile ilgili tanıtıcı özelliklerine bakacak olursak, %52.5'nin vejetaryen/vegan olma sürelerinin 1-4 yıl arasında değiştiği görülmüştür. Görüşülen bireylerden %52.5'i (21 kişi) vegandır ve bu 21 veganın %86'nın bir

³⁴⁴ Johannes Michalak et. al. "Vegetarian diet and mental disorders: results from a representative community survey" **International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity**, 2012, 9:67, <<<http://www.ijbnpa.org/content/9/1/67>>> (20.1.2016)

vejetaryenlik sürecinden (bireylerin “geçiş süreci” olarak tanımladığı) sonra vegan olduğu görülmüştür (Tablo III.1.). Vejetaryenlik sürecini yaşamadan doğrudan vegan olan kişilerin sayısı 3 olup bunların hepsi erkektir. Görüşülen kişilerin büyük çoğunluğu Ankara’da yaşadığı için ve memleketlerinin büyük çoğunlukla Ankara olarak çıktığı için bu bilgi kullanılmamıştır.

Tablo III. 1. Görüşme Yapılan Kişilerin Tanıtıcı Özellikleri (n=40)

TANITICI ÖZELLİKLER	SAYI	%
Yaş Grupları		
18-24	8	20.0
25-29	12	30.0
30-34	9	22.5
35-39	3	7.5
40-44	4	10.0
45-49	2	5.0
50-54-	0	0.0
55-59	2	5.0
60 yaş ve üstü	0	0.0
Cinsiyet		
Erkek	16	40.0
Kadın	24	60.0
Medeni Durum		
Evli	4	10.0
Bekâr	36	90.0
Çocuk		
Var	2	5.0
Yok	38	95.0
Eğitim Düzeyi		
Lise mezunu	2	5.0
Üniversite öğrencisi	4	10.0
Üniversite mezunu	25	62.5
Yüksek lisans/doktora yapıyor	9	22.5
Mesleği		
Akademisyen	3	7.5
Öğretmen	3	7.5
Memur	6	15.0
Yoga eğitmeni	2	5.0
Kendi işletmesi var	5	12.5
Özel sektörde çalışıyor	16	40.0
Öğrenci	5	12.5
Vejetaryen/Vegan olma süresi		
2-6 ay	3	7.5
6 ay-1 yıl	0	0.0
1 yıl-4 yıl	21	52.5
4-10 yıl	8	20.0
10 yıldan fazla	8	20.0
Vejetaryen Tipi		
Vegan	21	52.5
Lacto-ovo vejetaryen	12	30.0
Lacto vejetaryen	2	5.0
Ovo vejetaryen	1	2.5
Pesco-vejetaryen	4	10.0
Vejetaryen/Vegan Olma Durumu		
Doğrudan vegan oldu	3	7.5
Önce vejetaryen, sonra vegan oldu	18	45.0
Vejetaryen	19	47.5
TOPLAM	40	100.0

III. 2. Vegan/Vejetaryenliği Tercih Etme Nedenleri

Bireyler, vegan/vejetaryen yaşam tarzını tercih etme nedeni olarak genellikle birden fazla gerekçe dile getirmiştir. Gerekçelerin başında “*hayvan sömürüsüne karşı bir duruş*” sergilemek ve “*etik*” gelmektedir. Sonrasında gelen gerekçelerin “*canlı yaşamına saygı*”, “*sağlık*”, “*ekoloji*”, “*vicdan*” ve “*feminizm*” olduğu görülmüştür. Bunun dışında görüşülen kişilerden 3 kişi etten tikslenme, bulantı, kusma, şikâyetlerinin olması nedeniyle vejetaryen olduğu ifade etmiştir (Tablo III.2.). Vegan ve vejetaryenlik ile ilgili yapılan araştırmalarda bireylerin bu yaşam tarzını tercih etme nedenlerinin başında etik, ekoloji ve sağlık konuları gelmektedir.^{345,346,347,348,349} Bu yönüyle elde edilen bulgular uyumluluk göstermektedir.

Tablo III.2. Kişilerin Vegan/Vejetaryenliği Tercih Etme Nedenlerinin Dağılımı (n=63)

Neden	Sayı	%
Hayvan sömürüsüne karşı bir duruş	27	43.0
Etik	16	25.0
Canlı yaşamına saygı	5	8.0
Sağlık	5	8.0
Ekoloji	3	5.0
Bulantı, kusma, etten tikslenme	3	5.0
Vicdan	2	3.0
Feminizm	2	3.0
TOPLAM*	63	100.0

* Birden fazla yanıt veren olmuştur. Yüzdeler katlanmış n üzerinden alınmıştır

³⁴⁵ Matthew B. Ruby, Vegetarianism. A blossoming field of study, **Appetite**, 58, 2012, p.141-150.

³⁴⁶ Hank Rothgerber “A meaty matter. Pet diet and the vegetarian’s dilemma” **Appetite**, 68, 2013, p. 76-82.

³⁴⁷ Cynthia Radnitz et. al. “Investigation of lifestyle choices of individuals following a vegan diet for health and ethical reasons” **Appetite**, 2015 Jul 25; 90: 31-6.

³⁴⁸ Sarah R. Hoffman et. al. “Differences between health and ethical vegetarians. Strength of conviction, nutrition knowledge, dietary restriction, and duration of adherence” **Appetite**, 65, 2013, 139–144.

³⁴⁹ Nick Fox, Katie Ward, “Health, ethics and environment: A qualitative study of vegetarian motivations” Research Report, **Appetite** 50, 2008, p. 422–429.

III.2.1. Hayvan Sömürüsüne Karşı Bir Duruş

Görüşülen kişilerin çoğu (% 43) hayvan sömürüsüne karşı bir duruş olarak bu yaşam tarzını seçmiştir (Tablo III.2.). Ayrıca görüşülen kişilerin %72,5'i (29 kişi) hayvanların hiçbir şekilde insanlar için kullanılmaması gerektiğini savunmaktadır.

Hayvanların maruz kaldığını sömürü ile ilgili olarak görüşülen bir veganın ifadeleri şu şekildedir:

“Hayvanlar hiç görmediğim yerde eziyet çekiyorlar, bir yerde bu iş başlıyor ve bitiyor, hayvan paketlenip besin haline getirilip bana sunuyor. Bu sürecin dışında oluyorum, ben görmüyorum. Aradaki bağı bilmiyorum” (39 yaşında, kadın, vegan).

Ayrıca görüşülen kişilerden 9'u bütün hayvanların eşit olduğu dile getirmiştir. Onlara göre nasıl ki kedi ve köpek eti yenilmiyorsa inek ve keçi eti de yenilmemelidir. Kedi, köpek neyse, inek ve keçi de onlar açısından aynı taşımaktadır. Hayvanlar arasında bir fark yoktur, hepsine verilen değer aynı olmalıdır. Bu fikri savunan 9 kişiden 8'i vegandır ve vejetaryen olan bir kişi de çok mecbur kaldığında sadece yumurta yediğini söyleyen biridir.

Konuyla ilgili yine bazı kişilerin açıklamaları şöyledir:

“Kediye zarar verildiğinde insanlar üzülüyor. Tümüyle hiçbir farkı yok. Kedilerin, danaların kuzuların arasında hiçbir fark yok. Ben insanların arasında da herhangi bir fark yok. Pekâlâ, cezalandırılması lazım. Ve ileride Einstein de söylüyor, göreceğiz mutlaka, bunların hepsi suç olacak” (30 yaşında, erkek, mecburiyet nedeniyle lacto-ovo vejetaryen, mümkün olduğu kadar vegan olmaya çalışmaktadır).

“Kedi, köpek neyse, inek de benim için aynı, ikisi de ayrı ayrı bireylerdir” (19 yaşında, erkek, vegan).

III.2.2. Etik

Görüşülen kişilerin çoğunun gerekçesi hayvan sömürsü iken, %25'i etik gerekçelerle vegan/vejetaryen olduklarını ifade etmişlerdir. Bununla ilgili görüşülen vegan/vejetaryen bireylerin bazılarının sorgulamaları olmuştur. Onlar hayvanların yaşama haklarının olduğunu düşünmekte, insanların hayvanlara karşı olan tutumlarında doğru olanı yapması gerektiğini savunmakta ve veganlığı insanlığın bir gereği olarak görmektedirler. Onlara göre normal, beklenen ve doğru olan tutum veganlıktır. Görüşülen kişilerin konuyla ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Vegan olmak hayvan severlik değil, doğru olanı yapmaktır” (19 yaşında, erkek, vegan).

“Hayvanların konuşamaması beni etkiliyor” (33 yaşında, erkek, vegan).

Burada aslında bahsi geçen konu yeterlilik konusudur. Bir insana bir işlem yapılacağında, örneğin hastanede tıbbi bir müdahale yapılmadan önce hastadan onay (aydınlatılmış onam) alınmalıdır. Bunun için hastanın yeterliliğinin olması gerekir. Yeterlilik bireyin karar verme yetisi için; iletişim kurabilmesi, verilen bilgiyi anlaması, birtakım değerler ve amaçlara sahip olması ve karar hakkında düşünebilme yetisinin bulunmasıdır. Yeterliliği olmayan kişiler (demans hastaları, bebekler, bilinci kapalı bireyler vs.) hakkındaki kararı birinci derecedeki yakınları almaktadır ve bu duruma ayrıca hassasiyet gösterilir, çünkü başkası adına karar verme durumu söz konusudur.³⁵⁰ Burada da söz edilen hayvanlar açısından aynı durum olmaktadır. Konuşamayan ve dolayısıyla kararını söylemeyen bir canlı hakkında karar verilmektedir. Bu karar hayvanın yenilmesi, sevilmesi ya da eğlence için

³⁵⁰ Nesrin Çobanoğlu, **Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği**, Eflatun Yayınevi, 2009, Ankara, s. 71.

kullanılması şeklinde geniş bir yelpazede düşünmek mümkündür. Bununla ilgili bir kişinin ifadeleri şu şekildedir:

“İnsanın insana yaptığını da reddediyoruz. Bütün canlılar için bu geçerli, ama hayvanların kendini ifade edememe durumu var. O noktada daha çok hassasım” (31 yaşında, kadın, vegan).

Hayvanların eğlence için kullanılmasına karşı görüş bildiren bir kişinin ifadesi de şu şekildedir:

“Eğlenmek için kimsenin küçücük kafeste kalmasını istemiyorum. Benim eğlenmem için ya da sizin eğlenmeniz için, başka bir canlının ölmesini de istemiyorum. Çünkü hepsinin alternatifi mevcut, ben sırf birini öldüreceğim diye, spor olsun diye avlanmayı hiçbir şekilde kabul edemiyorum.” (18 yaşında, kadın, vegan).

“Her canlı kendisi için vardır. Bir köpeği eğitirken çok canlarını acıtıyorlar. Sirklere de karşıyım. Benim güvenliğimi neden köpek sağlıyor, ben sağlayım. O zekâ ile insan kendi kendini koruyabilmeli” (31 yaşında, kadın, vegan)

Bu ifadelerden kişinin hayvanlara ahlaki bir değer verdiğini ve hayvanların insanlar için var olmadığını, kendisi için değerli olduğunu düşündüğü anlaşılmaktadır.

Görüşülen çoğu kişi, hayvanları yenilecek ve sevilecek hayvanlar olarak ayrıldığını ifade etmiş ve bu davranışın etik olmadığını dile getirmiştir. Nasıl ki toplumda engelli bireyler varsa ve bunlara her bireye davranıldığı gibi davranılıyorsa, nasıl ki onların da hakları da varsa aynı şekilde hayvanların da aynı hakları olması gerektiğini düşünmektedirler. Bununla ilgili görüşülen kişilerin ifadeleri şu şekildedir:

“Hayvanların mal ve mülk olarak görülmemesi gerektiğini düşündüğüm için çünkü insanlar hayvanları kategorize ederken sevilecek hayvanlar, yenilecek hayvanlar, daha az zeki olanlar, daha zeki olarak kategorize ediyor ama baktığımızda down sendromlu olan insanlar var, zekâ seviyesi bizden düşük olan insanlar var, kas kuvveti bizden düşük olan insanlar var. Bunlara karşı bir ayrımcılık yapıldığında bunun etik bulmuyoruz. Ama hayvanları zekâlarına, görünüşlerine göre ayırdığımızda bu etik oluyor!” (21 yaşında, erkek, vegan).

“Benimle iletişim kurabilecek seviyede sinir sistemi gelişmiş canlıları yeme taraftarı değilim. Bence etik olarak doğru değil, her gün et yemek, doğadan bütün canlıları, avcılar bile gerektiği kadar öldürür, gereğinden fazla öldürmez. Biz gereğinden fazla öldürüyoruz ve ben bu sistemin, hem bireysel olarak bu sisteme katkı sunmamak hem de mecburiyet nedeniyle lacto-ovo yaratmak, bunu normalleştirmek açısından, insanlar niye bir insan etyemez diye düşünüp bir kafa yorsunlar istediğim için, biraz da toplumu bilinçlendirmek için böyle bir besleniyorum” (26 yaşında, erkek, pesco-vejetaryen).

İnsanların dünyadaki en akıllı varlık olduğunun kabul edilmesi halinde bile bunun hayvanları sömürülmesi anlamına gelmediğini ifade eden bir veganın cümleleri şu şekildedir:

“İnsanlar etçil, bunu yapabiliyor olmam, yapmamı gerektirmez.” (19 yaşında, erkek, vegan).

Yapılan bir çalışmada evinde kedi/köpeği olanların konuyla ilgili etik sorgulamaların daha fazla olduğu saptanmıştır. Araştırmada bireylerin konuyla ilgili sözleri şunlardır:

“Evde hayvanlarım olunca onlara benzeyen şeyleri yemek istemedim, tiksindim. İtalya’da tavşan çok yeniliyor, tavşan benim kedime çok benziyor. Duygusal açıdan...” (31 yaşında, erkek, pesco-vejetaryen).

“Kedi ve bir köpek bakmaya başladım evde, bunları evimde kendi çocuğum gibi bakmaya başlayınca insanın yaşama bakış açısı değişiyor. Onlarla aynı ortamı paylaşmak, ilgilenmek, sanırım bu biraz farkındalık sağladı. Biraz hayvan hakları, hayvan özgürlüğü gibi konularla ilgilenince vegan ve vejetaryenliğin de içine girmeye başladım” (26 yaşında, kadın, vegan).

“Evde beslediğim hayvanları düşündüm, arada bağlantı kurdum, gözlerine bakıp bundan rahatsız oldum” (29 yaşında, kadın, vegan).

Ayrıca kişilerin kedi/köpeğini et ile besleyip beslememe arasında bir ikilem yaşadıkları görülmektedir.³⁵¹ Bu ikilem hakkında sosyal medya üzerinde paylaşımda bulunan bireyler de olmaktadır.

III.2.3. Canlı Yaşamına Saygı

Görüşülen bireylerden 5’i canlı yaşamına saygı ifadesiyle vegan/vejetaryen olma gerekçesinden söz etmiştir. Bazı bireylerin konuyla ilgili düşünceleri şunlardır:

“(Hayvanın) yaşam hakkını elinden alıyorsun” (31 yaşında, kadın, vegan).

“Ben vegan olacağım için bir hastalığım olsa da hayvanlara kullanmaya dönemem ben. Çünkü bu nasıl bir şey, türcülük oluyor bu, ben ölmeyim de başka bir hayvan ölsün. Benim evrimsel eksikliğiminiz başka bir hayvandan çıkarmak gibi oluyor. Bunu doğru bulmuyorum ben” (24 yaşında, erkek, vegan).

³⁵¹ Hank Rothgerber “A meaty matter. Pet diet and the vegetarian’s dilemma” **Appetite**, 68, 2013, p. 76-82.

“Veganizmin özü tüm canlıların eşit olmasına dayanıyor. Hayvan özgürlüğü düşüncesi ile başlamalı... Bütün canlıların sadece hayvan değil, kadınların, eşcinsellerin, böceklerin, hayvanların hepsinin yaşama hakkı olması gerektiğinden düşündüğümünden, özgürce ve sömürü altında yaşaması gerektiğini düşündüğüm için vegan oldum” (26 yaşında, kadın, vegan).

“Biz, bazı canlıları yemek için öldürüyoruz. Hayvanların bizden hiçbir farkı olmadığını düşünüyorum... Bu dünyayı onlarla beraber paylaşıyoruz. Hatta yeri geliyor, onların yerlerini işgal ediyoruz” (25 yaşında, kadın, ovo-vejetaryen).

“İnsan hayvandan üstün değil” (29 yaşında, erkek, lacto-ovo vejetaryen).

“Her türlü müdahale, bir canlının alınana girecek her türlü müdahale, hayvanların endüstri için kırılmasından, kedilerin evdeki başka bir insan için tüylerinin kesilmesine kadar, diğer bir türün iyiliğini için hayvana yapılan hiçbir müdahaleyi doğru bulmuyorum” (27 yaşında, kadın, vegan).

III.2.4. Sağlık

Vegan/vejetaryenliği tercih etme nedenlerinden biri sağlık olmuştur. Amaç vegan/vejetaryen beslenme tarzı ile daha sağlıklı olmaktır. Bu şekilde kilo veren bireyler olmuştur. Bunu görüp kilo vermek için vegan/vejetaryen olan kişiler olmaktadır. Bu konuyu, görüşülen bir kişi şu ifadeler ile açıklamaktadır:

“Annem vejetaryen 4 aydır, ama kilo vermek için, benim kilo verdiğimi görünce”(30 yaşında, erkek, vegan).

Bunun dışında bu beslenme tarzının daha sağlıklı olmanın yanı sıra daha lezzetli olduğunu savunan bireylerde olmuştur.

“İnsanlar biraz daha alternatiflerinin olduğunu bilseler, gene lezzetli yaşayabileceklerini ve işin sağlıklı olduğunu bilseler bu yolu seçeceklerini düşünüyorum” (29 yaşında, erkek, vegan).

Görüşülen veganlardan 11’i (21 vegandan 11’i, %52,3) vegan olduktan sonra sağlıklarının daha iyi olduğunu dile getirmiştir. Görüşülen 40 kişiden 6’sı hayvansal ürün tüketiminin sağlığı söylenenin aksine bozduğunu inandığını söylemiştir. Veganlardan 3’ü B₁₂ takviyesi almak zorunda kaldığını, toplamda da 16 kişi (% 40) şu anda B₁₂ takviyesi aldığını ya da geçmişte almış olduğunu ifade etmiştir.

Her ne kadar vegan/vejetaryenliği tercih nedenlerinden biri sağlık olsa da görüşülen bireylerden hiçbirinin tek ve birincil nedeninin sağlık olmadığı görülmüştür. Hatta tam tersi görüşte olup sağlığının kötü olabilme olasılığına karşı yine de bu yaşam tarzını benimsemiş olan ve bundan vazgeçmek istemeyen birey olduğu görülmüştür. Bir veganım konuyla ilgili şöyle ifadeleri olmuştur:

“Kesinlikle sağlıklı, genç olayım diye bir derdim yok. Hayvanların insanlar için olmadığını düşünüyorum” ...“Deseler ki sen et tüketmediğin için böyle unutkanısın, varsın olsun. Önemli bir şey değil benim için. Et yiyince süper zekâ bir şey olmayacağım sonuçta”... “Sağlık, rejim nedeniyle vegan olanlar daha sonra dönüyor. Çünkü cildim biraz güzelleşsin, kilo vermek için et yemeyenler sonra bunu bırakıyor, en geç 1 ay sonra ette dönüyor” (33 yaşında, erkek, vegan).

Sağlığın tanımının içerisinde ruhsal sağlık de ele alınmakta ve bu yönüyle de görüşülen bir bireyin şu ifadeleri olmuştur:

“Vegan olduktan sonra kendimi yararlı ve huzurlu hissediyorum” (31 yaşında, kadın, vegan).

Yine aynı bireyin sağlık ile ilgili şöyle bir ifadesi var:

“Benim ilk ilgilendiğim... tamam sağlığımda önemli ama benim ilk ilgilendiğim konu hayvan haklarıdır. Bir canlının yaşam alanına saygı, yapabildiğim kadar tabii ki” (31 yaşında, kadın, vegan).

Bu ifadeden anlaşılıyor ki bireylerin birincil nedeni sağlık olmamıştır. Bunun yanı sıra sağlık sorunu nedeniyle vejetaryenliğe bir süreliğine ara vermek zorunda kalan bir kişi olmuştur. Konuyla ilgili bireyin açıklamaları şu şekildedir:

“Muhtemelen tümüyle iyileştikten sonra yine yemeyeceğim et. Şimdi yiyorum, aa böyle harika, severek yemiyorum, biraz böyle zorunluluktan. Bir de bundan 6 ay öncesinde çok unutkan olmaya başlamıştım. Bir takım şeyleri unutmaya başladım, bu beni panikledi. Hani B₁₂'im eksik görünmüyor ama unutkanlığım var. O yüzden de azıcık azıcık yemeye başladım, sonra hastalık teşhisi konulduktan sonra şimdi direkt kırmızı et yeniliyor ne yazık ki” (55 yaşında kadın, lacto-vejetaryen).

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı gibi, kişi et tüketiyor olmaktan memnun değil ve sağlığı düzeldikten sonra yeniden vejetaryen beslenme tarzına devam etmeyi planlamaktadır. Birey bunu bir süreç ve bir mecburiyet olarak görmektedir.

Ayrıca vegan/vejetaryen beslenmenin sağlığı bozduğuna, hormonları bu beslenme tarzı nedeniyle iyi çalışmadığına ilişkin toplumda bir ön yargı olduğunu ve bu konuda açıklama yapan bir kişinin ifadeleri şu şekildedir:

“Et yemeyin erkeğin hormonları değişik çalışır, genelde gayler et yemiyorlar şeklinde bir düşünce var, benim başıma öyle bir şey gelmedi. Bazen arkadaşlarım bana takılıyorlar, gülüp geçiyorum, bende bir değişiklik olmadı, aynı cinse ilgi duymuyorsunuz kesinlikle” (33 yaşında, erkek, vegan).

Bu toplumsal ön yargının oluşmasında geçmişten günümüze et yemenin erkeğe, bitki yemenin ise kadına yakıştırılmasından geldiği de söylenebilir.

Ayrıca görüülen veganlardan biri sağlık sorunu yaşadığını ve vegan ürünleri bulmakta zorluk yaşadığı için sağlığının daha da olumsuz etkilendiğinden söz etmiştir. Dolayısıyla burada sağlık açısından yaşanan olumsuzluğunun kaynağı aslında vegan ürün bulamamak olduğu söylenebilir. Bireyin bununla ilgili sözleri aşağıdaki gibidir:

“Ben aynı zamanda şeker hastası adayı olduğum için düzenli diyet yapıyorum, zaten hiçbir şey bulamıyorsunuz, arada kendiniz için atıştırmalık bir şey arıyorsunuz, şekeriniz düştüğu zaman, gene bulamıyorsunuz. Aç kaldığım için daha çok şekerim düşüyor, bayağı problem yaşıyorum” (27 yaşında, kadın, vegan).

III.2.5. Ekoloji

Vegan/vejetaryen beslenme tarzının ekolojik açıdan yararlı olacağını düşünen bireyler de olmuştur. Bunlardan bazılarının ifadeleri şu şekildedir:

“Hayvan endüstrisi, hava kirliliğine neden oluyor. Coğrafya okudum, yüksek lisans yapıyorum, araştırıyorum, biliyorum” (25 yaşında, kadın, vegan).

“İnsan, ben dünyanın efendisiyim diyor, dini ile kültürü ile yani her şeyi ile sadece ben varım diyor” (47 yaşında, erkek, vegan).

“Biraz daha barışık oluyorsun, doğa ile barışık oluyorsun, tabii bu senin mükemmel olduğunu göstermiyor ama en azından yapabileceğın kadar yapmak, çünkü et yememek yapabileceğiz bir şeydir. Yün giymemek... yaşıyorum, çok da mutlu yaşıyorum” (31 yaşında, kadın, vegan).

Burada amaç aslında insanların doğa ya verdigi zararı aza indirmektedir. Hayvansal ürün yemeden insanlar yaşayabilir dolayısıyla onlara göre bu

yapılmalıdır. “Sürdürülebilir beslenme” kavramı olarak vegan/vejetaryenlik düşünüldüğünde konunun gelecek kuşaklara karşı sorumluluklarımız konusunu da kapsadığını anlaşılmaktadır.

III.2.6. Bulantı, Kusma, Etten Tikslenme

Bu yaşam tarzının bilinçli olarak tercih edenlerin yanı sıra bunu mecburen yapan kişiler de bulunmaktadır. Bu şekilde vejetaryen olan üç kişi ile görüşülmüştür. Bu kişiler et yememe durumlarının kendi tercihleri olmadığını, et yediklerinde fizyolojik açıdan şikâyetlerinin (mide bulantısı, kusma vb.) olduğunu söylemişlerdir. Bu konuyla ilgili kişilerin ifadeleri şu şekildedir:

“Üç yaşındaymışım, eti çok seviyormuşum, sulu köfte yapmışlar, çok beğenmişim, tekrar yapmak için yeni et almışlar, onu da çiğ çiğ yiyince, çiğ etten sonra bir daha yememişim...toplumun şeyi var, “niye yemiyor” yani benim midem almıyor. Tercihimmiş gibi görülüyor. Baskı yapılıyor. Toplumsal baskı var yani” (22 yaşında, kadın, lacto-ovo vejetaryen).

“Ben doğuştan vejetaryenim. Ben seçmedim. Genetik. Hem midem bulanıyor, hem de yeme isteğim yok. Kokusundan bile midem bulanıyor. Benim elimde olan bir şey değil. (Hayvanlar) insanlar için kullanıyor diye bir düşüncem yok, mecburen ihtiyaçları, tüketilmesi gerekir ama tabii ki kötü muameleye karşıyım. Yenmesi konusunda bir acıma duygum yok. O nedenle tercih nedenim değil” (32 yaşında, kadın, lacto-ovo vejetaryen).

Bu şekilde vejetaryen olan üç kişiden biri fizyolojik şikâyetinin yanı sıra sonrasında hayvan hakları açısından bu yaşam tarzına devam ettiğini dile getirmiştir. Kişinin konuyla ilgili cümleleri şu şekildedir:

“Etten mide bulanıyor şu an. Hiçbir eti çiğneyemiyorum, kokusundan miden bulanıyor. Yani herhangi bir politik bakış açısı nedeniyle karar vermedim. Sonra şunu düşündüm, vejetaryen olduktan sonra, bir süre sonra, ben hayvanları çok seviyorum. Örneğin ben kuzuyu çok severim, kuzuyu görsem sarılırım yani. Bir kedim var, yani bir kedi sever gibi severim. Sonra düşündüm, sevdiğim bir hayvanı yiyorum. Mesela civcivler de o şekilde, civcivleri de çok severim. Sonra onlar tavuk oluyor ve ben onları yiyorum, piliçleri. Bu düşünce bana korkunç gelmeye başladı bir süre sonra, bir şeylerin öldürüp yeniliyor olması, düşüncesi çok rahatsız edici. Sonradan bu düşünce geliştirdi” (40 yaşında, kadın, lacto-ovo vejetaryen).

Görüşülen bu kişiler (mide bulantısı, kusma şikayetleri nedeniyle et yemeyen) kendilerini vejetaryen olarak tanımlarken, görüşülen bir vegan bu şekilde vejetaryen olan kişileri vejetaryen olarak kabul etmediğini ifade etmiştir. Birey bu düşüncesini aşağıdaki ifadeler ile açıklamaktadır:

“Bazıları var, etten tiksindiği için et yemiyor, onlar vejetaryen değil, hayvan sömürüsüne karşı olduğu için et yemeyen kişiler vejetaryendir” (26 yaşında, kadın, vegan).

III.2.7. Feminizm

Görüşülen kişilerden bazıları feminist bakış açısından dolayı vegan/vejetaryen olduğunu ifade etmişlerdir. Bununla ilgili görüşülen bireylerin ifadeleri şu şekildedir:

“Ataerkil düzeninin, kadınların da bir yerde hayvanlaştırılması, hayvanları da kullanması vs. bunların hepsinin çözülmesi için et yenilmemesi gerekir diye düşünüyorum.” (32 yaşında, kadın, lacto-ovo vejetaryen).

“Kadın şiddeti ... bunun et yemekle bir ilişkisi var. Hakikaten öyle, çünkü gücünün güçsüz üzerindeki egemenliği, ezme ezilme ilişkisi her yerde var” (30 yaşında, erkek, lacto-ovo vejetaryen).

Görüşülen kişilerden 12’i (%30) bütün sömürü çeşitlerinin birlikte ele alınması gerektiğini savunmuştur. Yani kadına yönelik şiddet, çalıştırılan çocukların vb. konuların hayvan sömürüsü ile birlikte ele alınması gerektiği düşünmektedirler. Buradaki savunulan görüş bir sömürünün diğer sömürüleri beraberinde getireceğidir. Bir sömürüye engel olmak isteniyorsa hiç birine izin verilmemelidir. Bu konuyla ilgili kişilerin cümleleri aşağıdaki gibidir:

“İnsanın vegan olması öncelikle türçülüğe karşı olmakla başlamalı, veganizmin özü tüm canlıların eşit olmasına dayanıyor.” (26 yaşında, kadın, vegan).

“Avrupa’nın bazı ülkelerinde vegan ürünlerinin daha fazla olduğunu biliyorum. Bu da bir çözüm gerçi de...daha fazla ürün bizim sorunumuzu çözecek değil, sadece hayatımızı kolaylaştıracak bir şey. Sistemle ilgili bir şey var, alternatif ürünler durumu çözmeyecek, sömürünün ortadan kaldırılması gerektiğini düşünüyorum. Sadece hayvanlara değil. Bir ürün alıyorsunuz, vegan bir ürün, hayvansal herhangi bir şey yok ama Endonezya’da 8 yaşındaki bir kız çocuğu üretmiş, bu hoş bir şey mi? Sömürsüz bir dünyada yaşamak istiyorum. Herhangi cinsiyetinin, türünün sömürülmediği bir dünyada yaşamak istiyorum. Herhangi bir sömürü çeşidinin diğerini doğurduğu, beslediğini, karşılıklı beslediğini düşünüyorum. Yani ataerkil ile türler arasında ayırım yapmanın birbirlerini tetiklediğini düşünüyorsun. Patronun

işçiyi ezmesi, köyünün koyunu ezmesi aynı şey olduğunu düşünüyorum. O yüzden hayvan yemiyorum, hayvansal bir ürün tüketmiyorum ya da kullanmıyorum” (27 yaşında, kadın, vegan).

“Doğa sömürüsü, insan sömürüsü iç içe geçmiş durumda. Güçlünün güçsüz üzerindeki egemenliği, ezme ezilme ilişkisi her yerde var. Evde, sokakta, yatak odasında, mezbahada, tarımda, Anadolu’da, köylerde, her yerde... Bu ezme ezilme ilişkisi ile alakalı, bilimin, doğanın özgürleşmesi, ezme ezilme ilişkisi ile alakası var...Kadınlara yapılan sömürü ile hayvanlara yapılan sömürü aynı, bakıyorum vegan ama kadınları sömürüyor! Hiçbir değeri yok. Topyekûn buna karşı olmak lazım”(30 yaşında, erkek, mecburiyet nedeniyle lacto-ovo vejetaryen, mümkün olduğu kadar vegan olmaya çalışmaktadır).

“Doğru bulmuyorum, etik bulmuyorum. Çok temelde bunun başka şiddetleri de beraberinde getirdiğini düşünüyorum. Kadın haklarını savunmalarını, LGBT (lezbiyen, gey, biseksüel ve transgender) haklarının savunmalarının, birçok başka azınlık haklarının savunuyor olmanın doğrudan aslında hayvan hakları ile ilişkili olduğunu düşünüyorum” (28 yaşında, erkek, lacto-ovo vejetaryen).

Burada önemle durulan bir konu insan ve hayvanların birlikte ele alınması gerektiğidir. Hiç biri diğerinden üstün ya da aşağıda değildir. Bununla bir kişinin açıklaması şu şekildedir:

“Çünkü bütün canlıların ortak özgürlüğü üzerinden bir dünya görüşüne sahibim. Hem hayvan hakları hem de insan hakları mücadelesinin ortak yürütülmesi gerektiğine düşünüyorum” (33 yaşında, erkek, vegan).

III.2.8. Vicdan

Görüşülen kişilerden 11'i (% 27.5) *“et yersem vicdanım rahat etmez”* şeklindeki açıklamaları olmuştur. Hayvanların acı çekilerek öldürüp kesilmesi vegan/vejetaryenlerin tartıştıkları diğer bir konudur. İnsanların ihtiyacından fazlasını tükettiğini ve hayvanları gereğinden fazla öldürdüğünü düşünenler vardır. Konuyla ilgili görüşülen kişilerin açıklamaları şu şekilde olmuştur:

“(Veganlık) nefes alan, gözleri olan hiçbir canlıyı yememektir...Vicdan meselesi, sistemden çıkmak...Hayvanlar konuşabilseydi, eminim beslenme konusunda kendilerini tercih edilmemesi yeğleyeceklerdi” (33 yaşında, erkek, vegan).

“Yüzü olan hiçbir şey yemiyorum” (24 yaşında, erkek, mecburiyet nedeniyle lacto-ovo vejetaryen, mümkün olduğu kadar vegan olmaya çalışıyor).

“Teknoloji bu kadar ilerlemişken, bu kadar her şey değişiyorken, neden biz halen hayvanları öldürmeye ihtiyaç duyuyoruz. Bu bana çok saçma geliyor.” (25 yaşında, kadın, ovo-vejetaryen).

“Ben genel olarak insan türünün çok vahşi ve zararlı olduğunu düşünüyorum. Bence şöyle bir doğaya bir baktığımız zaman, insan türünden daha vahşi, beslenmek ve temel ihtiyaçları dışında başka bir canlıyı öldüren tek tür biziz. Bizim dışımızda hiçbir tür başka bir canlıyı beslenme, temel ihtiyaçlar dışında öldürmüyor” (40 yaşında, kadın, lacto-ovo vejetaryen).

“İnsancıl kesim olamaz, onu kabul ediyorsak insancıl istismarı da kabul etmek lazım” (24 yaşında, erkek, vegan).

“Öldürülmüş hiçbir canlıyı tüketmiyorum” (30 yaşında, erkek, lacto-ovo vejetaryen).

Görüşülen bireylerden bazıları yaşadıklarını bir olay sonrası vegan/vejetaryen olduğu anlatmıştır. Bunlardan biri şu anda vegan bir kadındır ve vejetaryen olma anını şu şekilde paylaşmıştır:

“Vejetaryenliğe başlarken şöyle oldu, yoga yapmaya başladım, yoga ile ilgili bir kitap okurken hayatımda ilk defa et yerine hayvan cesedi kelimesi geçiyordu. Ve o gün bir ampul yandı bende. “aa evet ben hayvan cesedi yiyorum” Ama ben hayvanları çok seviyorum. Ve o saniye diyeceğim dakika bile değil, hayvan yememeye karar verdim” (35 yaşında, kadın, vegan).

Bu durum “Ashrayaparavrtti” olarak adlandırılmaktadır. Ashrayaparavrtti, hayati bir değişiklik yaratan anlık bir kavrayış hali olarak tanımlanmaktadır. Paravrtti takla atmak gibi, ashraya ise bir insanın üzerinde durduğu temel; yani deyim, o ana kadar hep inandığınız ya da anladığınız her şeyi bir yana bırakıp, bilinmeyene doğru bir adım atmak anlamına gelmektedir. Birçok insan bu şekilde vegan olur. Beklenmedik bir an göz kamaştırıcı bir kavrayış, insanın yaygın kabul gören anlayışa, bizim konumuzda yaygın beslenme düzenine sırt çevirmesine neden olmaktadır.³⁵² Ashrayaparavrtti kavramına görüşülen 26 yaşında bir veganın ifadelerini de örnek olarak vermek mümkündür. Kendisi bu durum ile 10 yaşında karşılaşmış ve bundan sonra vejetaryen olmuştur. Öncesinde vejetaryen olup sonrasında vegan olan bu kişinin ifade şu şekildedir:

“Ben babamla sakatatçılara gittim. Sakatatlar böyle yere sermişlerdi, kol bir yerde bacak bir yerde, kafalarda bir yerde yığılmış ve ben bunları gördüğümde babama sordum, 10 yaşındaydım, ilkokul 4’e gidiyordum, babamın iş yerine giderken, normalinde oradan geçmiyorduk, ama o gün orada geçmemiz gerekiyordu,

³⁵² Jeffrey Moussaieff Masson, **Tabağındaki Yüz, Gıda Hakkındaki Gerçekler**, 1. Baskı, Çev.: Zülal Kalkandelen, Paloma Yayınevi, Ankara, 2015, s. 11.

babama “baba bunlar ne ya?” Babam da koyu realist bir adam “hayvanı senin önüne gelmesi için parçalıyorlar, bütün mü getirsinler?” dedi. Ben de nasıl yani ben yiyim diye mi parçalıyorlar. Ben ondan sonra ağlamaklı oldum. Şundan dolayı ben şu ana kadar bunları nasıl yiyordum, şimdiye kadar bunlar ben mi neden oluyordum şeklinde bir travma yaşadım” (26 yaşında, kadın, vegan).

Bunun dışında görüşülen iki kişinin aşama aşama bu yaşam tarzına geçtiğini söylemiştir. Bu kişilerin açıklamaları şu şekildedir:

“Yavaş yavaş geçiş aşaması oldu. İlk önce et ve tavuğu kestim, kendimi irrite etmemek için, şimdi balığı çok çok canım isteyince yiyorum. Onda da birkaç lokma yiyorum, bırakıyorum, kendimi kötü hissediyorum. Çok çok az balık yiyorum” (25 yaşında, kadın, pesco-vejetaryen).

“Veganlığı direkt seçmedim, aslında kendiliğinden oldu. Beslenme alışkanlığımdan oldu. Zaten ben çok hayvansal gıda, ete çok düşkün olan birisi değildim. Onlar yavaş yavaş azaldı, ondan sonra yumurta ve yoğurdu bırakınca tamamen yemek olarak şeye geçtim. Zaten “sen vejetaryen misin?” şeklinde sorduklarında ben “hayvan yemiyorum” diye cevap veriyordum” (45 yaşında, kadın, vegan).

III.3. Vegan/Vejetaryenlerin Yaşadıkları Sorunlar

III.3.1. Sosyal İlişkiler

Görüşülen kişilerin çoğunluğunun (%77.5) ailesinde vegan/vejetaryen bulunmamaktadır ve görüşülen bireylerin %75’i aile içi ve sosyal ilişkilerinde sorun yaşamış ya da halen yaşayamaya devam etmektedir. Sorunlar vejetaryenken çok

değil iken, veganlığa geçince daha ciddi boyutlara ulaştığını ifade eden veganlar olmuştur. Bununla ilgili bir bireylerin açıklamaları şu şekildedir:

“Bırakın vegan olmayı vejetaryen olmak bile zor” (30 yaşında, erkek, lacto-ovo vejetaryen).

“Vejetaryenken aslında hiçbir problem yaşamıyordum, çünkü etsiz bir porsiyon ya da menü illaki oluyordu, gittiğim mekânlarda ya da misafirlik ettiğim evlerde, ama vegan olduktan sonra besin aralığım bu sektörlerle göre azaldı, normalde genişledi ama gittiğim yerlerin bana sunduğu imkânlar açısından zor duruma düşecek hal aldı” (18 yaşında, kadın, vegan).

“Sosyal ilişkiler sırasında insanlar vejetaryenliği anlıyor da, veganlığı anlayamıyorlar” (26 yaşında, kadın, vegan).

“Aileme sanki eşcinsel açılımı gibi bir vegan olarak açılmak bayağı problemlili oldu açıkçası. Uzun süre sağlığımdan şüphelendiler... Hayvanlara olan düşkünlüğümü bildikleri için bir miktar oraya ile bağlantı kurarak kendilerini ifade etmeye çalıştılar. En temel zorluk ailemde başladı hala ailemi ziyaret ettiğimde ne yapacaklarını bilememe gibi durumlar yaşıyorlar” (33 yaşında, erkek, vegan).

“(Annem) halen ‘daha bitmedi mi?’ diye soruyor oruç tutuyorum sanki. Sanki hayatımın bir bölümünde vegan ya da vejetaryen olurum. Sonra biter!” (gülerek) (31 yaşında, kadın, vegan).

“Ailede tuhaf karşılanıyor. ‘Bu çocuk da bir tuhaf oldu’ diye” (32 yaşında, kadın, lacto-ovo vejetaryen).

“Sorunumum psikolojik olduğunu söyleyenler oldu. Psikoloğa gitme önerisinde bulundular, ben gitmedim elbette” (40 yaşında, kadın, lacto-ovo vejetaryen).

“(Ailem) *Bana da birkaç ayda bir et gönderiyorlar. Ben et yemiyorum dediğim halde onlar bana 1 yıl et göndermeye devam ettiler. Onlar buzlukta yığıldılar, “geldikçe siz yiyeceksiniz” dedim. Birilerine verdim “ben yemeyeceğim artık” dedim. Annemi bu konuda ikna etmek biraz zor oldu. Mesela şimdi de peynir göndermeye devam ediyor. Kendisi geliyorsa peynir getiriyor yanında “en azından peynir ye kızım” şeklinde. “Bak bunlar özgür hayvanların peynirleri, biz çiftliklere gittik gördük, köyde” falan diyor. Değil tabii ama*” (gülerek) (39 yaşında, kadın, vegan).

Ailesi tarafından “özgür hayvanlar” kelimesi kullanarak peynir yemeye ikna etmeye çalışması veganlık konusunun ve tercih nedeninin aslında tam olarak anlaşılmadığının bir göstergesi gibidir.

Önceleri bulantı kusma, etten tikslenme, sonrasında ise hayvan hakları gerekçesi ile vejetaryenliği sürdüren bir kişi aile içi ilişkilerinde yaşadığı bir sorun, ailesi tarafından bu tercihin garip karşılanması ve bir hastalık olarak algılanması şeklinde olmuştur. Görüşülen birey bundan son derece rahatsız olduğu için bunu özellikle dile getirmek istediğini söylemiştir:

“*Sorunumum psikolojik olduğunu söyleyenler oldu. Psikoloğa gitme önerisinde bulundular, gitmedim tabii*” (40 yaşında, kadın, lacto-ovo vejetaryen).

Şu anda çoğu vegan/vejetaryenlerin kendi aralarında iletişim halindedirler. Bu iletişim özellikle sosyal medya vasıtasıyla rahatlıkla sağlanabilmektedir. Buradaki vegan/vejetaryen gruplar vasıtasıyla fikir, bilgi ve tecrübe paylaşımı olmakta, ayrıca burası kafasında soru işaretleri olan bir kişinin sorularına yanıt bulabileceği bir ortamdır. Bu iletişim ağları sayesinde kişilerin benimsemiş oldukları yaşam tarzlarını

sürdürme konusunda kuvvetli bağlar oluşturabilmektedirler. Bununla ilgili bir kişinin açıklamaları şu şekildedir:

“Google’ye yazacaksın veya facebook’da bir sürü gruplar var. Oraya soru sorduğun zaman bin tane cevap, yorum geliyor” (35 yaşında, kadın, vegan).

Özellikle veganlar bu kültürün bilinmediğini, sosyal çevrede sorun yaşadıklarını dile getirmişlerdir. Dışarıda yemek yerken ya da misafirlik ilişkilerinde bu sorun daha çok olmaktadır.³⁵³ Kültürel bir öğrenme olarak et tüketiminin yaygın olduğu toplumlarda da vegan/vejetaryen bireylerin misafir olarak ağırklanmasında da sorunlar yaşanabilmektedir. Misafir olarak vegan/vejetaryen olduğunun söylenmemesi ev sahibinin kendini kötü hissetmesine neden olabilmekte ya da önceden söylenmesi durumunda ise misafire özel hazırlık yapılması gerektirmekte, bu durum da vegan/vejetaryen bireyi rahatsız edebilmektedir.³⁵⁴ Misafirlik sırasında sorun yaşayan bir vegan ifadeleri aşağıdaki gibidir:

“Misafir olarak gittiğimde vegan olduğum için ne yapacaklarını bilmiyorlar, bu nedenle bir gerginlik oluyor vs. Ya da sürekli bir tartışma, “neden vegansın?” vs. vs. tartışmalar olabiliyor” (30 yaşında, erkek, vegan).

Görüşülen bireylerden 19’u (%47,5) vegan/vejetaryenliği insanlara anlatma konusunda sıkıntı yaşadığını dile getirmiştir. Bununla ilgili bir kişinin ifadeleri aşağıdaki gibidir:

“Sıkıntı yaratıyor, misafirlikte çok sıkıntı oluyor, insanlar açıklamaya çalışıyorum, etik anlamda anlamıyorlar, genel olarak etiği anlamıyorlar” (26 yaşında, kadın, lacto-ovo vejetaryen).

³⁵³ Elizabeth Cherry “Veganism as a Cultural Movement: A Relational Approach” **Social Movement Studies**, 5, 2, 2006, p. 155–170.

³⁵⁴ Michael Pollan, **Etobur-Otobur İnkilemi**, The New York Times Bestseller, 1. Baskı, Türkçeden çeviren: İlke Önelge, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2009, s. 361-395.

Arkadaş grubu ile en başlıca sorun dışarı yemek yenildiğinde ortaya çıkmaktadır. Görüşmeler ile elde edilen bulgulara göre sosyal çevrede bu şekildeki bir beslenme tarzı yadırganmakta ve bununla ilgili kimi zaman yargılayarak, kimi zamandan da merak ederek sorular sorulmaktadır. En çok karşılaştıkları ifade “*etyemez mi hiç?*” ya da “*bitkilerde canlı değil mi?*” şeklinde olmaktadır. Sosyal ilişki anlamında yaşadıkları diğer bir sıkıntı toplumdaki et algısındaki farklılıktır, et denilince akla sadece kırmızı et gelmektedir. Birey et yemediğini söylediğinde kendisine tavuk, balık ya da kıymalı yiyecek ikramında bulunulduğunu söyleyen 7 kişi (%17.5) olmuştur. Özellikle veganlar, neden böyle beslendiklerini açıklamaktan yorulduklarını ve sosyal ilişkiler sırasında bu tercihlerin ön plana çıkmasını istemediklerini dile getirmişlerdir. Et yiyen kişilere vegan/vejetaryenliğin gerekçeleri anlatıldığında ise saldırgan davranışlarda bulduklarını ifade eden 6 kişi olmuştur. Et yedikleri için yaşadıkları suçluluk duygusu nedeniyle böyle davrandıkları düşünülmekte bu nedenle karşı tarafa sakin bir şekilde onları yargılamadan (“sen nasıl et yersin!” şeklindeki ifadeler kullanmadan) açıklama yapılması gerektiği düşünülmektedir. Görüşülen kişilerin sosyal ilişkileri sırasında yaşadıkları sorun ve vegan/vejetaryenliği başkalarına anlatma konusunda düşünceleri aşağıdadır:

“Birçok veganın aksine bunun doğru bir tercih olduğu, hayvanları sömürdüğümüz gibi meseleleri oturup masa başında yapmıyorum. Öyle arkadaşlarım var. Yanındaki balık yiyorsa “onun nasıl avlandığını biliyor musun? O şimdi boğazından nasıl geçecek? O bir hayvan cesedi, sen nasıl bir ceset yersin” şeklinde söze giren arkadaşlarım var. Ben öyle bir aktivistin içerisinde değilim sadece yemediğimi söylüyorum” (39 yaşında, kadın, vegan).

“Sıkıntı çekiyorum ama çok yansıtmamaya çalışıyorum. Bulduğum bir ortamda hayvansal bir ürün tüketildiğinde, hayvan bedeni ya da hayvan çıktıları, o ürünün arkasındaki geçmişi görüyorum, hissediyorum ve onu bilerek karşımdaki insana iyi davranmak ya da sohbet etmek, başka konuları tartışmak hoşuma gitmiyor. Yapmacık hissediyorum kendimi. Ama bunu vegan arkadaşlarımla oturduğumda hiç hissetmiyorum” (21 yaşında, erkek, vegan).

“Yargılayıcı arkadaşlarım da var. Ama benim sayemde vejetaryen olan iki arkadaşım var. Bu iyi bir şey ... Bir de insanlarla tartışmaktan çok sıkıldım. Ailem tartışıyor benimle, öyle bir sıkıntı var. Ne zaman vazgeçeceğimi bekliyorlar”(güldü) (24 yaşında, kadın, lacto-ovo vejetaryen).

“Tabii sorun yaşıyorum, buna kimsenin dikkat edildiği yok, yemek veriliyor, benim yiyebileceğim bir şey yok. “...vegan oldu, ona bir şey yapalım” diyen olmadı. Toplum baskısı oluyor” (30 yaşında, erkek, vegan).

Sosyal ilişkilerinde sorun yaşayan bazı bireylerin, daha fazla sorun yaşamamak için ilişkilerine dikkat ettiği ve buna ilişkin iletişim becerilerini geliştirdiği görülmektedir. Buna ilişkin bireylerin ifadeleri aşağıdadır:

“Çok etkilemiyor, birkaç kötü deneyimimden sonra fark ettiğim için bunu ön plana çıkarmamaya çalışıyorum. Tartışacak gibi bir yaklaşım sezersem de bunun kendi tercihim olduğunu söyleyip konuyu geçiştirmeye çalışıyorum” (28 yaşında, erkek, lacto-ovo vejetaryen).

“Sosyal açıdan çok sorun yaşıyoruz. Şurada vegan olduğumuzu söyleyelim anında saldırıya geçiyorlar. Anlıyorum onları, yaptıklarını paklamaya çalışıyorlar, bizim yaptıklarımızın yanlış olduğu göstermeye çalışıyorlar. Ama bazen bu öyle bir şiddette dönüşüyor ki oturduğunuz masada yemek yerken bile ben orada onun

varlığına saygı gösteriyorsam, o da bu durumda saygı göstermelidir” (21 yaşında, erkek, vegan).

“Bazen çok fazla vegan, vejetaryen aktivistler çok öfkeli tavırlar alıp halen et tüketen insanlar için mesela, “siz ceset yiyorsunuz, hayvan diyorsunuz” deyip biraz saldırgan bir aktivizm gösteriyorlar. Bu benim için rahatsız edici oluyor, bunu da yapmak istemiyorum” (28 yaşında, erkek, Lacto-ovo vejetaryen).

Vegan/vejetaryenlerin sosyal ilişkilerinde yaşadıkları sorunlar açısından bir kişinin ifadeleri ilgi çekicidir:

“Sosyal çevremde şeye bir miktar katlanıyorum, ikincil hayvansal ürünlere, peynir, yoğurt, süt vs. ama ortak masada et tüketilmesinden çok rahatsız oluyorum, bu da son zamanlarda hakikatten çok sorgulatan bir durum, bir yerde sosyal ilişkileri de kısıtlıyor, gergin bir ortam yaratıyor, onlarda doğal olarak yemek, tüketmek istiyorlar... Yani şunu söylüyorum, benim için sadece yemek yememek değil, koku vs. çok yanı başımda bunun gerçekleşiyor olması da çok rahatsız edici olduğu için ya piknikte bunu yapmayalım ya da ben ayrılalım, en son böyle bir deneyimim oldu. Açıkçası beni de zorladı, ortamdaki ayrılmak zorunda kaldım çünkü arkadaşlar tüketmek istiyorlardı, doğal olarak. Bu şu anda benim de sorguladığım, vegan arkadaşlarla fikir alışverişinde bulunduğum bir konu” (33 yaşında, erkek, vegan).

Aynı kişi vegan olarak yaşadığı sorunların temelde iki konuda olduğu açıklamıştır:

- 1. İnsanlar sürekli bunu anlatmak, farkındalık olmadığı için, bazıları daha fazla soru soruyor. Hesap verme durumunda kalınıyor. Yakın çevrem bu duruma alıştı. Kendim yaptığım organizasyonlar vegan oluyor. Evime hayvansal ürün*

girmiyor. Bazen arkadaşlarım “gelirken peyniri yanımızda getirelim” diyor “hayır, bir öğünde yemeyin” diyorum.

- 2. Hayvansal ürünlere katlanamıyorum. Sosyal ilişkilerim kısıtlanıyor. Gergin ortamlar oluşuyor. Ortamdan ayrılmak zorunda kaldığım oldu.*

Bununla tamamen farklı bir tutum sergileyen, vejetaryen olma gerekçelerinden biri olarak “canlıya zarar vermeme” görüşünü ifade etmiş ve et yemenin etik olmadığını dile getirmiş bir bireyin sosyal ilişkilerine zarar vermemek için yaptığını gerekçesi ile şu şekilde açıklamıştır:

“Canlıya zarar vermemek derken, ilişkilerime ve kendime de zarar vermek istemiyorum, bu nedenle bazı durumlarda et yediğim oluyor” (28 yaşında, erkek, lacto-ovo vejetaryen).

Araştırma sırasında yapılan görüşmelerden vegan/vejetaryen bireylerin özellikle aile ve sosyal ilişkilerinin değiştiğini, değişmek zorunda kaldığı anlaşılmıştır. Hatta bu nedenle aile bireyleri ile görüşmeleri kesmek zorunda kaldığını dile getiren bireyler de olmuş, ancak buna rağmen doğru olduğunu düşündüğü yaşam tarzını sürdürmek konusunda fikirlerini değiştirmemişlerdir. Bununla ilgili bir veganın ifadeleri şu şekildedir:

“Ablam fazlasıyla benim tam tersimdir. Şu an surf bu durumdan dolayı benimle arası açık” (47 yaşında, erkek, vegan).

Ayrıca görüşülen bireylere göre aile bireylerinin tutumlarında değişiklikler olmuştur. Bazı kişilerin bununla ilgili ifadeleri şöyledir:

“Kurban bayramında hayvan kesilmediğinde eve gidiyorum, bu nedenle artık kesmiyorlar” (26 yaşında, kadın, vegan).

“Hoşlanmıyorum, masada hayvansal bir şey olduğu zaman, hayvan kaynaklı bir şey olduğu zaman, özellikle de hayvanın bedeni olduğu zaman ben rahatsızlık duyuyorum. Ailemle artık sık sık, en azından hafta bir kere bir araya gelip yemek yerken artık ben ve Annem için sifıra indi. Ama kesinlikle gittiğimizde o masa vejetaryen, vegan oluyor. Ama yılda bir kere, iki kere oluyor. Bu benim için kayıp değil, kesinlikle. Zaten dışarıda yemek problemlili olduğu için insanlara yemek dışında görüşüyorum, “yemeğini ye de gel” falan gibi görüşüyorum” (35 yaşında, kadın, vegan, annesi de vegan).

Aile içi ve/veya sosyal ilişkilerinde az da olsa olumlu tepki alıp destek alan, hatta kendisinden etkilenip aynı fikri savunarak vegan/vejetaryen olan aile bireyleri de olmuştur. Bununla ilgili bireylerin açıklamaları şu şekilde olmuştur:

“Benim vejetaryen olmamda en kolaylık sağlayan kişilerden biri Annem olmuştur. “Ben vejetaryen oldum” dediğimde “hiç şaşırmadım, zaten et sevmezdin” dedi”(26 yaşında, erkek, pesco-vejetaryen).

“Ailemden bu konuda tepki görmedim. Annem şunları al, bunları al şeklinde destek oldu. Ailem bana hep destek oldu” (33 yaşında, erkek, vegan).

III.3.2. Vegan/Et İçermeyen Ürünler Bulma

Görüşülen kişilerin yarısından fazlası (25 kişi, %62,5) restoran gibi yerlerde vegan/vejetaryen ürünleri konusunda sorun yaşadıkları saptanmıştır. Bunun dışında sekonder hayvansal (süt, yoğurt gibi) ürün içermeyen kek, pasta, çikolata gibi ürünleri bulmak da onlar için zor olmaktadır. Ayrıca yün içermeyen kırka, deri olmayan rahat ve kaliteli ayakkabı, hayvan deneyleri yapılmamış temizlik

malzemeleri, diş macunu ve kozmetik ürünleri (son çıkan kozmetik yönetmeliği ile bu sorunun azalacağı düşünölmektedir³⁵⁵) gibi ürünleri bulma konusunda da sorun yaşmaktadırlar. Bu konuyu bir kişi aşağıdaki ifadeler ile açıklamaktadır:

“Yiyecekler konusunda içindekiler açık açık söylemek gerekirse, biraz boğuşmanız gerekir, sipariş verirken, ıspanaklı börek getireyim diyorlar, içinde et yok, ama üzerine yumurta sürdünüz mü? Pişirirken içine süt koydunuz mu? Kademe kademe sormanız gerekiyor. Bunları sormanız lazım” (39 yaşında, kadın, vegan).

Görüşölen kişilerden vegan/vejetaryen ürün bulmanın sıkıntılı olduğunu dile getirenlerin yanı sıra buna alıştığını ve bunu sorun etmediğini ifade edenlerde olmuştur. Bununla ilgili bir kişinin açıklamaları şu şekildedir:

“Bir süre makyaj yapmadan gezdiğim olmuştur, o zaman ne olmuştur, ben malzeme getirttirmemişimdir. O süreç öyle geçiyor (gülerek)” (26 yaşında, kadın, vegan).

Yaşadıkları bütün bu sorunlara çözüm olarak görüştüğüm bireylerden 13 kişi yemeğini kendi yaptığıını, bunun yeterli olmadığı durumlarda internet üzerinden ve vegan dükkânlardan alışveriş yaptığını söylemiştir. Bununla ilgili bir vegan şu şekilde açıklama yapmıştır:

“Zaman ayırmak... bu uğraşmak değil bence. Kalkıp oraya gideceksin, spesifik iki yer var Ankara’da atıyorum, onlardan birine gidip oradan alacaksın o kadar yani, uğraşmak saymıyorum ben bunu” (35 yaşında, kadın, vegan).

Görüşölen bireylerden bazıları vegan/vejetaryen olmayan arkadaş grubu ile görüşmelerini yemek dişında yatıklarını ya da bu görüşmelere kendi yemeklerini götürdüklerini ifade etmiştir. Bununla ilgili bir kişinin ifadeleri şu şekildir:

³⁵⁵ **Kozmetik Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik**, Resmi Gazete Tarihi: 15 Temmuz 2015, Sayısı: 29417.

“Daha sonrasında kendim yapma fikrine kapıldım, madem erişemiyorum besine, çeşitli maddelere vegan olduktan sonra, neden kendim yapmayayım ve minik minik mutfak egzersizleri, deneyim paylaşımları sonucunda. Dışarıya çıkarken bile beni zorlayacak bir yerse gideceğim yer, kendim götürüyorum yemeği” (18 yaşında, kadın, vegan).

Görüşülen kişiler kaliteli deri ayakkabı bulamadıkları için çabuk eskimeleri nedeniyle çözüm olarak bir mevsimde birden fazla ayakkabı aldıklarını ve kozmetik ürünler konusunda da bazı markaların vegan olduğunu, onları aldıklarını ve/veya yurtdışından internet üzerinden alışveriş yaptıklarını söylemişlerdir. Ayakkabı ile ilgili bir veganın ifadeleri şu şekildedir:

“İyi ayakkabı bulmak çok zor, deri olmayan. Hem ayağınız rahat edecek, sağlıklı olacak, uzun süre giyebileceksiniz. Hem de vegan olacak, bunlar biraz lüks kesime giriyor. Bulsanız bile dışarıdan ithal edilmiş olunuyor. Kışlık bir bot alacaksınız mesela, su geçirmesini istemiyorsunuz. Ben bayağı bir uğraştım, yok öyle bir şey. Ya da suni deri denilen 60-70 TL ye bulabilirsiniz, onlarda çok çabuk parçalanıyor” (39 yaşında, kadın, vegan).

Diş macunları, deterjan, temizlik ürünleri vs. piyasaya sürülmeden önce hayvanlar üzerinde denenmiş oldukları için bunu kullanmayı reddedenler de vardır. Bunun yerine hayvan deneyleri yapılmamış ya da alternatif (diş macunu yerine karbonat gibi) ürünleri tercih etmektedirler. Görüşmeler sırasında bireylerin konuyla ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Son birkaç senedir, insanlarda farkındalığın artmasıyla sanırım, birkaç yer açıldı. Vegan kafeler, vegan ürünler alabileceğiniz online, gidebileceğimiz dükkan tarzı yerler açılıyor. Bunun da gün de geçtikçe artacağını da düşünüyorum, bu

iletişim çağında, bu internet olduğu zamanda bu çok zor bir Őeyde değil. İnternetten her Şeye ulaşabiliyorsunuz” (26 yaşında, kadın, vegan).

Neyse ki son 2-3 yıl Avrupa’daki kozmetik marketlerin zincirleri T¼rkiye’de de var. Bunlarda bitkisel ¼r¼nler bulunabiliyor. Bunlarda olmazsa kozmetik tam bir fiyasko, tabii sabun vs. gibi daha geleneksel y¼ntemlerle ¼retilmiř kozmetik ¼r¼nleri kullanmak m¼mk¼n. Bulaşık makineleri i¼in sirke vs. gibi. Onun dışında kullanacağımız b¼t¼n o tablettir, şampuandır, deterjandır onların hi¼biri vegan değil, onları biliyoruz. İ¼erisinde hayvansal bir ¼r¼n olmazsa bile hepsi hayvanlar ¼zerinde test edilen ¼r¼nlerde olabiliyor. Dolayısıyla ¼r¼n bulabilmek a¼ısından bir sıkıntı var” (33 yaşında, erkek, vegan).

“Diş macunu bulamadım (hayvanlar ¼zerinde test edilmemiş, karbonat ile hallediyorum” (19 yaşında, erkek, vegan).

“Ev temizlik ¼r¼nlerini bulmak zor oluyor. Ev temizlik ¼r¼nlerinden kastım bulaşık deterjanı, kozmetik malzemeler yine kolay bulunuyor nispeten. Ev temizlik ¼r¼nleri, deterjanlar, ¼amařır suları hayvanlar ¼zerinde test ediliyor ve onların zehirsiz ev versiyonlarını yapmak gerekiyor, biraz vakit alan bir Şey, diş macunu biraz sıkıntı oluyordu onu da ¼ºzd¼m. O da yine karbonatla yapılan kolay Şeyler” (21 yaşında, erkek, vegan).

“Ayakkabı almaya gittiğimde b¼y¼k bir sorun, şampuan bulamıyorsunuz mesela, hayvanlar ¼zerinde test edilmemiş kozmetikler, ben kozmetik çok kullanan birisi değilim, ama şampuan kullanıyorum. Mesela bir deodorant kullanıyorum. Bunların hayvanlar ¼zerinde test edilmemiş olanlarını arıyorsunuz. Orda sıkıntı şu, eğer denk gelmezseniz bu ¼r¼nler eczanelerde satılıyor ve çok y¼ksek fiyatlara satılıyor, sırf vegan olduğu i¼in” (39 yaşında, kadın, vegan).

Bunun dışında vegan ürünlerin yüksek ücretli olması bireyler açısından başka bir sorun teşkil etmektedir. Ancak görüşmeler sırasında vegan/vejetaryen ürünlerin pahalı olması onların davranışlarında bir değişiklik yaratmadığı görülmüştür. Yani bireyler inandıkları yaşam tarzlarını sürdürmektedirler. Ya o ürünü almaktalar ya da bunun için başka alternatif bir ürün bulmaktadırlar. Ancak hiçbir şekilde vegan/vejetaryen olmayan ürünü tüketmemektedirler. Bununla ilgili bir veganın ifadeleri şu şekildedir:

“Tabii fiyat olarak çok da fark etmiyor aslında, talep artıkça fiyatta doğru orantılı olarak düşecektir. Ama çok marjinal bir fiyat farkının olduğunu düşünmüyorum. 10 tane krem alıp gidip hayvan deneylerinin yapıldığı, içinde bilmediğimiz kimyasalların olduğu, daha doğru 1 krem alabilirsiniz” (26 yaşında, kadın, vegan).

Hayvansal ürünlerinin birçok malzemede olması veganların isteklerini yerine getirmesini oldukça zorlaştırmaktadır. Jelatin, peyniraltı suyu tozu, bal mumu, kazein gibi maddeler buna örnek olarak verebilir. Jelatin maddesini ele alacak olursak; bunun birçok maddenin yapımında kullanıldığı görülmektedir. Jelatin, hayvansal yan ürünlerinden biridir. Bitkisel kaynaklı olduğu ifade edilmediği sürece hayvansal olduğu düşünülmektedir. Jelatin, ilaç, şekerlemeler, fotoğraf ürünlerinde, meyve suyu, kibrit, kâğıt, kitap gibi pek çok malzemede kullanılmaktadır. Besinlerin raf ömrünü uzatmak, malzemeye güzel görünüm vermek, ilaçların kapsül özellikle olması nedeniyle kolay içimi sağlamak gibi nedenlerle tercih edilmektedir (EK-2).^{356,357,358,359,360} Bu bilgilere dayanarak tam anlamıyla vegan olmanın zor olduğu

³⁵⁶ Gökhan Boran, “Bir Gıda Katkısı Olarak Jelatin: Yapısı, Özellikleri, Üretimi, Kullanımı ve Kalitesi” **GIDA**, 2011, 36 (2): 97-204.

³⁵⁷ **Vegetarian Society**, Veggie aware A-Z<< <https://www.vegsoc.org/veggieaware>>> (25.9.2015)

söylenbilir. Bunu Vegan Derneği'nin (The Vegan Society) veganlık tanımında görmek mümkündür. Tanımda “uygulanabilir olan en mümkün mertebede” ifadesi kullanılmaktadır.³⁶¹ Bu konuyla ilgili görüşülen bireylerden bunu dile getirenler de olmuştur. Bir veganın buna ilişkin ifadeleri aşağıdaki gibidir:

“Ben şu anda vegan bir insan değilim. Siyaseten kendimi doğru tanımlamam gerekirse hiç hayvansal ürün tüketmiyorum diyemem. Çünkü belki aldığım yapıştırıcının içinde sığır jelatini var. Ama tartışma oraya geldiğinde bunları da açıklıyorum. Ben mümkün olduğunca hayvansal ürün almıyorum, hayvansal gıda tüketmiyorum. Başka şeylerde de almamaya çalışıyorum. Ama endüstrinin geldiği bu noktada da neyi tüketip neyi tüketmediğimi bilmiyorum. Kendime bir etiket ismi vererek bir rahatla vermek istemiyorum. Şehirdeyim ve kim bilir neler yapıyorum hayvan sömürüsüne yol açan” (39 yaşında, kadın, vegan).

Görüşülen bireylerin çoğu Amerika ve Avrupa’da vegan/vejetaryen ürünlerin daha fazla olduğunu, orada bu açıdan yaşamının daha kolay olduğunu ifade etmişlerdir. Bireyler bu ülkelerde vegan/vejetaryen sektörün olduğunu, bunlar için marketlerde ayrı bir reyonun olduğunu ifade etmişlerdir. Buna karşılık Asya, Uzakdoğu ülkelerinde ve Kıbrıs’ta tersi durumun söz konusu olduğu ve çoğu yemeklere hayvansal ürünler ekledikleri anlaşılmışlardır. Nüfusun yarısından fazlasının vejetaryen olduğu Hindistan, bu ülkeler arasında istisna bir özellik taşımaktadır. Hindistan’da bulunmuş olan bir kişinin ifadeleri şu şekildedir:

³⁵⁸ “Hayvansal İçerikler ve Katkı Maddeleri Listesi” **Abolisyonist Vegan** <<<http://abolisyonistveganhareket.org/katkimaddeleri>>> (25.9.2015)

³⁵⁹ Mustafa Atasever, “Yoğurt Üretiminde Bazı Stabilizörlerin Kullanımı” **YYÜ Vet. Fak Derg.** 2004, 15 (1-2): 1-4.

³⁶⁰ Gelatin Handbook, **Gelatin Manufacturers Institute of America**, January 2012.

³⁶¹ Ahmet Berkay Türkmen, “Topyekûn ve Bütünsel bir Özgürlük Talebi: Veganlığın Felsefesi” **Gaia Dergi**, 19 Aralık 2015 <<<https://gaiadergi.com/topyekun-ve-butunsel-bir-ozgurluk-talebi-veganligin-felsefesi/>>> (20.12. 2015)

“Hindistan’a gittim kaldım da bir süre...orada tabii çok daha kolay vejetaryen beslenmek, doğaya çok yakınlar...çoğunluk vejetaryen” (55 yaşında kadın, lacto-vejetaryen).

Bunun dışında aynı kişi şehirlerarası uçak seyahatleri sırasında sorun yaşadığından söz etmiştir. Verilen yiyecek menülerinde vejetaryen seçeneklerinin sorulmadığından söz etmiştir. Bu şekilde bir uygulamanın olmamasında Türkiye’de vegan/vejetaryen sayısının az olmasının, konu ile ilgili yeterli bilginin ve farkındalığının olmamasının etkisi olduğu düşünülmektedir. Kişinin konuyla ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Uçak yolculuklarında Türkiye’de bence büyük rahatsızlık var. Mesela Hindistan’a ya da başka bir ülkeye seyahat ederken soruyorlar yemek tercihlerinizi, Türkiye’de büyük sıkıntı, mutlaka size etli bir yemek getiriliyor” (55 yaşında kadın, lacto-vejetaryen).

Türkiye’deki vegan/vejetaryen ürünler açısından şehirlerarası bir karşılaştırma yapıldığında bu ürünlerin en çok İstanbul’da (burada vegan/vejetaryen restoranlar bulunmaktadır), bundan sonra Ankara’da (bu da yine yetersiz) bulunduğu söylenebilir. Diğer şehirlerde de vegan/vejetaryen ürünleri bulmanın çok zor olduğu yapılan görüşmelerden anlaşılmıştır. Söz konusu sıkıntılarının yanı sıra Türkiye’de sebze ve bakliyatının çok olması bir avantaj olduğunu ifade edilen bireyler de olmuştur. Bununla ilgili bir kişinin açıklamaları şu şekildedir:

“Mesela Ege bölgesinde çok iyi, bir sürü sebzesi var. Ben oraya gittiğim zaman, İzmir’e gittiğimde zaman, yazları hemen böğürce, sürekli böğürce, çok sevdiğim için alıyorum” (25 yaşında, kadın, ovo-vejetaryen).

III.4. Bireylerin Vegan/Vejetaryenlik İle İlgili Görüşleri

III.4.1. Hayvanların İnsanlar İçin Kullanılması

Görüşülen kişilerin yarısı (20 kişi) “*hayvanların kendilerine yapılan işlemler için rızaları yoktur*” şeklindeki ifadeleri olmuş ve 29 kişi hayvanların hiçbir şekilde insanlar için kullanılmaması (polis köpekler, sirk hayvanları dâhil) gerektiğini savunmaktadır. Bununla ilgili bir veganın aşağıdaki açıklamaları olmuştur:

“Polis köpekler için yaklaşımım aynı, sömürülüyorlar. Fayton nasılda ben polis köpeklerini de aynı şekilde görüyorum. Eğitiliyorlar, ama bir kere o hayvanın öyle bir eğitime ihtiyacı yok, yaşamını sürdürmesi için, biz bunu insanların yaşamını kolaylaştırmak için yapıyoruz. Kesinlikle doğru bulmuyorum, bir türün yaşaması için, yani herhangi bir türün yaşaması için diğer türün kullanılması da doğru bulmuyorum” (27 yaşında, kadın, vegan).

Hayvanların insanlar için kullanılması ile ilgili olarak kendi içinde bir çelişki içermesine rağmen vejetaryen olup bu şekilde düşünenler de bulunmaktadır. Bunun dışında hayvanların kullanımı ile ilgili olarak konuya olumlu bakan bazı kişilerin ifadeleri şu şekildedir:

“Ben bir paylaşım olarak görüyorum, hepimiz bu doğayı kullanıyoruz. Bazen mesela ben bir köpeği sahiplenerek ona fayda sağlayabilirim, o da bazen beni bir şeyden koruyarak fayda sağlayabilir. Benimle paylaşım söz konusuysa benim de aslında onu sömürmediğim, kullanmadığım bir durumsa olabilecek bir şey” (25 yaşında, kadın, pesco-vejetaryen).

“Hayvanın acı çekmediği sürece, mesela sütünü kullanmakta, acı çektirilmediği sürece kullanılabilir. Ama mesela deve güreşleri, horoz güreşleri, sirk hayvanları işkence ile o hareketleri öğreniyorlar. Polis köpekleri sanırım uyuşturucuya

alıştırılıyorlar, kokuyu takip ediyorlar. O tarz şeyler olduktan sonra hayvanların kullanılmasına karşıyım. Ama kendi çiftliğin olur, beslersin, sütünü kullanırsın, yününü kırparsın, bunlar olabilir” (24 yaşında, kadın, lacto-ovo vejetaryen).

“Hayvanlara kötü muamele edilmesine tamamen karşıyım... Onların (polis köpeklerin) kötü muamele görüldüklerini sanmıyorum, elbette kullanılacaklar, yani herkes, bizde kullanılıyor” (58 yaşında, kadın, pescovejetaryen).

Bireylerin ortak ifade ettikleri bir nokta hayvanlara kötü muamelenin kabul edilebilir bir durum olmadığıdır.

Vejetaryenlik, hayvan etini yenilmemesi ancak hayvandan elde edilen ürünlerinin tüketilmesi (yumurta, süt, yoğurt vb.) anlamına gelmektedir.^{362,363} Hayvan sömürüsüne karşı konuşmalar yapan ve faaliyetlerde bulunan Yourofsky’in bunun için vejetaryen olmanın yeterli olmadığını savunmaktadır.³⁶⁴ Görüşülen veganlardan %38’i vejetaryenliğin hayvan sömürüsüne karşı yeterli bir girişim olmadığını, sekonder hayvansal ürünlerinin tüketilmesi ile hayvan sömürüsüne, hayvanın bir mülk olarak görülmesine yine de destek verildiğini ve bu nedenle vejetaryenliğinin kendi içinde çelişki içerdiğini dile getirmişlerdir. Görüşülen bazı kişilerin konuyla ilgili aşağıdaki ifadeleri şu şekildedir:

“Eğer sömürüden bahsediyorsak, vejetaryenlikte de var sömürü, samimi olmak veganlıkta direnmek lazım” (31 yaşında, kadın, vegan).

“Vejetaryenlikte de yine hayvana eziyet var. Peynirde sütte, yoğurta, arıda, onlar sadece et yemiyorlar” (33 yaşında, erkek, vegan).

³⁶² “Karnizm Diye Bir Şey Yoktur” **Abolisyonist Vegan** <<<http://abolisyonistveganhareket.org/post/103562607426/karnizm-diye-bir-%C5%9Fey-yoktur>>> (3.10.2015)

³⁶³ “Sık Sorulan Soru: Eser Miktar” **Abolisyonist Vegan** <<<http://abolisyonistveganhareket.org/post/99322704611/s%C4%B1k-sorulan-bir-soru-eser-miktar>>> (27.9.2015)

³⁶⁴ Gary Yourofsky ile röportaj, “Gary Yourofsky: Veganlık Herkes içindir!” **Gaia Dergi, Sürdürülebilir Yaşam Dergisi**, Haziran 2015, Sayı: 1, s. 26-29.

“Ben vejetaryen olmayan birisine “vejetaryen ol” demem, ama vejetaryen olan birinin “vegan ol” derim” (26 yaşında, kadın, vegan)

“Bazı veganlar, vejetaryenliği bebek adımları, geçiş aşaması olarak görüyor. Bunu da yanlış buluyorum. Önerilmesini de yanlış buluyorum. “Vejetaryen ol, sonra vegan ol” söylemeleri yanlış buluyorum. Yani insan ya vegandır, hayvan sömürüsüne karşıdır ya da vegan değildir. Vejetaryenliği ben kimseye öneremem. Çünkü ben gidip bir ineğin sütünü kullan diyemem” (19 yaşında, erkek, vegan)

Hayvanlara kötü muamele edilmemesi gerektiği konusunda herkes hem fikirken, görüşülen bazı kişiler acı çektirmeden hayvanların eğitilmesini ve insanların yararı için kullanılmasını kabul edilebileceklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca görüşmelerden kedi ve köpeğin diğer hayvanlardan ayrı olarak değerlendirildiğini görmek mümkündür. Çünkü görüşülen kişilerin düşüncelerine göre kedi ve köpekler uzun yıllardır insanlarla birlikte yaşamış (literatüre göre de insanların örneğin köpeklerle iletişiminin 15.000 yıl öncesine dayandığı bilinmektedir³⁶⁵) ve doğal yaşam ortamları artık bulunmamaktadır, yaşamaları için insanlara ihtiyaçları vardır. Bu nedenle de birçok vegan/vejetaryene göre kedi ve köpeklere bakmak zorundayız, yavruların ortada kalıp bakımsızlıktan ölmemesi için de onların kısırlaştırılması (bunun da doğru olup olmadığı tartışılabilir) gereklidir. Konuyla ilgili görüşülen bazı kişilerin ifadeleri aşağıdaki gibidir:

“Evcil hayvanlar var, kediler falan evde yaşamaktan mutlular, Okey onlara, birçoğu mutlu evde yaşamaktan çünkü bence onlar artık bir dönüşüme uğramışlar ve evciller artık” (55 yaşında, kadın, lacto vejetaryen)

³⁶⁵ Bilim ve Teknoloji Haberleri, Biyoloji, Science, 22 Kasım 2002, “En İyi Arkadaşlarımız Dünya Turunda” **Bilim ve Teknik**, Aralık 2002, sayı: 421, s. 6.

“Kedileri yıllar önce evcilleştirdik, artık kediler için geri dönülmez bir yoldayız. Ve burada suç bizim, bütün insanların, bu durumda mecbur bakmak zorundayız” (24 yaşında, erkek, vegan)

“Kedi ve köpekler 1000 yıl önce evcilleştirilmiş hayvanlar, insanların sorumluluğuna gelişmiş olan hayvanlar, artık parkta şu anda bir köpek birkaç sene hastalanmadan zor yaşıyor. ... artık iş işten geçti, kedi ve köpekler için doğal bir ortam yok, şehir hayatında, yeni nesil kedi ve köpekleri üretip de onları da aynı işkenceye maruz bırakmak etik gelmiyor.” (21 yaşında, erkek, vegan)

“Hayvanların herhangi bir şekilde kullanımı reddediyorum. İster insan için çıkar sağlasın, ister karşılıklı hayvanlar için de çıkar sağlasın, herhangi bir şekilde, şimdi polis köpeği insanlar fayda sağlıyor, insanlarda onu besliyor ama sonuçta o köpeğe insanın vasfını yüklemeye çalışıyoruz. Ona bir meslek yaratmış oluyoruz ve onu sömürmüş oluyoruz. Ama bu şu manaya gelmez, ben evde kedi, köpeklere yuva olmanın yanlış olduğunu düşünmüyorum. Çünkü kedi ve köpekler 1000 yıl önce evcilleştirilmiş hayvanlar, insanların sorumluluğuna gelişmiş olan hayvanlar, artık parkta şu anda bir köpek birkaç sene hastalanmadan zor yaşıyor. Araba çarpma tehlikesi, insan tehlikesi, bu nedenle onlara bakma zorunluğumuz var diye düşünüyorum” (21 yaşında, erkek, vegan)

Bu görüşlerin yanı sıra hayvanlara saygı gereği, onları yabani hayatta rahat bırakılmaları ve evcilleştirilmemeleri gerektiğini düşünenlerde bulunmaktadır. Bazı eleştirmenlere göre de hayvanat bahçesi ile hayvanlar üretimi durdurulmalı, mevcut olanları yaşamlarını oldukları gibi sürdürmelerine izin verip yerlerine yenileri koymamalı ve tamamen evcilleşmiş türlerin tükenmesi sağlanmalıdır.³⁶⁶

³⁶⁶ David Degrazia, **Hayvan Hakları**, Türkçesi: Hakan Gür, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s.127.

III.4.2. İlaç Kullanımı

Görüşülen kişilerin çoğunun vardığı ortak nokta hayvanların hiçbir şekilde insanlar için kullanılmaması gerektiği olmuştur. İlaç endüstrisi ile ilgili soru sorulduğunda da çoğu vegan ilaç endüstrisi tarafından hayvanlar üzerinde deney yapılmasını kabul etmemektedir. Görüşülen bireylerden 11'i (%27,5) ilaç kullanmamaya çalıştığını ifade etmiştir. İlaç kullananların da buna mecbur kaldıklarını ifade etmiştir. İlaç kullanmak zorunda kalan çoğu vegan da hayvan deneyi yapılmamış jenerik ilaç (orijinal ilacın yasal koruma süresinin dolmasıyla ilaç şirketleri tarafından orijinal ilaca benzer özellikte jenerik ilaç adıyla adlandırılan ilaçları piyasaya sürebilmektedirler.³⁶⁷) kullandığını söylemiştir. Konuyla ilgili kişilerin ifadeleri şu şekildedir:

“İlaç konusunda şu anda bir teslimatım var. Alternatif olmadığı durumlarda ilaçları vegan olmadığı da bilerek tüketiyorum. Bir meşru müdafaa olarak görüyorum, sağlığım için zorunlu olduğunu düşünüyorum” (33 yaşında, vegan).

“Ben veganlık haricinde, bununla alakalı olmayarak ilaç kullanmıyorum. İlaça karşıyım deyip de büyük konuşup yarın bir gün yatak döşek yatıp da mecbur kalmak istemiyorum da, başım ağır, çatlar, geberirim içmem yani, antibiyotik içmem, bu veganlıktan bağımsız, ben ilaç içmem yani. İçmemek için elimden geleni yapıyorum” (35 yaşında, kadın, vegan).

“İlaç kullanmıyorum, hasta olduğum zaman. Hasta da olmuyorum yıllardır. Herhalde en son apsede, diş apsesinden ateş yaptı. Bunun dışında hasta olduğum yok. Hayvanların hangi amaç, hangi çıkar uğruna olursa kullanılmalarının hepsine karşıyım. Bu sirkten tutun da evcil kullanımına karar” (24 yaşında, erkek, vegan).

³⁶⁷ Orijinal İlaç Nedir? Araştırmacı İlaç Firmaları Derneği, << <http://www.aifd.org.tr/Yeni-ilac-ve-ar-ge/Orijinal-ilac-nedir.aspx>>>(26.9.2015)

“Diş çürüğünden insan ölmeli ama fareler üzerinde deney yapılmamalı, kanser gibi bir bozukluğum varsa genetik olarak ya da bir diş çürüğüüm bende sıkıntı yaratıyorsa benim zaten genetik olarak soyumun kuruması gerekiyor. Evrimsel olarak Darwin bakış açısı ile düşünülüyorsa bu şekilde düşünmek lazım” (24 yaşında, erkek, mecburiyet nedeniyle lacto-ovo vejetaryen, mümkün olduğu kadar vegan olmaya çalışmaktadır).

İlaç kullanmayan kişilerden bazıları tedavi için bitkisel ya da başka (enfeksiyon ya da başka bir hastalık durumunda bol miktarda su, bira içilmesi gibi) yöntemlere başvurduklarını söylemişlerdir. Görüşülen bir kişi bu yöntemin tıbbi tedaviye göre daha uzun sürdüğünü (1 hafta yerine 1 ay) ifade etmiş, buna rağmen bu yolu tercih ettiğini söylemiştir.

Tıp alanında hayvan deneylerinin yapılması konusunda sadece bir vegan, tıp alanında, insan sağlığı için mecburiyetten hayvan deneylerinin yapılabileceğini ifade etmiştir.

Jenerik ilaç kullanım konusu incelendiğinde, jenerik ilaçlar, hayvan deneyleri yapılmamış ilaçlardır ancak orijinal ilaçla aynı etken maddeyi içermelidir. Bu yönüyle bakıldığında jenerik ilaçlar temel oluşumunu yine hayvan deneylerinden almaktadır. Bu da yine veganlığının devamlılığı açısından soru işaretleri oluşturmaktadır. Görüşülen 21 vegandan 10’u hayvansal ürün kullandığını bildikleri ürünü kullanmamaya çalıştığını, veganlığı sürdürmek için elinden geleni yaptığını ifade etmiştir. Hayvansal kaynaklı bir maddenin olmadığı ürünleri bulmak neredeyse imkânsız. Hayatımızın birçok alanında bu ürünler kullanılmaktadır.

III.4.3. V-Label Sembolü

Görüşülen kişilerden üç kişi Türkiye’de ürünlerin üzerinde vegan/vejetaryenliğe ilişkin bir sembolün olması gerektiğinden söz etmiştir. Bir kişi doğrudan V-Label ifadesi kullanarak V-Label lisansına zorunluluk getirilmesi gerektiği ve bu sayede yaşamlarının çok daha kolaylaşacağını ifade etmiştir. Çünkü veganlar alışveriş yaparken gıdaların içindekiler kısmını tek tek okumak zorunda kalmaktadır. Yasal bir düzenleme ile V-Label sembolünün kullanılması veganların yaşamlarının bu açıdan kolaylaşacağı düşünülmektedir. Bununla ilgili görüşülen kişilerin ifadeleri şu şekildedir:

“Türkiye’de paketi çevirip içindekileri tek tek okumanız gerekiyor her seferinde, bu ciddi yıldırıcı bir şey,... Örneğin ben eser miktarda içeren ürünleri de tüketmiyorum. Ve dolayısıyla benim tüketim hacmimi önemli ölçüde daraltmış oluyor. Sadece bu sistem bunu sağlayabilecek” (33 yaşında, erkek, vegan)

“Sıkıntı çekiyorum. Ürünlerin içindekiler kısmına bakıyorum, onlara ne kadar güvenebilirim... Ama onlara göre alıyorum. Vegan sertifikası olmalı, hem veganların görünürlüğü açısından bu olmalıdır” (40 yaşında, kadın, vegan)

“Türkiye’de birçok ürünün içeriği, paketlenmiş ürünlerde içindekiler kısmı çok geniş değil ya da bariz ibareler yok. “Vejetaryenlere uygundur ya da veganlara uygundur” gibisinden ya da dışarıda alacağın bir ürün için içinde ne olduğunu gerçekten bilemiyorsun” (26 yaşında, erkek, pesco-vejetaryen)

Avrupa Vejetaryenler Birliği (EVU) tarafından vejetaryen ve veganların tüketim tercihlerindeki hassasiyetlerine istinaden, ürünlerin içeriğindeki belirsizliği ortadan kaldırarak yaşanan sıkıntıları en aza indirmek, tüketici açısından net bir tanımlama sağlamak ve güvenli tüketimi kolaylaştırmak üzere tanımlayıcı bir sembol

kullanılmasına karar verilmiştir. Bunun için İtalyan sanatçı Prof Bruno Nascimben (Castenaso) tarafından tasarlanan V-Label sembolü, 1985 Cervia’da European Vegetarian Union Kongresinde sunulurak kabul edilmiştir. V-Label, bir vegan/vejetaryen ürün logosudur. O günden beri pek çok vegan ve vejetaryen organizasyonları V-Label sembolü kullanmış ve şu anda dünya çapında kabul edilen yaygın bir sembol haline gelmiştir. Tüketici tercihlerine paralel olarak 1996 yılından sonra V-Label Avrupa’da yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. V-Label, Uluslararası Vejetaryen Birliği (IVU) ve Avrupa Vejetaryenler Birliği (EVU)’nin resmi olarak kabul ettiği tek semboldür. Sembolün kullanım koşulları ve denetimleri EVU tarafından yönetilmekte ve EVU’ya bağlı “ülke lisans sağlayıcıları” eliyle işlemler bölgesel olarak yürütülmektedir. V-Label sembolünün kullanım koşullarının tamamı EVU’nun belirlediği kriterlere göre yapılmakta ve veriler İsveç’de bulunan V-Label Merkezi’nde toplanmaktadır. Türkiye’de bu sembolün tek lisans sağlayıcısı ve denetimcisi Türkiye Vegan ve Vejetaryenler Derneği (TVD)’dir.^{368,369}

Sarı zemin üzerine yeşil V harfinin bulunduğu logo, ürün içerisinde kullanılan malzemelerin türüne göre; “Vegan”, “Lacto Vejetaryen”, “Ovo Vejetaryen” ve “Lacto-Ovo Vejetaryen” şeklinde dört ayrı türde sınıflandırılmaktadır. Ürün sınıfı, logonun altında yazıyla belirtilmektedir.³⁷⁰ 2016 yılın başında logo tasarımında revizyona gidilmiş ve logo içerisine uluslararası web adresi eklenmiştir. Yapılan

³⁶⁸ “V Sertifikası AB’den sonra şimdi de Türkiye’de!” **Veg&Nature Dergisi**, Vejetaryen ve Vegan, Sürdürülebilir Yaşam ve Hayvan Özgürlüğü Dergisi, Türkiye Vejetaryen Derneği yayını, İstanbul, Nisan-Mayıs-Haziran 2014, s. 46-47.

³⁶⁹ V-Label Hakkında, Avrupa Vejetaryen Logosu: V-Label, **Türkiye Vegan ve Vejetaryen Derneği**, <<<http://tvd.org.tr/kilavuz/tanimlar/>>> (24.9.2015).

³⁷⁰ **Veg&Nature Dergisi**, a.g.e.

değişikle “Vegetarian” ifadesi yerine “www.v-label.eu” kullanılmaya başlanmıştır. Şu anda mevcutta her iki tipteki logonun da geçerliliği bulunmaktadır.³⁷¹

Şekil 2. V-Label Sembolü

V-Label Şimdi de Kozmetikte! **Türkiye Vegan ve Vejetaryen Derneği**
<<<http://tvd.org.tr/2016/02/v-label-simdi-de-kozmetikte/>>> (12.2.2016)

Logo, üretim tesisleri, catering firmaları ve restoranlar olmak üzere üç ayrı alanda kullanılabilir. Her bir ürün çeşidi için ayrı ayrı inceleme yapılmakta ve üreticinin bu beyanlara uygunluğu sözleşmeyle tescil edilmektedir. Uygunluk koşulları onaylanan V-Label lisans kullanıcıları, V-Label’in uluslararası sitesinde ilan edilmektedir. Üreticilere, ürün içeriğinde yapılacak bildirimssiz değişikliklere ve sözleşme ihlaline karşı önceden haber vermeksizin uygun görülen zamanlarda (senede 2 kez) denetim yapılmaktadır. Böylelikle tüketicilerin ürünleri güvenle ve

³⁷¹ V-Label Şimdi de Kozmetikte! **Türkiye Vegan ve Vejetaryen Derneği**
<<<http://tvd.org.tr/2016/02/v-label-simdi-de-kozmetikte/>>> (12.2.2016)

tereddüt duymadan tüketebilmelerine olanak sağlanmaktadır.³⁷² Ayrıca 2016 yılın başında yapılan bir düzenleme ile logo gıdaların dışında kozmetik ürünlerde de kullanılmaya başlanacaktır.³⁷³

III.4.4. Diğer Görüşler

Görüşülen kişilerin çoğunun vegan/vejetaryen oluşları bir anda olmuş, ancak yine çoğunun öncesinde bu konu hakkında etik sorgulamaları olmuş, arkadaş çevrelerinin ya da yaşadığı / tanık olduğu / okuduğu bir olayın etkisiyle vegan/vejetaryen olma kararını vermişlerdir. Görüşmeler sonucunda bireylerin en çok etkiledikleri konunun kurban bayramı olduğu görülmüştür. Konuyla ilgili bir kişinin ifadesi şu şekildedir:

“Çocukluğumdan beri kurban bayramlarını sevmezdim. Geleneksel köyde kutlardık ve gözümün önünde hayvan katliamı gerçekleşirdi ve çocukluğumdan beri bundan çok rahatsız olurdum. Örneğin et tüketen biri olmama rağmen kurban bayramlar sürecinde tüketmezdim, kendimce böyle bir çözüm üretmiştim o zaman... Düşünsel olarak aslında çok meşgul olduğum bir konuydu... “evet vegan olmayım” düşüncesi ile vegan olmam arasında 2-3 yıl oynadı. Felsefi, vicdani, etik olarak vegan olmayı düşünsem bile, 2-3 yıl içinde hayat tarzıma yansıtmaya başlayabildim” (33 yaşında, erkek, vegan).

“Çocukluğumdan beri özellikle bu hayvan kesimlerine karşı bir tepkim vardı” (47 yaşında, erkek, vegan).

³⁷² “V Sertifikası AB’den sonra şimdi de Türkiye’de!” **Veg&Nature Dergisi**, Vejetaryen ve Vegan, Sürdürülebilir Yaşam ve Hayvan Özgürlüğü Dergisi, Türkiye Vejetaryen Derneği yayını, İstanbul, Nisan-Mayıs-Haziran 2014, s. 46-47.

³⁷³ V-Label Şimdi de Kozmetikte! **Türkiye Vegan ve Vejetaryen Derneği** <<<http://tvd.org.tr/2016/02/v-label-simdi-de-kozmetikte/>>> (12.2.2016)

“Şimdi biz öyle bir nesiliz ki, önümüzde hayvanlar kesildi, kanlar fışkırdı, can çekiştiriler ve bunu normalmiş gibi karşıladık yıllarca, bunun aslında normal olmadığını, insanlara yavaş yavaş ve sükûnetle açıklamak gerekir” (26 yaşında, kadın, lacto-ovo vejetaryen).

Görüşülen bireylerden 9’u (%22,5) vegan/vejetaryen olma kararını hayatta geçirdiklerinde doğru beslenme konusunda araştırmalar yapmış, bilimsel yazıları okumuşlardır. Ayrıca bununla ilgili konuları sosyal medya üzerinden takip edenlerde olmuştur.

Görüşmelerde dikkat çeken diğer bir bulgu, vejetaryen olan kişilerin (19 kişi) yarısından fazlası (11 kişi, %58) vejetaryen oldukları halde yün, ipek vb. kullanmamakta ve sekonder hayvansal ürünleri az tüketmeye çalışmaktadırlar. Bu sekonder hayvansal ürünleri tükettiklerinde de bundan vicdanen rahatsız olduğunu dile getirenler olmuştur. Örneğin kişi lacto-ovo vejetaryen olduğunu ifade etmekte, yoğurt, yumurta çok az tüketmekte, kek, pasta vb. yiyeceklerin içinde süt olduğunda bunu yine tüketmekte ancak ayrıca süttü tüketmemektedir.

İçinde bulduğum koşullara göre değerlendiren, bu koşullara göre vegan olunması gerektiğini savunan bir kişinin ifadeleri şu şekildedir:

“Düşünüyorum bir eskimo olsam, kuzey kutbunda yaşıyor olsam, orada da vejetaryen ya da vegan olmak gibi ahlaki bir tercih içine girmek zorunda hisseder miyim, orada kendi koşullarımla avlayabildiğim bir hayvanı yiyerek ancak hayata kalıyorsun, avlarım ve o balığı yerim. Ama şu anda alternatiflerim var. Ve o hayvanla aramda eşit bir ilişki yok, başkaları benim yerime öldürüyorlar, besliyorlar, korkunç koşullarda tutup hayvanları, benim yemem için besliyorlar, öldürüyorlar ve benim görmeyeceğim şekilde paketleyip ve sadece bir gıdaymış gibi

koyup ya da sadece bir ayakkabıymış gibi koyuyorlar. “Endüstriyel ürünler bana gelene kadar geçirdiği süreci bilmiyorum” (39 yaşında, kadın, vegan).

Görüşülen 21 vegandan 8’i vejetaryen olmanın yeterli olmadığını, vejetaryenliğin yine hayvan sömürsünü kapsadığını düşünmektedir. Bu görüşü çoğu vegan, vejetaryenlik sürecini yaşadığı halde dile getirmiştir. Çoğu bu düşüncesi nedeniyle öncesinde vejetaryen olduğuna pişman olduğunu, doğrudan vegan olunması gerektiğini ifade etmiştir. Bu konuyla ilgili bir veganın ifadesi şu şekildedir:

“Vejetaryen olmayana bir şey demiyorum da vejetaryen olana vegan olmasını söylüyorum” (26 yaşında, kadın, vegan).

İçinde bulunduğu koşullarda nedeniyle kendi değer sistemine aykırı davranmak zorunda kalan vegan/vejetaryen birey olmaktadır. Örneğin görüşülen kişilerden üniversite mezunu olup, geçici olarak garsonluk yapan dolayısıyla hayvansal ürünlerin hazırlanması ve sunulması görevini yapanlar vardır. Bu işleri nedeniyle doğrudan değilse de dolaylı olarak hayvansal ürünlerin tüketilmesine katkıda bulunmaktadır. Bununla ilgili olarak başka bir işte çalışan bir vejetaryenin ifadeleri şu şekildedir:

“Tıp alanına ait makalelerin tercümesine yapıyorum, orada hayvan deneylerinden söz ediyor. Çok rahatsız oluyorum, bir yandan işim olduğu için de yapıyorum, ama sonrasında vicdan azabı çekiyorum” (32 yaşında, lacto-ovo vejetaryen).

Buna duruma birçok örnek eklemek mümkündür. Kendisi için vegan yiyecekler hazırlarken eşi için hayvansal ürün içeren yiyecekleri hazırlayan bir kadının durumu da buna örnek verilebilir. Vegan olduğu için hayvansal ürün tüketimini reddeden bir

birey, eşi ve çocukları için bunları doğrudan tüketmese de almak, hazırlamak zorunda kalabilir. Bu şekilde vegan/vejetaryen bir birey istemediği halde hayvan ürünlerinin tüketimine dolaylı olarak katkı vermiş olmaktadır.

Ayrıca içinde bulunduğu sosyal çevrenin ve yaşam koşullarının etkisiyle vegan olmadığını ifade eden bir vejetaryenin açıklamaları şu şekildedir:

“Vegan olmak bana zor geliyor. Şu andaki şartlarımda zor görüyorum. İleride vegan olmayı düşünebilirim. Kendi başıma yaşayınca vegan olabilirim” (25 yaşında, erkek, lacto-ovo vejetaryen).

Görüşmeler sırasında ayrıca başka düşüncelerini dile getiren oldukça çok kişi olmuştur. Örneğin veganların arasındaki farklı görüşleri gerekçeleri ile açıklayan bir veganın ifadeleri şunlardır:

“Veganlar da kendi içlerinde bölünmüş durumda, topluluk mu diyeyim?... kesim. Ben kendimi Abolisyonist vegan olarak tanıtıyorum. Veganlığa abolisyonist yaklaşım. Hayvan mülkiyetine tamamen karşıyız, hayvan köleliğinin kaldırılması olarak adlandırıyorum bu hareketi ben... Bir tartışma konusu tek konulu eylemler. Mezbahalar kapatılsın diye bir eylem var İstanbul’da, tamam, mezbahalar kapatılsın ama mutlu sömürü diye bir şey var. Köydeki teyze ineği sömürüyor... Faytonlar kaldırılınsın, elektriğe geçişsin, ee tamam faytonlar kaldırılınsın güzel bir şey, benimle aynı eylemi yapıyorsun sonra eve gidip et yiyorsun... Ben samimi bulmuyorum bu hareketleri, tek konulu eylemleri... “Vegan ol” konulu daha geniş kapsamlı, direkt hayvan köleliği geri çekecek bir eylem göremiyorum. Mesela atıyorum “süt içilmesin” diye bir eylem görmedim, ama “et yenilmesin” diye bir eylem var. O zaman süt içmek meşru mu?” (19 yaşında, erkek, vegan).

Yapay et ile ilgili görüülen iki kişinin açıklamaları olmuştur. TVD tarafından yapay et desteklendiği halde görüülen iki vegan bunun gereksiz bir uygulama olduğu düşündüğü görülmüştür. Kişilerin bununla ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“(Yapay et) *Bunun gereksiz bir uygulama olduğunu düşünüyorum. Et yemek zorunda değiliz*” (27 yaşında, kadın, vegan).

“*Et duygusu veren şeylerden hoşlanmıyorum. Bir keresinde soya kıymasının tadına baktım, hoşuma gitmedi*” (45 yaşında, kadın, vegan).

Yapay etinin veganlar tarafından kabul edilmeyişin nedeni olarak, bunun yine hayvan sömürsünü/tüketimini çağrıştırdığı görüşünün olduğu düşünölmektedir.

Görüşülen bazı kişilerin konuyla ilgili mesleklerine yönelik ilgi çekici sorgulamaları da olmuştur. Buna ilişkin bireylerin açıklamaları şunlardır:

“*Malzeme bilimi var... ama biz halen hayvanları, ... kültürel bir değer olduğu için, halen hayvanları öldürebiliyoruz. Bu bana çok korkunç geliyor. Ve tasarımcıların artık bunun farkına varması gerekiyor bence. Yapay deri kullanımı daha fazla provoke etmeleri gerekiyor.*” (25 yaşında, kadın, ovo-vejetaryen, tasarımcısı).

“*İnsanın yanlış bir gidişatı..., çünkü işgal eden insan, betonlarıyla, makineleriyle, asfaltlarıyla, her şeyi ile doğayı işgal etmiş*” (47 yaşında, erkek, vegan, inşaat sektöründe çalışmaktadır).

Bunun dışında veganlığı sonuna kadar savunan ve herkesin vegan olması gerektiğini düşünen bir veganın ifadesi aşağıdaki gibidir:

“*Herkes vegan olsun, sen de vegan ol. Veganlık mükemmel bir şey için rahat, huzurla kafamı koyuyorum yastığa, Dünya'da pislik, kötölük her zaman var, bunu değiştirmek..., herkes şikâyet eder..., böyle, şöyle diye hep başkalarından bekliyoruz.*”

Değişime kendinden başlar. Sen kendini değiştir önce. O yüzden Bu şart bir şey, bunun ben sana ekolojiden de girerim, sağlıktan çıkarım. Dört dörtlük, en ufak bir açığı olmayan veganlık” (35 yaşında, kadın, vegan).

Herkesin vegan olması gerektiğini savunanların yanı sıra bunun sadece kendi tercihi olduğunu ifade eden bir vejetaryen sözleri şu şekildedir:

“Bu daha çok kişisel bir seçim, aman bütün dünya vejetaryen olsun diye bir şeyim yok” (55 yaşında kadın, lacto-vejetaryen).

Veganlığın, bireyin yapabildiği kadarını yapmak şeklinde olduğunu düşünen bir veganın cümleleri ise şu şekildedir:

“Tıp alanına aynı bütçeyi ayırıp daha farklı araştırmalarla hayvan deneylerine gerek kalmadan aynı işlemi göreceğ şeyler yapılabilir. Bu nedenle ilaç sektöründe de, medical sektörde de hayvan deneylerini doğru bulmuyorum. Vegan olduğumdan beri de ilaç kullanmadım. Domates yemek bile ufak bir canlının ölümüne neden. Yine ilaçlama yapmak zorunda kalmak (toprağa ekilmesi sırasında oradaki canlıların zarar görmesi). Zaten veganlığın tanımı ben elimden geldiği son noktada bunu yapıyorum. Son noktaya kadar bunu yaparım. Ama son nokta benim domates yemem lazım” (19 yaşında, erkek, vegan).

Görüşülen bir vegan, vegan bir ürünü, ayrıca vegan olmayan ürünler üreten bir firma tarafından piyasaya sürülüyorsa, bunu da kullanmayı reddedenlerin olduğunu söylemiştir. Kişinin buna ilişkin açıklamaları şu şekildedir:

“Bir tane vegan restoran var. Vegan yemek veriyor ama yanında vegan olmayan yemek de veriyor ki oradan yemek yemek gibi bir şey oluyor ki yiyorum...Bazı arkadaşlar bazı markaları tüketmiyor, vegan olmayan ürünler üreten bir markanın ürünü diye. Ama o ürün için hayvan deneyi yapılmamış ve ürün vegan ve şirketi

protesto etmek için yapıyor, veganlık dışında da algılanabilir. Bunu yapan birinin tutarlı olması için vegan olmayan bir ürünün olduğu bir yerde yemek yememeli ya da çay içmemeli, alışveriş yapmaması gerekiyor. Aynı kapıya çıkıyor çünkü” (19 yaşında, erkek, vegan).

Yapılan görüşmelerden anlaşıldı ki vegan/vejetaryen kişiler için sadece bir beslenme tarzı değil, bir hayat felsefesi, yaşam tarzı, bir duruş, bakış açısıdır. Vegan/vejetaryenlik bir evrensel hayat felsefesidir.

“Vejetaryenlik sadece bir beslenme tarzı değildir, farklı bir bakış açısıdır...Bu geçiş sadece senin yiyecek alışkanlığını değil, dünyayı kendine daha eş hissetmeni daha kapsayıcılığı artırıyor ve sana başka bir gözden bakmanı sağlıyor. O yüzden bu sadece yemekle ilgili bir tutum değil sadece kesinlikle” (25 yaşında, kadın, pescovejetaryen).

“Veganlık, insanın kendine yaptığı bir devrim gibi geliyor bana” (26 yaşında, kadın, vegan).

“Vegan olmak inanıştır” (33 yaşında, erkek, vegan).

BÖLÜM IV

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Araştırma kapsamında görüşülen vegan/vejetaryen bireylerin büyük çoğunluğu 18-34 yaş aralığında ve çoğunluğu ya üniversite mezunu ya da üniversite eğitimine devam etmektedir. Bireylerin çoğu özel sektörde çalışmaktadır. Ayrıca kişilerin büyük çoğunluğu bekâr ve çocukları bulunmamaktadır. Çocuğu bulunan iki kişinin de birer tane çocuğu bulunmaktadır. Bireylerin vejetaryen/vegan ile ilgili tanıtıcı özelliklerine bakıldığında, yarıdan fazlasının 1-4 yıldır vegan/vejetaryen olduğu ve veganların büyük çoğunluğunun öncesinde bir vejetaryenlik süreci yaşadıkları öğrenilmiştir. Doğrudan vegan sadece üç kişi olmuş ve bunların üçünün de erkek olduğu görülmüştür.

Görüşmeler sırasında bireylerin araştırmaya yaklaşımları olumlu olmuş ve bireyler sorulan soruların haricinde de konuyla ilgili duygu ve düşüncelerini ayrıntılı olarak anlatmışlardır. Hatta görüşülen kişilerden bazıları konuyla ilgili duygu ve düşüncelerini aktarmaktan ve bu konuyla ilgili bir araştırmanın yapılmasından duydukları memnuniyetlerini dile getirmişlerdir. Ayrıca araştırmacının vegan/vejetaryen olmayışı görüşmelerinin akışını olumsuz etkilememiştir. Bu nedenle görüşmeyi kabul etmeyen kimse olmamıştır.

Araştırma sonucunda kişilerin vegan/vejetaryenliğini tercih etme nedenlerinin birden fazla olduğu görülmüştür. Başlıca öne sürülen nedenlerin “hayvan sömürüsüne karşı bir duruş” sergilemek olduğu, sonrasında ifade edilen görüşün ise “etik” olduğu görülmüştür. Diğer nedenler “canlı yaşamına saygı”, “vicdan”, “ekoloji”, “feminizm” ve “sağlıklı olmak” olduğu görülmüştür. Nedenler arasında geçen “sağlık olmak” konusu diğerlerinden farklı bir özellik taşımaktadır. Bu da bu

nedenin bireyler için hiçbir zaman birincil neden olmadığıdır. Hatta bireyler, (planlı olarak beslenilmediğinde) sağlıklarının bozulma olasılığına rağmen bu yaşam tarzından vazgeçmek istememektedirler.

Görüşmeler sırasında kişilerin ifadelerinden, konuyla ilgili sorgulamalardan bu yaşam tarzını seçme nedenlerini ayrıntılı olarak anlamak mümkün olmuştur. Kişilerin nedenleri dışında vurgu yaptıkları konular türçülük, tür eşitliği, canlı eşitliği gibi konular olmuştur. Onlara göre vegan/vejetaryenlik ve özellikle veganlık sadece hayvanlar için değil, bütün canlılarının eşitliği içindir. Dünya üzerinde bütün canlılar eşittir ve yaşama hakları vardır. Dolayısıyla insanlar hayvanları istediği gibi kullanamaz. Bütün hayvanlar eşittir, kedi, köpek, inek, keçi vb. hayvanların hepsi onların gözünde eşittir. Görüşülen kişiler kedi, köpek gibi hayvanların sevilen ve inek, keçi gibi hayvanların ise yenilenler şeklinde ayrılmasına karşı çıkmaktadırlar. Bütün canlılar eşittir. Ancak burada eşitlik derken söz ettikleri bütün canlıların eşitliği olmaktadır. Dolayısıyla vegan olup çocukları çalıştıran ya da kadına yönelik şiddet uygulayan kişiler veganlığın felsefesine uygun olarak davranmamaktadır. Veganizm, bütün sömürü çeşitlerinin karşısında durmak ve bütün canlıların eşit olduğuna inanmaktır. Yani veganlık, dünyada yaşanan eşitsizliklerinin sadece bir bölümü (insan-hayvan eşitliği, hayvan-hayvan eşitliği) kapsamakta ve veganlık canlı eşitliğini (kadın-erkek eşitliği, çocuk-erişkin eşitliği gibi) sağlamak için günümüz koşullarında herkesin yerine getirebileceği bir yaşam tarzıdır. Burada bireylerin ifade ettikleri “canlı yaşamına saygı” konusu da bununla ilgilidir. Canlı yaşamına gösterilen saygı ile bütün canlılara eşit davranılmaktadır.

Ayrıca görüşülen veganlardan bazıları hayvanların “insancıl” bir şekilde kesilmesini de kabul etmemektedirler. Onlara göre insancıl bir kesim varsa insancıl

istismarın da olması ve kabul edilmesi gerekir. Bir canlının kesilmesi başlı başına kötü bir durumdur, bunun “insancıl” bir şekilde yapıldığının söylenmesi durumu iyi hale getirmemektedir

Vegan/vejetaryen olmanın başlıca nedeni olarak gösterilen “hayvan sömürüsü”dür. Bu konuyla ilgili veganlar, vejetaryenliği yeterli bulmamaktadırlar. Onlara göre kişi hayvanları seviyor ve korumak istiyorsa vejetaryen değil, vegan olmalıdır. Çünkü vejetaryenlikte sekonder hayvansal ürün (süt, yoğurt, peynir vs.) tüketimi devam edilmekte ve dolayısıyla hayvan sömürüsüne ve hayvanların mülk olarak görülmesine devam etmektedir. Bu nedenle vejetaryen olmadan, doğrudan vegan olunması gerektiği savunulmaktadır. Vejetaryenlikten sonra kişilerin vegan olmalarının büyük oranda nedenleri bu görüşleri olmuştur. Her ne kadar veganlar, vejetaryenlikte hayvan sömürüsüne devam edildiğini düşünseler de ve vejetaryen olmadan doğrudan vegan olunması gerektiğini savunsalar da, vejetaryenliği, kısa bir süre sonra vegan olmak şartıyla bir geçiş süreci olarak kabul edebilmektedirler.

Hayvanların insanlar için kullanımı konusunda önemle üzerinde durulan nokta hayvanların bu konuda rızalarının olmayışdır. Kendi isteklerine göre bırakılsa hayvanların doğada özgür olarak yaşamayı tercih edecekleri düşünülmektedir. Hayvanların, eğitim almak, dövüştürülmek, sirklerde çalışmak, hele ki kesilmek gibi istedikleri olacağı düşünülmemektedir. Ancak kedi ve köpekler için varılan ortak karar, onlar için bunun geç olduğu yönündedir. Kedi ve köpeklerin yaşayabilecekleri doğal bir ortam artık yok ve onlar yüzyıllar öncesinden bugüne kadar evrim sürecinden geçerek insanlar tarafından evcilleştirilmiştir. Bu nedenle insanların onlara bakmakla yükümlü olduğu düşünülmektedir.

Bunun yanı inek, keçi gibi hayvanlar düşünöldüğünde bunların da yaşayacağı doğal bir ortamlarının olmadığı çok açıktır. Hatta doğal ortama bırakıldığında kedi ve köpeğe göre daha aciz kalacakları düşünölmektedir. Bu durumda hayvan endüstrisi olmadan bu hayvanların ancak çiftliklerde yaşamaları mümkün olabilir.

Bireylerin vegan/vejetaryenliği tercih etme nedeni olarak ifade ettikleri nedenlerden ikincisi “etik” olmuştur. Hayvanların insanlar tarafından istenildiği gibi kullanılması, yenilmesi etik bulmamakta ve hayvanların kendilerine yapılan işlemler konusunda rızalarının olmayışı da etik olarak tartışılmaktadır. Bu bağlamda düşünöldüğünde etik konusu hayvan sömürüsü konusu da kapsamaktadır. Görüşölen bazı kişilerin ifadelerinde de “hayvan sömürüsünün etik olmadığı” şeklinde olmuştur.

Ayrıca görüşölen bazı kişiler neden olarak “vicdan” kelimesini kullanmışlardır. Et yemenin onlar açısından vicdani bir rahatsızlık yaratacağını ifade edenler olmuştur.

Söylenen diğeri bir neden de feminizm olmuştur. Onlara göre bütün şiddet ve sömürü konuları birlikte ele alınmalıdır. Bir hayvana, bir çocuğa, bir kadına, doğaya karşı olan bütün şiddetler birlikte ele alınmalı ve değerlendirilmelidir. Bir şiddet türü bir diğeri doğurmaktadır. Onlara göre kadına ya da çocuğa şiddet uygulayan bir bireyin vegan/vejetaryen olmasının hiçbir anlamı yoktur. Aynı şekilde kadına ve çocuğa karşı şiddet kabul edilmeyen bir kişinin hayvanlar karşı olan şiddeti de kabul etmemeli ve dolayısıyla vejetaryen değil, doğrudan vegan olmalıdır. Bu, türcülüğe karşı durmak ve canlı eşitliğini savunmak ile ilgilidir.

Görüşmeler sırasında ifade edilen diğeri bir neden hayvancılığın ekolojiye vermiş olduğu zarar olmuştur. Endüstriyel hayvancılık nedeniyle oluşarı hayvan fabrikaları

ile doğal çevreye sera gazı salınmakta ve bunun etkisiyle iklim değişikliği olmakta ve yine hayvancılık nedeniyle toprak kirliliği, su kirliliği gibi ekolojik sorunlar artmaktadır. Vegan/vejetaryen olmak ile insanların doğal çevreye verdiği zararın azaltılacağı düşünülmektedir.

Vegan/vejetaryen olma nedenlerinden bir diğeri de “sağlıklı olmak” olmuştur. Görüşmeler sırasında her ne kadar bireyler tarafından bu neden dile getirilmiş olsa bu hiç bir zaman başlıca ve önemli neden olmamıştır. Sağlıksız olacaklarını bilseler bile bu yaşam tarzlarını devam ettireceğini ifade eden bireyler de olmuştur. Bunu dile getiren çoğunlukla vegan olan bireyler olmuştur. Bu nedenin açıklaması, hayvansal ürünlerinin tüketilmemesi ile insan sağlığının daha iyi olacağı şeklindedir. Nitekim görüşülen bireylerin çoğu uzun zamandır hasta olmadığı dile getirmiştir.

Burada insan sağlığı açısından önemli olan konu vegan/vejetaryenlikte (özellikle veganlıkta) planlı olarak beslenmenin gerekliliğidir. İnsan sağlığı açısından zararı ise sadece plansız olarak yapılan beslenmeden kaynaklanmaktadır. Vegan/vejetaryen olan kişi günlük besinleri bilinçli olarak almalı, eksik kalan vitamin ve mineralleri (protein, B₁₂ vitamini vb.) tamamlayacak şekilde beslenmesini planlamalıdır. Vegan/vejetaryenliğin ülke hatta dünya üzerinde daha yaygın olması beslenmenin planlanması kolaylaştırabilir. Çünkü bu şekilde satışı yapılan besinlerin içinde takviye ürünler (B₁₂ vitamin içeren makarna, pilav, kahvaltılık gevrekleri vs.) olabilir. Şu anda B₁₂ içeren soya sütleri ya da kahvaltılık gevrekler bulunmakta ancak Türkiye’de sayıları oldukça azdır. Ayrıca Türkiye’de olan bu ürünleri de her yerde bulmak mümkün olmamaktadır. Besinlerin bu şekilde düzenlenmesi ile kişilerde protein ya da B₁₂ eksikliği gelişme olasılığı olmayacak ve bütün yaş gruplarına önerilen bu yaşam tarzına herkesin uyması mümkün olacaktır. Görüşülen kişilerin

savundukları bir husus günümüzde teknoloji de geldiğimiz noktada hayvan yemeden yaşanabilir (besin olarak sadece balık bulabilen Eskimolar gibi insanlar hariç) olduğumuzdur.

Ayrıca bazı veganlar hastalık durumunda hayvan deneyleri yapıldığını bildikleri ilaçları almaya da reddetmektedirler. Bitkisel yöntemlerle ile tedavi yollarını denemektedirler. İlaç kullananlar ise hayvanlar üzerinde deney yapılmamış jenerik ilaçları almayı tercih etmektedirler. Jenerik ilaçlar temelini yine hayvan deneyleri yapılmış olan orijinal ilaçlardan almaktadır. Dolayısıyla jenerik ilaçlarının bir ucunda da aslında yine hayvan kullanımı söz konusu olduğu söylemek yanlış olmaz. Bu da günümüz koşullarında vegan bir bireyin bu yaşam tarzının devamlılığını sağlamanın zorluğunu bize göstermektedir.

Görüşülen kişilerden vejetaryen olma nedeni hayvanlarla bir ilgisi olmadığını ifade eden üç kişi de olmuştur. Onlar tikslenme nedeniyle eti tüketememektedir. Bu kişilerin et yediklerinde bulantı, kusma gibi şikâyetleri olmaktadır. Ancak başta bu şekilde vejetaryen olup sonrasında hayvan hakları konusunu düşünüp vejetaryenliği sürdüren bir kişi olmuştur.

Araştırmadan yola çıkarak vegan/vejetaryenliğin, hayvan, canlı hakları, canlı yaşamında saygı, tür ve canlı eşitliği için etik bir duruş sergilemek, insanın doğal çevreye olumsuz etkilerini azaltmak açısından ve ayrıca insan sağlığı için yararlı olduğu söylemek mümkündür. Bu konular açısından bakıldığında vegan/vejetaryenliğin biyoetiğin bir konusu olduğu görülmektedir.

Türkiye’de vegan/vejetaryen sayısının az olması nedeniyle bu tip bir beslenme ve yaşam tarzı yadırganmaktadır. Bu nedenle vegan/vejetaryen bireylerinin yaşadıkları sorunların başında sosyal ilişkilerinin bozulması gelmektedir. Özellikle

vegan olan bireyler bu tür sorunlarla daha fazla karşılaşmaktadırlar. Çünkü onların beslenmeleri vejetaryenlere göre daha kısıtlı olmaktadır. Yemekli yapılan bir arkadaş ya da iş toplantısında bir vejetaryen, hele ki lacto-ovo vejetaryen bir birey, bu tercihini fark ettirmeden sosyal ilişkilerini sürdürmesi mümkün olabilmektedir. Hâlbuki veganlar için bu söz konusu olamamaktadır. Buna rağmen vejetaryenler de sosyal ilişkilerinde sorun yaşayabilmektedirler. Çevresindeki insanlar vejetaryenlerin neden eti yemediklerini, bunun etik gerekçelerini anlamakta zorluk çekmektedirler. Veganların, yoğurt, peynir, süt gibi yiyeceklerini yememeleri ve bunların bulunduğu bütün yiyeceklerini reddetmeleri kolaylıkla anlaşılacak bir durum olmamaktadır. Özellikle ikram kültürünün olması nedeniyle yaşanan sorunlar daha fazla olmaktadır. Arkadaş ve iş ortamının dışında aile ve akraba çevresinde de bu tercihin nedenleri anlaşılmamaktadır. Misafirlikte ikram edilenin yenilmesi beklenmekte ve bu da vegan/vejetaryen bireyleri zorlayan bir durum olmaktadır. Et tüketen bir birey vegan/vejetaryenlik ile karşılaştığında et tüketmenin gerekli olduğu konusunda ısrar edebilir ve kendisi et tükettiği için savunmaya geçebilir. Bunun dışında samimi bir şekilde öğrenmek için vegan/vejetaryenlik konusunda soru soranlar olsa da bunların sayısının az olduğu yapılan görüşmelerden anlaşılmaktadır. Ayrıca sosyal çevresinde hayvansal herhangi bir ürünün tüketilmesi vegan/vejetaryen olan kişiyi rahatsız edebilir ve ortamdaki uzaklaşmasına neden olabilir. Bu da ayrıca bireyin sosyal ilişkilerini zorlayan bir durum olmaktadır.

Vegan/vejetaryen karşılaştığı diğer bir sorun vegan/vejetaryen ürünleri bulmak ile ilgilidir. Türkiye’de bununla ilgili bir piyasa olmadığı için kişiler bunun ayrıca bir çaba sarf etmek zorundadırlar. Bazen internet üzerinden ya da yurtdışından alışveriş

etmek durumunda kalmaktadırlar. Yurtdışından alışverişi de ya internet üzerinden ya da yurtdışına gidip gelen tanıdıkları vasıtaıyla yapmaktadırlar.

Bunun dışında Türkiye’de alışveriş ettiklerinde, kişilerin alacakları yiyeceklerin içindekiler kısmını tek tek okumak durumunda kalmaktadırlar. Özellikle veganların sekonder hayvansal ürün tüketmemeleri nedeniyle alacakları yiyecekleri ayrıntılı olarak bakmaktadırlar. Buna çözüm olarak Türkiye’de ürünlerin üzerinde V-Label sembolüne zorunluluk getirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Ayrıca V-Label sembolünün sadece yiyecekler ile sınırlı kalmayıp diğer ürünlerin (kozmetik, diş macunu, ilaç, temizlik malzemeleri vb.) üzerinde de olması gerektiği düşünülmektedir. Ancak V-Label ürünlerinin diğerlerine göre daha pahalı olması da sorununun tek başına bu şekilde çözülemeyeceğinin bir göstergesidir.

Bunun dışında bazı veganlar, palm yağı ve yiyecek paketlerinin üzerinde “eser miktarda süt içerebilir” gibi ifadelerinin olduğu ürünleri de tüketmemektedirler. “Eser miktarda hayvansal ürün (sekonder hayvansal ürün: süt, yumurta gibi) içerebilir” ifadesi ise bazı ürünlerin içindekiler uyarı olarak yer almaktadır. Bu uyarı alerjik sorunu olan birey için verilmekte ve ürünün hayvansal ürünlerle aynı bantta üretildiği ve içerisinde çok az miktarda da olsa sekonder hayvansal ürün ile bulaşma olasılığı olduğu anlamına gelmektedir. Bazı veganlar eser miktarda uyarısına rağmen o ürünü tüketirken, bazı veganlar bunu da tüketmeyi reddetmektedirler. Palm yağı ise palm ağacının meyvesinden üretilen bitkisel bir yağdır ve birçok dondurulmuş hazır gıdanın (dondurulmuş börek gibi) yanı sıra, diğer paketli atıştırmalıklarda da (cips gibi) kullanılmaktadır. Palm yağının bu kadar çok tercih edilmesinin sebepleri ucuzluğu, trans yağ içermiyor oluşu ve lezzet açısından nötr olmasıdır. Palm yağı konusunda yaşanan endişelerin kaynağı da bunların üretimi nedeniyle

Endonezya'daki yağmur ormanlarının yok olmasına ve orangutanların yaşam alanlarını kaybetmesine yol açtığını öne sürülmesidir. Bu nedenle bazı veganlar bitkisel olmasına rağmen palm yağını tüketmeyi reddetmektedir. Bazı veganlar da bu bakış açısı ile bakıldığında tarım ürünlerinin de yenilmemesi gerektiğini düşünmektedir. Çünkü tarım yapılırken böcek, kemirgen, sürüngen vb. hayvanların zarar görmesi söz konusudur.

Restoranlarda vegan/vejetaryen menülerin olmayışı bireylerin yaşadığı zorluklardan biri olmaktadır. Türkiye'de gıdanın yanı sıra vegan olan (yün, ipek olmayan kıyafet, deri olmayan kaliteli ayakkabı) giyecek, (hayvan deneyleri yapılmamış) kozmetik, temizlik malzemeleri gibi pek çok vegan ürünü bulmak zor olmaktadır. Ancak yaşanan zorluklarının yanında Türkiye'de sebze, meyve ve bakliyatının çok olması olumlu bir yön olarak görülmektedir. Görüşmelerde fark edildi ki vejetaryen olan kişilerin yarısından fazlası (%58) veganların yaptığı gibi yün, ipek, deri ayakkabı vb. kullanmamakta ve sekonder hayvansal ürünleri de az tüketmeye çalışmaktadırlar. Bu açıdan veganların dışında vejetaryenlerde bazı ürünleri bulma konusunda zorluklar yaşamaktadırlar.

Vegan/vejetaryen bireylerin yaşadığı diğer bir sorun inandığı değerlerine aykırı davranmak zorunda kalmaları olmaktadır. Kendisi vegan/vejetaryen olmasına rağmen eşine ya da çalıştığı yerde (kafe gibi) müşterilere hayvansal ürün içeren yiyecekler hazırlamak ve sunmak durumunda kalmaktadır. Bu aslında hayvansal ürünün alınmasını dolaylı olarak desteklemektedir. Özellikle aile içinde alışveriş yapıldığında kişi kendisi yemediği halde hayvansal ürün almak zorunda kalabilmektedir. Ancak günümüz dünya koşullarını düşündüğümüzde bir kişinin bütün yönleriyle tam olarak vegan olmasının zor olduğu düşünülmektedir. Çünkü

hayvansal ürün içermeyen ürünler bulmak neredeyse imkânsızdır. Hayatımızın birçok alanında bu ürünler (jelatin içeren kâğıt, kitap vb.) kullanılmaktadır. Bu durum Vegan Derneği'nin yapmış olduğu Vegan tanımında da “*uygulanabilir olan en mümkün mertebede*” ile ifade edilmeye çalışılmıştır.

Bütün bunlardan yola çıkarak vegan/vejetaryenliğin zor yönlerinin kolay yönlerine göre daha fazla olduğu söylenebilir. Kişiler, aile ve sosyal ilişkilerinde ve ayrıca tüketebileceği/kullanabileceği ürünü bulma konusunda zorluklar yaşayabilmektedirler. Dile getirilen tek kolaylık ise Türkiye’de meyve, sebze ve bakliyatın çok yetişmesi olmuştur.

Konuyu ekolojik açıdan ayrıca ele alınacak olursa; vegan/vejetaryen yaşam tarzının ekolojik açıdan daha yararlı olduğu söylenebilir. Tarım alanlarının da ekolojiye olumsuz etkileri göz önünde bulundurularak, hayvancılık ve tarım arasında bir karşılaştırma yapıldığında artı ve eksileri ile tarımın dolayısıyla vegan/vejetaryen beslenmenin ekolojiye daha az zarar verdiği sonucu çıkmaktadır. “Sürdürülebilir diyet” olarak adlandırılan bu beslenme ve yaşam tarzının gelecekte daha çok gündeme geleceği düşünülmektedir.

Araştırmada görüldü ki kişiler vegan/vejetaryen olma kararını almadan önce ve sonrasında da konuyla ilgili araştırmalar yapmış ve bununla ilgili konuları sosyal medya üzerinden takip etmişlerdir. Şu anda sosyal medyada ulusal/uluslararası pek çok vegan ve vejetaryen gruplar bulunmakta ve buradan sorulan sorulara birçok kişiden yanıt almak mümkündür. Bu gruplarda kişiler deneyimlerini aktarmakta, vegan buldukları ürünleri paylaşmakta ya da yaptığı bir vegan yemeğin tariflerini vermektedir. Bunun dışında hayvanlara yardım amacıyla oluşturulmuş vegan/vejetaryen grupları da bulunmaktadır.

Vegan/vejetaryen olan kişilerin farklı mesleklerden olması, konunun bütün yönleriyle değerlendirilmesini dolayısıyla konuya zenginlik kattığı düşünülmektedir. Çünkü bu şekilde kişiler bu düşüncelerini mesleklerine aktarmaktadırlar. Görüşülen bir tasarımcının hayvanlar için ayrıca tasarımların yapmayı düşünmesi buna örnek olarak verilebilir.

Araştırma sonucunda, vegan/vejetaryenlik ile ilgili kişilerin çoğunlukla ortak görüşleri (hayvan sömürüsü, etik) olduğu halde, derinlemesine irdelendiğinde konunun oldukça geniş bir yelpazede ele alınmanın mümkün olduğu görülmüştür. Buna iki uçtaki şu görüşler örnek verilebilir: “Hayvanlar, insanların yaşaması için bile olsa kullanılmalıdır” ile “Tıp alanında, insan sağlığı için gerekirse hayvan deneyleri yapılabilir” ya da “Hayvanların hiçbir şekilde insanlar için kullanılmaması gerektiğini düşünüyorum” ile “Hepimiz bu doğayı paylaşıyoruz. Bazen ben bir köpeği sahiplenerek ona fayda sağlayabilirim, o da bazen beni bir şeyden koruyabilir” Kişilerin bu farklı görüşleri konunun ne kadar geniş yelpazede ele alınabileceğinin bir göstergesidir.

Bunun dışında diğer insanların vegan/vejetaryen olması ile ilgili olarak bireyler arasında farklı iki görüşün olduğu da görülmüştür. Bunlar “Herkes vegan olsun, değişime kendinden başlar, önce kendini değiştir” ile “Bu kişisel bir seçim, başkalarını bu konuda etkilemek istemiyorum, herkes vegan/vejetaryen olsun demem” şeklindedir.

Sonuç olarak araştırmada, vegan/vejetaryenliğin birçok yönünün (hayvan sömürüsü, hayvan hakları, etik, biyoetik, ekoloji, canlı yaşamına saygı, canlı eşitliği, türçülük, cinsiyetçilik, ırkçılık) olduğu görülmüştür. Bu da vegan/vejetaryenliğin sadece bir beslenme tarzının olmadığını, bir hayat felsefesi, yaşam tarzı bir bakış

açısı olduğunu bize göstermiştir. Vegan/vejetaryenlik, bütün bu yönleriyle canlı yaşamını yani biyoetik'i ön plana çıkaran ve bütün canlıların eşitliliğine savunan bunu sürdürülebilir bir diyet ile gelecek kuşaklara karşı olan sorumluluklarımız açısından değerlendiren bir hayat felsefesi, bir yaklaşımdır.

BÖLÜM V

ÖNERİLER

Vegan/vejetaryenlerle görüşülerek yapılan araştırmadan elde edilen verilere göre aşağıdaki önerilerde bulunulmuştur:

1. Biyoetik yönüyle insan-hayvan-doğa ilişkisi ile ilgili farkındalığın gelişimini sağlamak için okul öncesinde bu konuyla ilgili eğitimlerin verilmesi,
2. Hayvan haklarıyla ve hayvan sevgisiyle ilgili eğitimlerin okul öncesi dönemde başlanması,
3. Sağlık ile ilgili meslek sahibi olacak bireylere (veteriner hekim, hekim, hemşire, vb.) başta olmak üzere üniversite düzeyinde eğitim gören bireylere biyoetik, veganlık ve vejetaryenlik konusunda eğitimlerin verilmesi,
4. Vegan/vejetaryen olan kişilere yönelik özellikle çocukluk, hamilelik gibi dönemlerde sağlıklı beslenme konusunda eğitimlerin planlanması,
5. Vegan/vejetaryen ürünlere daha kolay ve uygun ücretle ulaşımını sağlayacak girişimlerinin yapılması,
6. Türkiye'deki ürün paketlerin üzerine V-Label etiketine zorunluluk getirilmesi,
7. Konuyla ilgili daha fazla istatistiksel ve nitel araştırmalarının yapılması.

KAYNAKLAR

Abolisyonist Vegan <<<http://abolisyonistveganhareket.org>>>

“Abolisyonist Veganlar Neyi Savunuyor?” **Vegan Abolisyon, Hayvan Hakları Dergisi**, Sayı: 6, Güz 2015, s. 1.

Adams, Carol, J., **Etin Cinsel Politikası, Feminist-Vejetaryen Eleştirel Kuram**, 1. Baskı, İngilizceden çeviren: G. Tezcan & M. E. Boyacıoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013.

Agrawal, Sutapa, et. al. “Type of vegetarian diet, obesity and diabetes in adult Indian population” **Nutr J.**, 2014 Sep 5; 13: 89.

Ağın Dönmez, Başak “Ekoeleştiri ve Hayvan Çalışmaları: Avatar, Madagaskar ve Madagaskar 2: Afrika’ya Kaçış Filmlerinde Doğa ve Hayvan Temsilleri” **Ekoeleştiri, Çevre ve Edebiyat**, Ed.: Serpil Oppermann, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2012, s. 273-322.

Akçay, Yaşar ve Vatansever, Öznur, “Kırmızı Et Tüketimi Üzerine Bir Araştırma: Kocaeli İli Kentsel Alan Örneği”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Dergisi**, 2013, 4, 1, s. 043-060.

Akman, Numan “Türkiye’de Hayvansal Üretim” **Türkiye’de Tarımın Ekonomi-Politiği 1923-2013**, 1. Baskı, Ed.: Necdet Oral, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odaları Bursa Şubesi & NotaBene Yayınları, Ankara, 2013, s. 217.

Alaylı, Ayça “Pazara Gidip Bir Tavuk Al(ma)sak Mı? Vegan ve Vejetaryen Çocuklar Kim Bu Vegan/Vejetaryen Anne-Babalar?” **Gaia Dergi, Sürdürülebilir Yaşam Dergisi**, Ekim 2015, Sayı: 4, s. 70-73.

Algan, Nesrin, İklim Etiği, **mülkiye**, Ekoloji, Ekonomik, Politik Bir Sorun İklim Değişikliği, Cilt: XXXII, Sayı: 259, Yaz 2008, s. 191-204.

Altınal, Berk Efe “Hayvan Hakları, Ekoloji ve Antikapitalizm” **Vegan Abolisyon, Hayvan Hakları Dergisi**, Sayı:2, Güz 2014 <<<http://abolisyonistveganhareket.org/post/106910295906/hayvan-haklar%C4%B1-ekoloji-ve-antikapitalizm>>>
(24.9.20015)

Altınal, Berk Efe, “Veganlığın Öncüleri” **Vegan Abolisyon**, Sayı:6, Güz 2015, s. 3-7.

Altınal, Berk Efe, “Zarardan Kaçınma Yaklaşımı ve Abolisyonist Haklar Yaklaşımı” **Vegan Abolisyon, Hayvan Hakları Dergisi**, Sayı: 5, Yaz 2015, s. 15-18.

Amerikan Beslenme Derneği Raporu: Vejetaryen ve Vegan Beslenme, Temmuz 2009 <<<https://www.dropbox.com/s/6ewbo6ogdld5bu4/Amerikan%20Beslenme%20Derne%C4%9Fi%20Vegan%20Beslenme%20Raporu.pdf?dl=0>>> (9.7.2015)

American Vegetarian Society <<<http://americanvegan.org>>>

Araştırmacı İlaç Firmaları Derneği <<<http://www.aifd.org.tr>>>

Atasever, Mustafa , “Yoğurt Üretiminde Bazı Stabilizörlerin Kullanımı” **YYÜ Vet. Fak Derg.** 2004, 15 (1-2): 1-4.

Ateş, Süleyman, **Kuran-ı Kerim ve Yüce Meali**, Kılıç Kitabevi Yayın ve Dağıtım, Ankara.

Aydın, Esra “Çin’de Köpek Etine Talep Azaldığı için Restoranlar Kapanıyor” **Gaia Dergi**, 20 Mayıs 2015, <<<https://gaiadergi.com/cinde-kopek-etine-olan-talep-azaldigi-icin-restoranlar-kapaniyor/>>> (20.11.2015)

Aydoğdu, İlke Bezen, Çobanoğlu, Nesrin “Etik Kuramlar Bağlamında Hayvan Haklarının Evrimi” **II. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Ed. Aşkın Yaşar, Ali Yiğit, Serdar İzmirli, Konya, 2008. s. 255-262.

Bardakoğlu, Ali, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, cilt 26, 2002.

Bekki, Salahaddin, “Türk Mitolojisi’nde Kurban” **Akademik Araştırmalar**, İstanbul, Yıl 1, Sayı: 3, 1996, s. 16-28.

Best, Steven, **Encyclopedia of Environmental Ethics and Philosophy**, Editors in Chief: J. Baird Callicott and Robert Frodeman, , Macmillan Reference USA, a part of Gale, Cengage Learning, 2009.

Beşirli, Hayati “Yemek, Kùltür ve Kimlik” **Millî Folklor**, 22, 87, 2010, s. 159-169.

Beydili, Celal, **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**, Çev.: Eren Ercan, Yurt Kitap Yayın, 2005, s. 348-350.

Bilim ve Teknoloji Haberleri, Biyoloji, Science, 22 Kasım 2002, “En İyi Arkadaşlarımız Dünya Turunda” **Bilim ve Teknik**, Aralık 2002, sayı: 421, s. 6.

Binbaşaran Tüysüzöğlü, Banu, Murat Gülsaçan, “Türkiye’de GDO”, **Bilim ve Teknik**, Ekim 2004, Sayı: 443, s. 36-43.

Boran, Gökhan, “Bir Gıda Katkısı Olarak Jelatin: Yapısı, Özellikleri, Üretimi, Kullanımı ve Kalitesi” **GIDA**, 2011, 36 (2): 97-204.

Can, İpek İtir “Güzel şeyler de var: Güney Kore’de kozmetik için hayvan deneyleri tarihe karışıyor” 12 Ocak 2016 tarihli yazı, **Gaia Dergisi**, <<<https://gaiadergi.com/guzel-seyler-de-var-guney-korede-kozmetik-icin-hayvan-deneyleri-tarihe-karisiyor/>>> (13.1.2016)

Cannon, Geoffrey and Leitzmann, Claus, “The New Nutrition Science Project” **Scandinavian Journal of Food and Nutrition**, 2006; 50 (1): 5-12.

Cherry, Elizabeth, “Veganism as a Cultural Movement: A Relational Approach” **Social Movement Studies**, 5, 2, 2006, p. 155–170.

Clarys, Peter, et. al. “Comparison of Nutritional Quality of the Vegan, Vegetarian, Semi-Vegetarian, Pesco-Vegetarian and Omnivorous Diet”, **Nutrients**, 2014, 6, 1318-1332.

Engin Çalgüner ve ark. **Dünden Bugüne Hayvan Deneylerinin Bilimdeki Yeri**, II. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Konya, 2008, s. 359-361.

Çalgüner, Tahir, “Çevre” mi “Ekoloji” mi? **Empatinin Uyanışı ya da Süreklilik**, 1. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2003.

Çetin, Zeynep, “Vejetaryen ve Vegan Beslenmesi”, 23 Temmuz 2014 tarihli yazı, **medikal akademi**, <<<http://www.medikalakademi.com.tr/vejetaryen-ve-vegan-beslenmesi/>>> (12.4.2015)

Çobanoğlu, Nesrin, **Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği**, 1. Basım, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009.

Çobanoğlu, Nesrin, Aydoğdu, İlke Bezen, “Tıp Araştırmaları ve Hayvan Hakları Açısından Hayvan Deneyleti Etiği Kurulları” **Sağlıklı Bilimlerinde Süreli Yayıncılık-2009**, 7. Ulusal Sempozyum, Araştırma ve Yayın Etiği, Ed. Orhan Yılmaz, Ankara, 2009, s.112-118.

Çobanoğlu, Nesrin, Egemen, M. Nilgün, “Biyotikte Ekofeminist Yaklaşımlar, (Ecofeminist Approaches to Bioethics)” **III. Ulusal Tıbbi Etiği Kongresi Kongre Kitabı**, Cilt 1, 2003, s. 474-482.

Degrazia, David, **Hayvan Hakları**, Türkçesi: Hakan Gür, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.

Delaney, Carol, **Tohum ve Toprak**, Çev.: Selda Somuncuoğlu-Aksu Bora, İletişim Yayınları, 2001.

Demirağ, Nilgün Gökçen, Son Bakışta Hüzün: Merhamet Etiği Olarak Levinas ve Hayvan Hakları, **Yeşil ve Siyaset, Siyasal Ekoloji Üzerine Yazılar**, Ed.: Orçun İmga, Hakan Olgun, Lotus Yayınevi, Ankara, 2012.

Des Jardins, Joseph, R., **Çevre Etiği, Çevre Felsefesine Giriş**, 1. Baskı, Çeviren Ruşen Keleş, İmge Yayınevi, Ankara, 2006.

Dominick, Brian A., **Hayvan Özgürlüğü ve Sosyal Devrim**, Sonsöz, Çev.: Barış Gün, İlksen Baysaling, 1997.

Doğan, Musa, “Çevre Etiği ve Biyolojik Çeşitlilik” **1. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Kitabı**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Felsefe Bölümü, 12- 13 Kasım 2001, Kitabın Hazırlanmasında Katkıda Bulunanlar: Murat Arıcı ve ark. TÜBA'nın katkılarıyla yayımlanmıştır, Ocak 2003.

Dyett Patricia, et. al. “Evaluation of a Validated Food Frequency Questionnaire for Self-Defined Vegans in the United States” **Nutrients**, 2014, 6, p. 2523-2539.

Elçi, Efe Cem, “Et Tüketerek Çevre Korunmaz” **Veg&Nature Dergisi**, Vejetaryen ve Vegan, Sürdürülebilir Yaşam ve Hayvan Özgürlüğü Dergisi, Türkiye Vejetaryen Derneği yayını, İstanbul, Nisan-Mayıs-Haziran 2014, s. 48-49.

Eliade, Mircea, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına**, 1. Basım, Çeviren: Ali Berktaş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, cilt 1, 2003.

European Vegetarian Union, <<<http://www.euroveg.eu>>>

Erginer, Gürbüz, **Kurban, Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Sanayi ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997.

Ertaş, Yasemin, Gezmen-Karadağ, Makbule, **Sağlıklı Beslenmede Türk Mutfak Kültürünün Yeri**, Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 2013, 2 (1): 117-136.

Foer, Jonathan Safran, **Hayvan Yemek**, Çev.: Garo Kargıcı, 3. Baskı, Siren Yayınları, İstanbul, 2015.

Fox, Nick, Ward, Katie, "Health, ethics and environment: A qualitative study of vegetarian motivations" Research Report, **Appetite** 50, 2008, p. 422–429.

Jonathan, Folay, "Beş Adımda Dünyayı Doyurma Planı" **National Geographic Türkiye**, Mayıs 2015, No:157, s. 45.

Francione, Gary L., **Hayvan Haklarına Giriş, Çocuğunuz mu Köpeğiniz mi?**
Çevirenler: Renan Akman, Elçin Gen, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Gary Yourofsky ile röportaj, “Gary Yourofsky: Veganlık Herkes içindir!” **Gaia Dergi, Sürdürülebilir Yaşam Dergisi**, Haziran 2015, Sayı: 1, s. 26-29.

Gelatin Handbook, **Gelatin Manufacturers Institute of America**, January 2012.

Ghiglieri, Michael P., **Erkeğin Karanlık Yüzü**, 1. Baskı, Çev.: Phoenix Yayınevi, Ankara, 2002, s.7-8, 11.

Gilbert, B., “En Yakın Hayvan Dostumuz: Köpek” **Bilim ve Teknik**, Discover’dan
Çev: Melih Ölçer, sayı: 216, Kasım 1985, s. 17-19.

Güvenç, Bozkurt, **İnsan ve Kültür**, 10. Baskı, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Güzel, Ebru, **Toplumsal Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık ve Medyanın Rolü, Global Media Journal, TR Edition**, 4, 8, 2014, s. 185-199. <<http://globalmediajournaltr.yeditepe.edu.tr/makaleler/GMJ_8._sayi_Bahar_2014/pdf/Guzel.pdf>> (20.1.2016)

Greenpeace Akdeniz, Daha yeşil bir yıl için 12 öneri, 12 Ocak 2011 tarihli haber
<<<http://www.greenpeace.org/turkey/tr/news/daha-yesil-bir-yil-icin-12-oneri-120111/>>>

Haviland, William A. ve ark. **Kültürel Antropoloji**, Çev.: İnan Deni Erguvan Sarıoğlu, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008.

Hayvan Deneyleri Etik Kurullarının Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik, Resmi Gazete Tarihi: 15 Şubat 2014, Sayısı: 28914.

Hayvan Deneyleri: Yapmalı mı, Yapmamalı mı? Yoksa Hiç Değnilmemeli?
HAYTAP Hayvan Hakları Federasyonu <<<http://www.haytap.org/index.php/20080127858/hayvan-deneyleri/hayvan-deneyleri-yapmalı-mi-yapmamalı-mi-yoksa-hic-deginmemeli-mi>>> (21.1.2016)

Hayvan Özgürlüğü Çevirileri **Karnizmin Özü: Bilmeden Bilmek** Dr. Melanie Joy'un Why We Love Dogs, Eat Pigs and Wear Cows: An Introduction to Carnism adlı kitabından alıntı. <<<http://hayvanozgurlugucevirileri.com/karnizm/karnizmin-ozubilmeden-bilmek/>>> (21.4.2015)

Hoffman, Sarah R., et. al. Differences between health and ethical vegetarians. “Strength of conviction, nutrition knowledge, dietary restriction, and duration of adherence” **Appetite**, 65, 2013, 139–144.

Hooke, Samuel Henry, **Ortadoğu Mitolojisi, Mezopotamya Mısır Filistin Hitit Hristiyan Mitosları**, Çev.: Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.

Huang, Yee-Wen, et. al., “Vegan diet and blood lipid profiles: a cross-sectional study of pre and postmenopausal women” **BMC Women's Health**, 2014, 14 (55): 2-6.

Hürriyet Haber <<<http://www.hurriyet.com.tr>>>

İlhan, Nihan, Aygün Cengiz, Serpil, **Reklama Düş Olarak Bakmak, Psikanalitik Bir Okuma**, Ankara, Ütopya Yayınevi, 2015.

IVU (International Vegetarian Union) World Vegfest, <<<http://www.ivu.org>>>

Junge, Traudl, **Hitlerin Sekreteri, Führer’le İki buçuk Yıl**, Çeviren: Vedat Çorlu, 2. Basım, Alkım Yayınevi, Ankara, s. 100-101.

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü <<<http://kadininstatusu.aile.gov.tr>>>

Kaşıkçı, Avşin “Zulme Ortak Olmayın, Hayvanların Kozmetik Ürünlerde Deneylede Kullanımı” **Veg&Nature Dergisi**, Vejetaryen ve Vegan, Sürdürülebilir Yaşam ve Hayvan Özgürlüğü Dergisi, Türkiye Vejetaryen Derneği yayını, İstanbul, Nisan-Mayıs-Haziran 2014, s. 26-29.

Karabudak, Efsun, **Vejetaryen Beslenmesi**, Sağlık Bakanlığı Yayın No: 726, Klasmat Matbaacılık, Ankara, Şubat 2008.

Keleş, Ruşen, **100 soruda Çevre, Çevre Sorunları ve Çevre Politikaları**, 1. Basım, Yakın Kitabevi Yayınları, İzmir, 2013.

Keleş, Ruşen, Ertan, Birol, **Çevre Hukukuna Giriş**, 1. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.

Keleş, Ruşen, Hamamcı, Can, Çoban, Aykut, **Çevre Politikası**, Genişletilmiş 7. baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2012.

Kılıç, Selim, **Çevre Etiği, Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Sonuçları**, Orion Kitabevi, Ankara, 2008.

Kınıkoğlu, Murat, **Vegan Beslenme**, 1. Baskı, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2015.

Kıran, Jiyan, “Ne Yesem Ne Yemesem” Efsun Karabudak ve Ali Demirsoy ile röportaj, **NTVBLM** Şubat 2011 <<http://yunus.hacettepe.edu.tr/~demirsoy/Haberler_files/beslenme.pdf>> (25.4.2015)

Kobya, Elif Şebnem, **Kutadgu Bilig’de Yiyecek ve İçecek Adları**, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/8 Summer 2013, p. 823-833, Ankara-Turkey

Kottak, Conrad Phillip, **Antropoloji, İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış**, Çev.: Serpil N. Altuntek ve ark. Ütopya yayınları, Ankara, 2002.

Kocaoğlu Çelebi, et. al. “Cerebral Atrophy in a Vitamin 12-deficient Infant of a Vegetarian Mother” **J Health Popul Nutr**, 2014 Jun; 32 (2): 367-371.

Kozmetik Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, Resmi Gazete Tarihi: 15 Temmuz 2015, Sayısı: 29417.

Kümbet, Pelin, “Ekofeminizm: Kadın, Kimlik ve Doğa” **Ekoeleştiri, Çevre ve Edebiyat**, Ed.: Serpil Oppermann, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2012, s. 171-206.

Keith, Lierre, **The Vegetarian Myth, Food, Justice and Sustainability**, A Flashpoint Press First Edition, Crescent City, California, USA, 2009.

Le, Lap Tai and Sabaté, Joan, **Beyond Meatless, the Health Effects of Vegan Diets: Findings from the Adventist Cohorts** *Nutrients* 2014, 6, 2131-2147.

Leitzmann, Claus, “Vegetarian Nutrition: Past, Present, Future” **Am J Clin Nutr** 2014; 100 (suppl): 496S–502S.

Masson, Jeffrey Moussaieff, **Tabağındaki Yüz, Gıda Hakkındaki Gerçekler**, 1. Baskı, Çev.: Zülal Kalkandelen, Paloma Yayınevi, Ankara, 2015.

memurlar.net <<<http://www.memurlar.net/haber/513332/>>>

Michalak, Johannes et. al. “Vegetarian diet and mental disorders: results from a representative community survey” **International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity**, 2012, 9:67, <<<http://www.ijbnpa.org/content/9/1/67>>> (20.1.2016)

Morris, Brian, **Din Üzerine Antropolojik İncelemeler**, Bir Giriş Metni, Çev.: Tayfun Atay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004.

Olgun, Hakan, “Ekofeminizm: Kadın-Doğa İlişkisi ve Ataerkil Tahakküm” **Yeşil ve Siyaset**, Ed.: Orçun İmga, Hakan Olgun, Lotus Yayınevi, Ankara, 2012.

Ongan, Dilek, Ersoy, Gülgün “Vejetaryen Sporcular: Özel Gereksinimleri” **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, 2012, 9 (1): 261-270.
<<<http://www.insanbilimleri.com>>> (26.4.2015)

Orlich, Michael J. et. al. “Vegetarian Dietary Patterns and the Risk of Colorectal Cancers” **JAMA Intern Med.** 2015 May 1; 175(5): 767–776.

Özkan, Uğur “Yapay Et: Geleneksel Etin Geleceği” **Veg&Nature Dergisi**, Vejetaryen ve Vegan, Sürdürülebilir Yaşam ve Hayvan Özgürlüğü Dergisi, Türkiye Vejetaryen Derneği yayını, İstanbul, Nisan-Mayıs-Haziran 2014, s. 18-20.

Özbudun, Sibel, Şafak, Balkı, Altuntek, N. Serpil, **Antropoloji, Kuramlar/Kuramcılar**, Genişletilmiş 2. Baskı, Dipnot Yayınları, Ankara, 2006, s.321.

Öztürk Türkmen, Hafize, “Tarihsel Olarak Kadın Şifacılık ve Tıbbın Değerleri” **Lokman Hekim Journal**, 2011; 1 (2): 21-27.

Öztürk, Yaşar Nuri, **Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali**, Yeni Boyut, İstanbul, 2013.

Pollan, Michael, **Etobur-Otobur İkilemi**, The New York Times Bestseller, 1. Baskı,

Türkçeden çeviren: İlke Önelge, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2009, s. 361-395.

Özyiğit, Gökhan, “İşlenmiş Etlerde ve Kırmızı Ette Kanser Tehlikesi” **Bilim ve Teknik**, sayı: 579, Şubat 2016, s. 29.

Reclamm Philipp, **Ethik in Medizin**, Ein Studienbuch, 3. aktualisierte Auflage, Stuttgart, 2008.

Phillips, Frankie, “Vegetarian nutrition” Briefing Paper, **British Nutrition Foundation Nutrition Bulletin**, 2005, 30: 132-167.

Pilis, Wiesław et. al. “Health Benefits And Risk Associated With Adopting A Vegetarian Diet” **Rocz Panstw Zakl Hig**, 2014; 65 (1): 9-14.

Radnitz, Cynthia et. al. “Investigation of lifestyle choices of individuals following a vegan diet for health and ethical reasons” **Appetite**, 2015 Jul 25; 90: 31-6.

Ramaray, Sripad, **Sri Govinda Math Yoga ve Meditasyon Eğitim Merkezi Tanıtım Kitapçığı**, 2015 yılında alınmıştır.

Reyhan, Hakan, Çobanoğlu, Nesrin, “Biyopolitika Biyoetik Açısından Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ve Tüketici Hakları” **II. Ulusal Veterinerlik Hekimliği**

Tarihi ve Mesleki Etik Kongresi Bildiri Kitabı, Ed.: Aşkın Yalar vd., Konya, 2008, s.275-294.

Rothgerber, Hank “A meaty matter. Pet diet and the vegetarian’s dilemma” **Appetite**, 68, 2013, p. 76-82.

Ruby, Matthew B., Vegetarianism. A blossoming field of study, **Appetite**, 58, 2012, p.141-150

Sabaté, Joan, Soret, Sam, “Sustainability of plant-based diets: back to the future” **Am J Clin Nutr** 2014; 100(suppl): 476S–82S

Singer, Peter, **Hayvan Özgürleşmesi**, 1. Basım, İngilizceden çeviren: Hayrullah Doğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.

Stamp Dawkins, Marian, **Hayvanların Sessiz Dünyası** Çeviren: Füsun Baytok, 10. Basım. TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2002.

Staufenbiel, I., et. al. “Periodontal conditions in vegetarians: a clinical study”, Original Article, **European Journal of Clinical Nutrition**, 67, 2013, p. 836–840.

Taltekin, Aslı, “Hayvanları Sevenlere İklim Değişikliğiyle Mücadele İçin 5 Neden, 5 Yöntem” **Gaia Dergi**, 7 Aralık 2015 <<<https://gaiadergi.com/hayvanlari-sevenlere-iklim-degisikligiyle-mucadele-icin-5-neden-5-yontem>>> (18.12.2015)

Tantamango-Bartley, Yessania, et. al. “Vegetarian Diets and the Incidence of Cancer in a Low-risk Population” **Cancer Epidemiol Biomarkers Prev**, 2013, 22 (2): 286–294.

The Vegan Society <<<https://www.vegansociety.com>>>

Theobald W., “Grüne Gentechnik-Kritik eines Bewertungsmodells” Teil 1: Bewertungsgrundlagen, **Umweltwiss Schadst Forsch**, 2009, 21: 419-432.

T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu <<<http://www.tdk.gov.tr>>> (25.4.2015)

Türkiye Diyanet Vakfı <<<http://www.diyantevakfi.org.tr>>>

Türk Medeni Kanunu, Kanun Numarası: 4721, Resmi Gazete: 24607, Yayımlanma Tarihi: 8.12.2001.

Türkiye İstatistik Kurumu, (TÜİK) <<<http://www.tuik.gov.tr>>>

Türkiye Vegan ve Vejetaryen Derneği, <<<http://tvd.org.tr>>>

Türkmen, Ahmet Berkay, “Topyekûn ve Bütünsel bir Özgürlük Talebi: Veganlığın Felsefesi” **Gaia Dergi**, 19 Aralık 2015 <<<https://gaiadergi.com/topyekun-ve-butunsel-bir-ozgurluk-talebi-veganligin-felsefesi/>>> (20.12. 2015)

VEBU - **Vegetarierbund Deutschland** , Vegetarisch für Profis, Die vegetarische Küche, <<http://vebu.de/attachments/vebu_veg_fuer_profis.pdf>> (15.5.2015)

“What is a vegetarian?” **Vegetarian Society** << <https://www.vegsoc.org>>>

Veg&Nature Dergisi, Vejetaryen ve Vegan, Sürdürülebilir Yaşam ve Hayvan Özgürlüğü Dergisi, Türkiye Vejetaryen Derneği yayını, İstanbul, Nisan-Mayıs-Haziran 2014.

Vejetaryen Kulübü <<<http://www.vejetaryenkulubu.com>>>

Yokoyama, Yoko, et. al. “Vegetarian diets and glycemic control in diabetes: a systematic review and meta-analysis” **Cardiovasc Diagn Ther**, 2014; 4 (5): 373-382.

Yıldırım, Ali, Şimşek, Hasan, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, 8. Baskı, Tıpkı Basım, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2011.

Yıldırım, Zeliha, “Ebru Arıman: ‘Vejetaryenlik bir tercih meselesi değil, bir zorunluluk’” Ebru Arıman ile röportaj, 7.10.2013, **Yeşil Gazete**, <<<http://yesilgazete.org/blog/2013/10/07/ebru-ariman-vejetaryenlik-bir-tercih-meselesi-degil-bir-zorunluluk/>>> (1.12.2015)

ÖZET

Vegan ve vejetaryenlik, bir yaşam tarzı ve bir hayat felsefesi olmasının yanı sıra biyoetik bir yaklaşımdır. İnsanların vegan/vejetaryenliği tercih nedenleri birden fazla olabilmektedir. Bu nedenleri hayvan hakları, etik, canlı yaşamına saygı, ekoloji, feminizm ve sağlık şeklinde geniş bir yelpazede ele almak mümkündür. Bu araştırmada tarihsel gelişimi, çeşitleri ile sağlık, kültürel, feminizm, ekolojik, hayvan hakları ve biyoetik yönleriyle vegan/vejetaryenlik ele alınmıştır. Bunun için “Amaçlı Örneklem Yöntemleri”nden “Kartopu veya Zincir Örneklem Yöntemi” ile nitel bir araştırma yapılmış ve Ankara’daki 18 yaşından büyük ve en az iki ay vegan/vejetaryen olan kişilerle görüşmeler yapılmıştır. Araştırma öncesinde 5 kişi ile bir ön görüşme yapılmış ve ön uygulama sonrasında görüşme formunda bir düzenlemeye gidilmemiştir. Görüşmeler, 20 Haziran - 24 Ekim 2015 tarihleri arasında her birey yüz yüze yapılmıştır. Kişilerden izin alınarak görüşmeler ses kayıt cihazı ile kayıt edilmiştir. Ses kaydına izin vermeyen kişilerin (3 kişi) görüşmeleri araştırmacı tarafından sadece not edilmiştir. Görüşmeler ortalama 14 dakika sürmüştür ve görüşülen kişi sayısı 40’dır. Araştırmada elde edilen veriler nitel çalışmaya uygun olarak değerlendirilmiştir. Açık uçlu sorulardan elde edilen verilerin içerik analizi kodlanarak yapılmıştır. Konu veriler doğrultusunda tartışılmış ve sonuca göre önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Vegan, Vejetaryen, Biyoetik, Hayvan Hakları, Ekoloji, Ekofeminizm, Kültür

ABSTRACT

Vegan and vegetarianism is a bioethics approach as well as being a lifestyle and a philosophy of life. The reasons why people choose to be a vegan/vegetarian may be more than one. It's possible to discuss these reasons in a wide range as animal rights, ethics, and respect to living things, ecology, feminism and health. In this study, vegan/vegetarianism is discussed in detail in terms of health, culture, feminism, ecology, animal rights and bioethics with its historical development and varieties. For this study, a qualitative research is done with "Snowball or Chain Sampling Method" and interviewed the people who are older than 18 and been a vegan/vegetarian for at least two months. A pre-interview was arranged with 5 people before the research and no arrangements were made in the interview form after the pre-application. Interviews were made face-to-face with each participant from June 20 until the October 24, 2015. The voice of the participants was recorded by their permission. The interview of the participants who didn't want to be recorded (3 people) was only written down by the researcher. The interview took approximately 14 minutes and 40 people were interviewed. The data gained in the study is evaluated in accordance with the qualitative study. The data gained from the open-ended questions were written by coding the content analysis of the data. The topic was discussed according to the data and suggestions were given as a result of them.

Key Words: Vegan, Vegetarian, Bioethics, Animal Rights, Ecology, Ecofeminism, Culture

EKLER

EK-1 VERİ TOPLAMA ARACI - GÖRÜŞME FORMU

EK-2 JELATİNİN KULLANILDIĞI ÜRÜN VE KULLANIM AMAÇLARI

EK-1
VERİ TOPLAMA ARACI
GÖRÜŞME FORMU

Sayın Katılımcı

Bu çalışma, vegan ve/veya vejetaryenlerin canlı hayat, doğal çevre ile ilgili görüşlerinin, yaşadıkları kolaylık ve zorunlukların saptanması amacıyla planlanmıştır. Çalışmaya katılım isteğinize bağlıdır ve çalışma için kimlik bilgileriniz kullanılmayacaktır. Değerli katkılarınız için teşekkür ederim.

Öğr. Gör. Güzin Yasemin TUNÇAY SON
Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı
Doktora Öğrencisi
ve
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Sağlık Yüksekokulu Öğretim Elemanı

Görüşme tarihi:

1. Yaşınız

1. () 18-24	6. () 45-49
2. () 25-29	7. () 50-54
3. () 30-34	8. () 55-59
4. () 35-39	9. () 60 yaş ve üzeri
5. () 40-44	

2. Cinsiyetiniz

- 1.() Erkek 2. () Kadın

3. Eğitim durumunuz:

1. () Okur- yazar değil	5. () Lise mezunu
2. () Okur- yazar	6. () Üniversite mezunu
3. () İlkokul mezunu	7. () Yüksek lisans/doktora mezunu
4. () Ortaokul mezunu	

4. Mesleğiniz:

5. Medeni durumunuz

- 1.() Evli 2. () Bekâr

6. Çocuk:

- 1.()Var (sayısı.....) 2. () Yok

7. Yaşadığınız Şehir:

8. Memleketiniz:

9. Ne kadar zamandır vegan/vejetaryensiniz?

10. Ne tip vejetaryensiniz? Açıklayınız.

11. Neden bu tip vejetaryenliği seştiniz? Açıklayınız.

12. Vegan/vejetaryen olmayı tercih etme nedeniniz nedir? Açıklayınız.

13. Ailede başka vegan/vejetaryen var mı? Varsa kim?

14. Sosyal ilişkilerinizde sorunlar yaşadığınız oluyor mu? (Misafir-ev sahibi ilişkileri, yemekli toplantı vb.)

15. Hayvanların kötü muamele görmesini ve/veya hayvanların insanlar için kullanılmasını nasıl değerlendiriliyorsunuz?

16. Vegan ürünleri/hayvansal özellik taşımayan ürünleri bulma konusunda sorun yaşıyor musunuz?

17. Türkiye’de vegan/vejetaryen olmak ile ilgili görüşleriniz nelerdir?

18. Söylemek istediğiniz başka bir şey var mı?

EK-2

Ek Tablo-1 Jelatinin Kullanıldığı Ürün ve Kullanım Amaçları^{374,375}

Ürün	Kullanım Amacı
Tatlı, jöle ve şekerlemeler	Esneklik kazandırır. Çiğneme özelliklerini iyileştirir ve jöle kıvamı verir. Raf ömrünü uzatır.
Süt ürünleri	Esneklik kazandırır. Kıvam artırır. Yapısal özellikleri iyileştirir.
Kremşanti, köpük gibi pastacılık ürünleri,	Dolgu materyalinin yapısını korur. Şekil almasını kolaylaştırır.
Et, sosis, peynir ve süt ürünleri	Ürünleri yapısal olarak bir arada tutar, görünüşü iyileştirir. Raf ömrünü uzatır.
Şarap, bira ve meyve suları	Homojen ve saydam yapı oluşmasında rol alır.
Şarküteri ürünleri	Ürünlerin üstünü kaplama sağlar.
Hazır çorbalar, soslar ve et suyu içeren besinler	Kıvam artırır.
İlaç kapsül ve tabletleri	Sert ve yumuşak kapsüllerin önemli bir bileşenidir. İlacı oksijen ve ışığın zararlı etkisinden korur. İlacın uzun süre etkin kalmasını sağlar.
Vitamin ürünleri	Vitaminleri oksijen ve ışığın zararlı etkisinden korur. Raf ömrünü uzatır.
Fotoğraf ürünleri	Film geliştirilmesinde rol alır. Grafik film ve renkli fotoğraf kâğıdı için kullanılır. Renklerin parlak ve düzgün çıkmasına yardım eder.
Kibrit	Kibrit uçlarının ahşap sapa tutunmasında kullanılır.
Kâğıt ve kitap	Kitapların onarılmasında kullanılır. Kâğıt ürünlerinin suya dayanımını artırmak için kullanılır. Kâğıda dayanım ve sertlik kazandırmak için kullanılır.

³⁷⁴ Gökhan Boran , “Bir Gıda Katkısı Olarak Jelatin: Yapısı, Özellikleri, Üretimi, Kullanımı ve Kalitesi” **GIDA**, 2011, 36 (2): 97-204.

³⁷⁵ Gelatin Handbook, **Gelatin Manufacturers Institute of America**, January 2012.